عەزیز گەردی

ڕەوانبێژی

لە ئەدەبی کوردیدا

بەرگی دووەم

جوانکاری

وەزارەتی راگەیاندن - بەڕێوەبەرێتی گشتی رۆشنبیری کوردی - بڵاویکردۆتەوە

Scanned with CamScanner

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی

کوردیکا

@kurdica

بەلاغەتێکی هەیە هیچ زمانێ نایکاتێ
لە بێ تعصبی کوردانە بێ رەواج و بەها
« حاجی »

رەوانبیژی

لە ئەدەبی کوردی دا

بەرگی دووەم

جوانکاری ـ البدیع ـ

عەزیز گەردی

چاپخانەی شارەوانی — هەولێر — ١٩٧٥

وەزارەتی راگەیاندن ـ بەڕێوەبەرێتی گشتی رۆشنبیری کوردی ـ یاریدەی داوە

Scanned with CamScanner

١

پێشەکی

خوێنەری ئازیز!

ساڵی ١٩٧٢ بەرگی یەکەمی ئــەم کتێبەم پێشکەش کردی، کە [ڕوونبێژی] یە گفتیشم پێ دای هەرکاتێ دەرفەتم بوو بـەرگی دووەم و سێ یەمیشت باوێمە بەردەست، خۆ دیاریشە تەنگ و چەڵەمەی چاپەمەنی کوردی ئەوەندە زۆرە پیاو لەژێریا دەڕزێتەوە.. بەڵام هەرچی و چۆنێك بێ وا ئەم جارەش خۆم هاویشتە بەر چەرخی خەم و ئەشکەنجەو ئازارەوە بۆ ئەوەی بەرگی دوو.مت بخەمە بەردەست..

لێرەدا دەمەوێ ئەم ڕاستی یەش وەبیر بێنمەوە کە [ڕەوانبێژی] بە هەرسێ بەشی یەوە؛ بەرهەمی ڕەنجی دوو ساڵی ڕەبەقە، ساڵی [١٩٦٨ — ١٩٦٩] کە توانیم لە ماوەی ئەم دوو ساڵەدا ئەم نوسینە ئامادە بکەم، بەڵام لەبەر گرانی ئەرکی چاپەمەنی و ئەو کەند و لەند و کۆسپ و تەگەرانەی دێنە سەر ڕێی ئەو کەسەی کتێب چاپ دەکا، چاپ کردنی کتێبەکە وا پچڕ پچڕ بوو و دواش کەوت، نەك هەر دوا کەوت و بەس بگرە بارگرانی چاپ کردن ناچاری کردم کە هەموو بەشەکان دووجار و سێ جار کورت و خەست کەمەوە؛ تا لە ئەنجامدا ئەم دەردەی بەسەرهات کە خۆت دەیبینی و هەستی پێ دەکەی!! هەر بۆیەشە نابێ ئەم بەشانە بە جودا جودا بدرێنە قەڵەم، چونکە هەموویان تەواوکەری یەکترن و پێکەوە ڕێ و شوێنی زانیاری یەك ڕوون دەکەنەوەو لێکی دەدەنەوە کە تا ئێستا لە کوردی دا بایەخێکی وای پێ نەدراوەو شوێنەکەی هەر بە بۆشی بەجێ ماوە..

ئیتر ئومێدەوارم ئـەم کتێبە جێی خۆی بگرێت و خوێنەرە دڵسۆز و ڕاستەقینەکانی کورد زمان بە سینگێکی فراوانەوە وەری بگرن و هەرچی

کەم و کورتی هەیە لەسەری بازنەدەن و بیخەنە بەرچاوانەوە، چونکە دیارە ئێمە لە قۆناغی ئێستاماندا زیاد لە هەموو کات و سەردەمێکی تر پێویستمان بە رەخنەگرێکی بەویژدان و بێلایەن و رەخنەوەرگرێکی سنگ فراوان هەیە بۆ ئەوەی بتوانین تەکانێك بە ئەدەبەکەمان بدەین و قۆناغ بە قۆناغ پێشی بخەین ، ئیتر ئێوە و ئەم بەشە و رای خۆتان و سوپاس..

عەزیز گەردی

هەولێر — ١٥/٧/١٩٧٣

Scanned with CamScanner

١

- جوانکاری -

راستی‌یەك هەیە هیچ کومانی لێ ناکرێ ئەویش ئەوەیە؛ هەر نەتەوەیێك خاوەنی رەوانبێژی خۆیەتی کە لە ناخی زمانەکەیەوە هەڵقولاوە و مۆرکی تایبەتی ئەوی پێوە لکاوە ، رەوانبێژی بەلای هەرنەتەوەیەكو لەهەر زمانو ئەدەبێکەوە دەکرێتە سێ بەش :—

١— روونبێژی [البیـان]

٢— جوانکاری [البدیع]

٣— واتاناسی [علم المعاني]

ئێمە بەرگی یەکەمی ئەم کتێبەمان بۆ [روونبێژی] تەرخان کرد و ئەم بەرگەش بۆ بەشی دووەم تەرخان دەکەین کە [جوانکاری] یە ،

[جوانکاری] بەشێوەیەکی کشتی لەو رەکەزو دەستوورانە دەدوێ کە لایەنی هونەری‌و جوانی ئەدەب روون دەکەنەوە، ئەویش دوو لایەنی هەیە یا دوو جۆرە هونەرنواندنی جوانکارانە هەیە :—

١— جۆری یەکەم تایبەتی‌یە بەلایەنی روخسارو شێوەی ئەدەبی‌یەوە.

٢— جۆری دووەم لەو جوانی‌یە دەدوێ کە لەناخی ناوەرۆکی بەرهەمی ئەدەبی‌یەوە هەڵدەقوڵێ و دونیای ئەدەبەکە دەرازێنێتەوە..

لەم بەرگەدا بە دوور و درێژی باسی ئەم دوو لایەنە دەکەین و یەکە یەکە لێیان دەکۆڵینەوە و روونیان دەکەینەوە.. لەبەشی یەکەم دا قسە لە جوانکاری روخساری ئەدەب دەکەین و جۆرەکانی دەردەخەین‌و نموونەیان بۆ دێنینەوە.. لە بەشی دووەمیش دا باسێکی جوانکاری ناوەرۆکی ئەدەب دەکەین و هەموو جۆرەکانی دێنینە کۆڕێ و بەپێی توانا‌و دەرفەت لێیان دەدوێین و بەڵگەیان بۆ دێنین...

Scanned with CamScanner

بەشی یەکەم

* رەگەزدۆزی [الجناس]
* سەروادار [السجع]
* کەرت کردن [التشطير]
* گێڕانەوە [الترديد]
* هێنانەوە [التصدير]
* پات کردنەوە [التكرار]
* تێهەڵکێش [التضمين]
* پێنج خشتەکی [التخميس]

Scanned with CamScanner

١

رەگەزدۆزی

رەگەزدۆزی [الجناس] : ئەوەیە کە دوو ووشە یا پتر بێنی ، لە روالەت دا وەکو یەك وابن یا بەیەك بچن ، بەلام هەر یەکەیان واتای تایبەتی خۆی هەبێت کە جودابێ لە واتای ووشەکانی تر . پیرەمێرد دەڵێ :—

بە شەدەی لاژ و کراسی کەتان
وەك مانگ (کەتان) ی جەرگیان ئەسووتان

ووشەی (کەتان) دوو جار هاتووە ، هەردووکیان لە روالەت دا یەك شتن بەلام لە بارەی ماناوە ، هەریەکە واتاو گوزارەیەکی تایبەتی هەیە ، یەکەمیان جۆرە قوماشێکە ، دووەمیان جۆرە کوڵێکی جوانە لە بەهاران دا لە دەشت و دەرا دەڕوێ و دەڵێن کە تریفەی مانگی لێ دەدا دادەفرەتێ و گەلاکانی هەڵدەوەرن .

رەگەزدۆزی دوو جۆرە :—

یەکەم : رەگەزدۆزی تەواو [الجناس التام]
دووەم : رەگەزدۆزی ناتەواو [الجناس غير التام]

یەکەم : رەگەزدۆزی تەواو :—

رەگەزدۆزی تەواو ئەوەیە کە هۆنەر یا نووسەر دوو سێ ووشەی وا بێنێ کە لە روالەت دا کتومت وەك یەك وابن و بە ئەندازەی موویەك جیاوازیان نەبێت ، بەلام لەگەڵ ئەوەش دا هەریەکەیان واتای تایبەتی خۆی هەبێت واتایان جودا و روالەتیان یەك بێ .

کە گوتمان ئەو ووشـــانەی رەگەزدۆزییان لێ دەکەوێتەوە دەبێ لە روالەت و دیمەن دا وەکو یەك بن ، مەبەست ئەوەیە لەم شتانەی خوارەو یەك بگرنەوە :—

Scanned with CamScanner

أ- ژمارەی پیتەکان : ئەو ووشانەی رەگەزدۆزی تەواویان لیٚدەکەویٚتەوە دەبیٚ هەموویان ژمارەی پیتەکانیان هەندی یەك بیٚت ، وەك ئەوەی هـەر یەکەیان لە سیٚ پیت یا لە چوار پیت یا.... پیٚك هاتبیٚ.

ب- جۆری پیتەکان : کە ووشەکان ژمارەی پیتەکانیان یەك بوو دەبیٚ جۆری پیتەکانیشیان یەك بیٚت ، بۆ نموونە لەو نموونەی سەرەوە کە هیٚنامان ووشەی (کەتان) کە دوو جار هاتووە و هەر جارەی مانایەك دەدات ، ئەمە رەگەزدۆزی تەواوەو لەم دوو ووشەیەدا یا لەم ووشەیەدا کە دوو جار هاتووە ، لە هەر دوو لادا ووشەکە لە [٥] پیت پیٚك هاتووە و جۆری پیتەکانیش لە هەردووکیاندا یەك شتە ، هەردوو ووشەکان لە پیتەکانی [ك. ە. ت. ا. ن.] پیٚك هاتوون.

ج- شیٚوەی پیتەکان : مەبەست تەلەوی و لاوازی ، یاکرانەوەو تەکرانەوەی ووشەکانە کە بە نیشانەی [٧] لیٚك دادەبڕیٚن(١) .. و دەبیٚ هەموو ئـەو ووشانەی رەگەزدۆزیان لیٚ کەوتۆتەوە لەم بارەیەوە وەك یەك وابن.

د- ریزی پیتەکان : دەبی ریزی پیتەکانی ئەو دوو ووشەیەی دەکەونە بەر رەگەزدۆزی تەواو یەك بیٚ ، لەپیٚشەوە نموونەیەکمان هیٚنا ، دووجار ووشەی (کەتان) هاتبوو ، لە هەردووکیان دا ریزی پیتەکان بەم جۆرەیە: [ك. ە. ت. ا. ن.] ، نابیٚ پیتەکانی دوو ووشەکە پـاش و پیٚش بکریٚن ئەگینا نابیٚتە رەگەزدۆزی تەواو.

---

(١) لە عەرەبیدا سەرو بۆرو ژیٚر دەکریٚتەوە ، بەلام چونکە بەلای منەوە سەرو بۆرو ژیٚر لەکوردیدا نی یە و ئەوانیش هەر پیتی سەربەخۆیان هەیە دەنگەکەیان دەردەبڕیٚ و لەبەر ئەوەی نیشانەی [٧] لەکوردیدا دەبیٚ بەهۆی دەست نیشانکردنی هەندیٚ خەسیەتی دەنگیو بەمەوەش مانای ووشەکە تا رادەیەکی زۆر دەگۆڕیٚ ، ئەم نیشانەیەمان لەجیاتی سەرو بۆرو ژیٚری عەرەبی بە مەرجیٚکی رەگەزدۆزی تەواو دانا.

١

نموونەیەک : حاجی دەڵێ :ـــ

بۆ تەماشای بەڵەک و کوڵمی سپی و چاوی بەڵەک
نیشتووە لەم دەرە عاشق وەکو حاجی لەک لەک

لە نیوەی یەکەم [حاجی] دوو ووشەی هێناوە، هەردووکیان لەدیمەن و ڕواڵەتدا یەکن ، وا هەست دەکەی یەک ووشەیەو دووپات بۆتەوە ، بەلام ئەگەر لێیان وورد بینەوە دەبینین هەریەکەیان واتایەکی تایبەتی و سەربەخۆی هەیە.. ئەوانیش هەردووکیان ووشەی [بەڵەک] ن ، کە ووشەی یەکەم بە مانای پەروز هاتووەو ووشەی دووەمیش خاسەوێژێکی چاوە ، ئەو چاوەی ڕەشەکەی زۆر ڕەش و سپێنەی زۆر سپی بێت.

ئەم دوو ووشەیە [بەڵەک] [بەڵەک] بەر ڕەگەزدۆزی تەواو دەکەون ، بۆیەش بەری دەکەون چونکە هەر چوار مەرجەکەی سەرەوەیان لێ هاتۆتە دی.. ژمارەی پیتەکانیان هەندی یەکە کە هەریەکەیان لە پێنج پیت پێک هاتووە ، جۆری پیتەکانیشیان یەکە کە لە هەردووکیان دا ئەمانەن : [ب. ە. ل. ە. ک.] ، شێوەی پیتەکانیش یەکە چونکە لە هەردووکیان دا پیتی [ڵ] تەڵەوەو [٧]ێکی چۆتە سەر.. دواجار ڕیزی پیتەکانیشیان هەر وەکو یەکە ، واتە زنجیرەی ڕیزبوونی پیتەکان لەهەر دوو ووشەدا یەک شتە ؛

لە هەردوو ووشە دا یەکەم پیت [ب] و دووەم [ە] و سێیەم [ڵ] و چوارەم [ە] و پێنجەم [ک] ە .

بەشەکانی ڕەگەزدۆزی تەواو

ڕەگەزدۆزی تەواو چوار جۆری هەیە :ـــ

١ـ ڕەگەزدۆزی هاوڕەسەن ٢ـ ڕەگەزدۆزی تەبا

٣ـ ڕەگەزدۆزی ئاوێتە ٤ـ ڕەگەزدۆزی ساوێتە

Scanned with CamScanner

١- ڕەگەزدۆزی هاوڕەسەن :ـــ

ئەوەیە کە هەموو ئەو ووشانەی دەکەونە بەر ڕەگەزدۆزی هاوڕەسەن بن ، واتە لەیەك ڕەسەن و ڕەگەز دابن وەك ئەوەی هەموویان [ناو] بن یا هەموویان [کردار] بن .

أ- وا دەبێ هەموویان [ناو] بن وەکو نالی دەڵێ :ـــ

دونیا کە گوڵ گوڵی بووە قوربان ئەتۆش وەرە
طالب بە گوڵ بە قەیدی چی‌یە گوڵ گوڵی بوێ

سا ، سای بەهارە ، سروشت بە نەرم و هێمنی ، بەڕێك و پێکی گوڵ و گولالە و حاجیلەو هەلالەی دەرکردووە ، بۆنێکی وا بلاو دەکاتەوە هوشیار مەست و بێدار سەرخۆش دەکا ، نالی لەو دەمە دەمی بەهارە ، تاچـــارە ڕوو لە یارە ناسکۆڵەکەی بکات و پێی بلێت : ئێستا کە بەهارەو دونیـا ڕەنگاو ڕەنگ و گوڵ گوڵی بووە ، تۆش ئەی یارە نازدارەکەم ، ئەی گوڵە گەشاوەکەم وەرە بفەرموو سەیرێکی ئەم گوڵزار و بەهـــارە بکە و داوای گوڵێکی ئەم بەهارە بکە . بەس لاف و گەزاف بەوە لێبدە کە خۆت گوڵیت ئێمە هەموومان ئەوەمان سەلماندووە کە گوڵیت و گوڵێکی تاقانەشیت بەلام قەیدی چی‌یە ئەگەر گوڵێکی تەڕ و پاراوی وەك تۆ ناسك و نازدار بێت و گوڵی بەهاری بوێ ، خۆ تۆ بەم گوڵویستنە لە گوڵایەتی خۆت ناکەویت؟

لێرە دا کە ووشەی [گوڵ] دوو جار هاتووە ، ئەوەمان یـاد دەخاتەوە کە دوو گوڵ هەبن و ئەم دوو گوڵە لەسەر دوو چلا بە دیار یەکەوە وەستابن و بە دەم کزەباوە وورده وورده سەر بۆ یەکتر لار بکەنەوە بەلام لەڕاستی‌دا وانی‌یە ، ئەم دوو ووشەیە هەر یەکەیان مانایەکمان دەداتێ ، یەکەمیان بۆ دڵخواز خوازراوە ، ئەوەی تریشیان گوڵی بەهارە ئەوانەش هەر دووکیان [ناو] ن ، کە هەردووکیش ناوبوون مانای وایە ڕەگەزدۆزی هاوڕەسەنن.

Scanned with CamScanner

ب- وا دەبێ کە هەموو ووشەکان کرداربن. پیرەمێرد دەڵێ :ـــ

بەوە چاك ئەبی چاکی بنوێنی
نەك بە خەمەوە خەڵکی بنوێنی

ووشەی [بنوێنی] دووجار هاتووە ، هەر جارەی واتایەك دەبەخشی ، یەکەمیان مانای [پێشان دەدات] دەگەیەنێ [چاکی بنوێنی] واتە چاکە بکەیتو چاکە پێشان بدەی. دووەمیش مانای نواندن دەگەیەنێ کە لەنووستنەوە هاتووە. [خەڵکی بنوێنی] واتە : بیانخەیتە خەوەوە.. ئەمانەش هەردووکیان لە رەسەنێکن ، هەردووکیان [کردارن]. بۆیە ئەمەش [رەگەزدۆزی هاورەسەن] ـە.

٢- رەگەزدۆزی تەبا :ـــ

ئەوەش وا دەبێ دوو ووشە بێن هەردووکیان رەگەزدۆزی تەواویان لێ بکەوێتەوەو هەردووکیشیان لە رەگەزو رەسەندا لەیەك جیابن ، یەکێکیان [ناو] و ئەوی دیکەیان [کردار] بێت ، بۆیەش پێی دەڵێن [تەبا] چونکە لەگەڵ ئەوەی رەسەنیشیان جودایە لە رواڵەت دا یەك شتن و زۆر لەگەڵ یەکتردا تەبان. کاکەی فەللاح دەڵێ :ـــ

ئەو بوو لە چەرخی بیستەما   شابازی سەرلقی هەڵبەست
لە کێوی سەختی ستەما   قەلای شیعری تازەی هەڵبەست

[هەڵبەست] ی یەکەم ناوە مانای [هۆنراوە ـ شیعر] دەدات ، [هەڵبەست] ی دووەم کردارە مانای دامەزراندن و بنیات نان دەدات ، دیارە ناوێكو کردارێك پێکەوە رەگەزدۆزییان دروست کردووە ، ئەمەش رەگەزدۆزی [تەبا] ی پێ دەڵێن. ، مەلا محمدی کۆیی دەڵێ :ـــ

ئەوەی رێگای لە کوردەکان گۆڕی
لەعنەتی خوا لە ئەلحەد و گۆڕی

[گۆڕی] ی یەکەم کردارە ، مانای رێ لەبەر بزرکردن و هەڵەتە کردن

دەکەیەنی ، [کۆڕی]ی دووەم ناوە ، واتە قەبری ئەو کەسەی کە ڕێی لە کوردان کۆڕی. یەکەم کردارە ، دووەم ناوە ، ڕەگەزدۆزی نێوان ناوێك و کردارێك یا کردارێك و ناوێك پێی دەگوترێ [ڕەگەزدۆزی تەبا].

٣- ڕەگەزدۆزی ئاوێتە :—

ئەوەیە کە ئەو هەردوو ووشەی ڕەگەزدۆزییان لێ دەکەوێتەوە ، ووشەی لێکدراو بن واتە سادە نەبن و هەریەکەیان لە چەند ووشەیەکی سادە ، یا لە ووشەیەکی سادەو پارچەیەکی ووشەیەکی دی پێك هاتبێ ، لێرەدا سەیری ئەوە ناکرێ ئاخۆ دوو ووشەکە ناون یا کردارن ، بەڵکو هەر سەیری ئەوە دەکرێ کە ووشەی لێکدراون و بەس. کاکەی فەللاح دەڵێ :—

ملی ڕێ بگرەو بڕۆ بەرزی یا سەرداریە یا سەرداریە

[سەردار] ووشەیەکی لێکدراوەو دوو ووشەی سادە [سەر ، دار] خۆیان لێك داوەو دروستیان کردووە.. ئەم ووشە لێکدراوە دووجار هاتووە جارێکیان مانای پیاوی گەورەو پێشەوا دەگەیەنێ و جارێکیش مانای چوونە سەر داری قەنارە.. ئەم جۆرە ڕەگەزدۆزییەش [ڕەگەزدۆزی ئاوێتە]ی دەبێژرێ.

ڕەگەزدۆزی ئاوێتە دوو جۆرە :—

أ- ئەوەیە هەردوو ووشەکە ئاوێتە بن و لە شێوەی نووسینیش دا یەك بن و جیاوازییان نەبێ. زیوەر دەڵێ :—

با ئەچێتە لای ڕەقیبان یار ئەنیسی خانەبێ
لازمە ئەو ئاسکە لەولا نەبێ لەو لانە بێ

ڕەگەزدۆزی لە [لەولانەبێ] دایە.. زیوەر دەڵێ با یارە ئاسکۆڵەکەم ئەچێتە لای دووژمان و ناحەزو قسە چنانەوە بەڵکو هەر متووی ماڵەوە بێ و پێ لە کۆسپەی ئاوا نەکا.. [لەولا نەبێ] واتە لەلای ڕەقیب و ناحەزان

Scanned with CamScanner

نەبێ ؛ [لەولانەبێ] ی دووەم واتە لەم هێلانەیە بێ کە ماڵەوەیە ؛ هەردوو [لەولانەبێ] ش کە کەوتوونەتە بەر سێبەری رەگەزدۆزییەوە شـێوەی نووسـینەوەیان یەك شتە و مانایان جودایە...

ب- ئەوەیە کە هەردوو ووشەکە ئاوێتە بێ و لە خوێندنەوەدا وەك یەك بێ بەڵام لە شێوەی نووسیندا جیابێ و هەریەکە بە جۆرێك بنووسرێ. زێوەر دەڵێ :   عارف حەق بێن چە باکی زینەت و ئارایشە

وای ئەوێ ئاو شار و دێ وانەبێ دێوانە بێ

دەڵێ : پیاوی ووردبێن و راست پەرست ، پیاوی زاناو هوشیار ، لە بەر لێکدانەوەو ووردبوونەوە زوو بەراستەقینە دەگات و کە لەراستیش گەیشت هیچ باکی بە رازاندنەوە و ئارایش دان نییە ، وای دەوێ کە خەڵکی تێکرا لە شارو دێهاتەکاندا وانەبێ ، واتە رازاوە و بەخۆدا هاتوو نەبێ ، بەڵکو دێوانەو قەلەندەربێ.. رەگەزدۆزی لە [دێ‌وانەبێ] و [دێوانەبێ] کەوتۆتەوە.. یەکەمیان لە [دێ ، وا ، نەبێ] و دووەمیان لە [دێوانە ، بێ] دروست بووە.. ئەمانەش لە خوێندنەوە و قسەکردن دا وەکو یەك وان ، بەڵام شێوەی نووسینیان جودایە.

٤- رەگەزدۆزی ساوێنە :

ئەوەیە نووسەر یا هونەر دوو ووشە بێنێ ، ئەم دوو ووشەیە لەرواڵەتدا وەکو یەك بێ و هەریەکە واتـای تایبـەتی خۆی هـەبێت و یەکێکیان ووشەیەکی سادەو ئەوەی تریان لێکدراوبێت.. حاجی قادری کۆیی دەڵێ :-

زۆر سەگم دیوە فقط ئەمدی رەقیبی هەندە سە

وەزعی نامەوزون دەبێ وەك خانووی بێ‌هەندەسە

حاجی قادر دووجار ووشەی [هەندەسە] ی هێناوە ، هەرجارە کردوویە بەکاڵای گوزارەیەکدا. یەکەمیان لەدوو ووشەی سادە پێك هاتووە [هەندە ،

سه] واته ئەوەندە سەك.. دووەمیشیان لە یەك ووشەی سادە پێك هاتووە [هەندەسە] كە لقێكە لە لقەكانی زانیاری.

أ- ئەوەیە كە دوو ووشە بێن ، یەكێكیان سادەو ئەویكەیان لێكدراو بێت، لێكدراوەكە بریتی بێ لەچەند ووشەیەكی سادە یا ووشەیەكی سادەو پاژەی ووشەیەكی‌تر.. دەبێ ئەم دوو ووشەیەش كە رەگەزدۆزی‌یان لێ كەوتۆتەوە لە شێوەی نووسین‌دا وەكو یەك وابن. حاجی قادر دەڵێ :—

سەد وەكو رۆستەم بەدڵ قەمچی لەرەخشی‌دا ، بەزی
وەك كەیشتە خەندەكی دوامێنی عومری دابەزی

[دابەزی] دووجار هاتووە ، هەریەكە واتایەكی تایبەتی دەبەخشێ ، یەكەمیان لە ووشەیەكی سادە [بەزی] - واتە شكا و كۆڵی دا - لەگەڵ پاژەیەكی ووشەی پێشەوە [دا] پێك هاتووە.. دووەمیشیان ووشەیەكی سادەیە [دابەزی] واتە هاتە خوارەوە. لێرە بەووشەیەكی سادەو پاژەی ووشەیەكی‌تر لەنگەری رەگەزدۆزی بۆ ووشەیەكی سادە رادەگرن.

ب- ئەوەیە دوو ووشە بێن یەكێكیان سادەو ئەویتریان لێكدراو بێت ، جا ووشە لێكدراوەكە لە چەند ووشەیەكی سادە پێك هاتبێ یا بریتی بێ لە ووشەیەكی سادە و پاژەی ووشەیەكی تر.. وە ئەم دوو ووشەیەش كە رەگەزدۆزی‌یان لێ كەوتۆتەوە لەشێوەی نووسینیانەوە جودابن ، واتە هەریەك بە جۆرێك بنووسرێ ، مەولەوی دەڵێ :—

بكیانە پەیكێ وەپارانەوە پەی كێ؟ پەی مەجنون بیارانەوە
مایەی بێ مەیلت بشارانەوە یا بلست نەشۆ بەشارانەوە (١)

واتە : بە لالانەوەو پارانەوە نامەیەك یا راسپێرێك بنێرە. بۆ كێ ؟ بۆ

(١) بكیانە : بنێرە ، پەیك : نامە یاخود راسپێر ، بیارانەوە : بكێرنەوە بشارانەوە : بشارنەوە ، نەشۆ : نەروا ، پەی : بۆ.

Scanned with CamScanner

مەجنون ، نامەیەك بۆ مەجنوونی شێت و شێدا بنێرە. تۆش مایەی ساردیو بێمەیلی خۆت بشارەوەو داپۆشە ، نەبادا ناوت لەناو ناوانەوە بزڕێو لۆمەو سەرزەنشت بکرێی. [پەیکێ] جاری یەکەم ، مانای نامە یا راسپێر دەدات ، ووشەیەکی سادەیە . [پەی ، کێ] لە دوو ووشە پێك هاتووە واتە [بۆ کێ] بەم جۆرە رەگەزدۆزی بال بە سەر ئەم دوو ووشەیە دا دەکێشێ [پەیکێ] و [پەی کێ] کە یەکەمیان لە یەك ووشەو دووەمیان لە دوو ووشەی سادە پێك هاتووە. جگە لەمەش شێوەی نووسینیان جودایە.

دووەم : رەگەزدۆزی ناتەواو :

لەپێشەوە کوتمان رەگەزدۆزی تەواو ئەوەیە دوو ووشە یا پتر لەم چوار شتە وەکو یەك بن و مانایان جودابێ :—

* ژمارەی پیتەکان	* جۆری پیتەکان
* شێوەی پیتەکان	* ریزی پیتەکان

جا ئەگەر بێت و دوو ووشەکە لە یەکێ لەم چوار شتە یەك نەبن و لە هەرسێ کەکەی تر یەك بن ئەو حەلە رەگەزدۆزی ناتەواو دروست دەبێ چونکە بەتەواوی هەر چوار مەرجی لێ نەهاتۆتە دی. وا دەبێ ژمارەی پیتەکانیان ئەوەندەی یەکتر نابێ یەکێکیان پیتێك یا دوو پیت لەوەی تر پتر بێ ئەوەش پێی دەکوترێ **رەگەزدۆزی زیاد**. یا وادەبێ جۆری پیتەکانیان جودا بێ ، واتە یەك پیتیان یەك نەبێت و جیابێ ئەوەش پێی دەکوترێ **رەگەزدۆزی جودا**. یا وادەبێ شێوەی پیتی ووشەکان یەك نەبێ لەبارەی هەبوون و نەبوونی نیشانە [٧] کە بۆ قەڵەوی و لاوازی یا بـ کرانەوەو نەکرانەوەی هەندێ دەنگ دەخرێتە سەر هەندێ پیتەوە ، بەوەش دەڵێن **رەگەزدۆزی لار**. یاخود وارێدەکەوێ هەردوو ووشەکە ریزی پیتەکانیان جودا بێ وەك ئەوەی پیتەکان پاش و پێش کرابن ، ئەوەش

ـ ڕەگەزدۆزی ئاڵۆز ـ..

خۆ ئەگەر دوو ووشە هاتن لەم چوار مەرجە دووانیان تیا هاتە دی و دووانیان تیا نەهاتەدی ئەو حەلە ڕەگەزدۆزی دروست نابێ ، تەنیا ئەو کاتە ڕەگەزدۆزی ناتەواو دەبێ کە سێ مەرج لەو مەرجانەی سەرەوە هەبن و تەنیا یەك مەرج نەهاتبێتە دی.

جا ئێستا یەکە یەکە لەگەڵ ئەم چوار جۆرە ڕەگەزدۆزی‌یە پێدا دەچین و بەپێی توانا لێیان دەدوێین و ڕوونیان دەکەینەوەو نموونەیان بۆ دێنین :ـ

یەکەم : ڕەگەزدۆزی زیاد : (١)

ڕەگەزدۆزی زیاد ئەوەیە ئەم دوو ووشەیەی کەوتوونەتە بەر کاریگەری ڕەگەزدۆزی جۆرو شێوەو ڕیزی پیتەکانیان یەك بێ بەلام ژمارەی پیتەکانیان ئەوەندەی یەکتر نەبێ ، یەکێکیان پیتێك یا دوو پیت لەوەی‌تر پتر بێت ، هەر لەبەر ئەمەشە پێی دەکوترێ ڕەگەزدۆزی زیاد. نالی دەڵێ :ـــ

من لە بێ‌بەرگی [عە]م پرسی کە بۆچ ڕووتی ووتی
یارەبی شێت بم ئەگەر شـــاد بم بە بەرگی عاری‌یە

ووشە [ڕووتی] و [ووتی] ڕەگەزدۆزی‌یان لێ کەوتۆتەوە ، ئـــەم دوو ووشەیە ژمارەی پیتەکانیان جودایە ، ووشەی [ڕووتی] پیتی [ر]ی پترە لە ووشەی [ووتی] ، ئەم پیتە پترەش لەسەرەتای ووشەی یەکەمەوە هاتووە

---

(١) لەعەرەبی‌دا بەم جۆرە ڕەگەزدۆزی‌یە دەڵێن ـ الجناس الناقص ـ واتە بەناوی ئەم ووشەیەوە کە ژمارەی پیتەکانی کەمترە لەوی‌ ترەوە ناونراوە.. بەلام من وام بەپەسند زانی کە بەناوی ووشە زیادەکە ناوی بنێین.. چونکە ئێمە هەمیشە حیسابی پیتە زیادەکان دەکەین ، ئاخۆ چەند پیت زیادە و پیتە زیادەکان کەوتوونەتە کوێ ، بۆیە چاکتر وایە ڕەگەزدۆزی‌یەکەش هەر بەناوی ئەوەوە بێ.

— رەگەزدۆزی زیاد دوو جۆرە —

١ـ ئەوەیە کە جیاوازی دوو ووشەکە لە یەك پیت بێت و بەس ، واتە ووشەیەکیان تەنیا یەك پیت لە ووشەکەی تر پتر بێت ، ئەم پیتە زیادەش لە سێ شوێندا دەردەکەوێ :—

أـ لە سەرەتای ووشەیەکەوە ، نالی دەڵێ :—

لەنێو ڕێگەی رەوانی قوم نقوم بوو ووشتر بوو کوم
ئەما کوێ بیبێ قوم قوم چە جای ئیمکانی هەستانە

رەگەزدۆزی لە نیوەی یەکەم لە بەینی [قوم] و [نقوم] دایە . [قوم] زیخ و چەقت و وورده بەرده ، [نقوم] رووچوون و ختم بوونە ناو شتە ووشەی [نقوم] پیتی [ن] ی زیادە لەووشەی [قوم] و ئەم پیتە زیادەش لەسەرەتای ووشەی [نقوم] دوە هاتووە .

ب ـ یا وادەبێ پیتە زیادەکە لە ناوەڕاســتی ووشەیەکیان بێت .
نالی دەڵێ :—

بێ فایدە بوو لانی دەمی خونچـە لە دەمیـا
با خستی بری خوستی کە مشتێکی لە دەمدا

دەڵێ : راستە خونچەی بەهار خۆی هەڵدەکێشاو لافو گەزافی لێدەدا بەڵام هەموو لاف و گەزافەکەی پووکایەوە چونکە لەپڕێکدا [با] هات و مشتێکی لەدەمداو خستی ، هەربۆیەش با ئەم مشتەی لەقەپرغەی خونچەکە دا چونکە دیتی لاف لە سەر جوانی یارەکەی لێ دەدا ، ئەم هونـەرە کە - جوانی بایس - حسن التحلیل - ی پێ دەڵێن جوانییەکی زۆر و کاریگەرێکی زۆر بەهێزی تێدایە ، ئنجا دەڵێ [با] یەکە هەستو خوستی لەبەر خونچەکە بری و مەیدان هەر بۆ یار مایەوە . رەگەزدۆزی لە ووشەی [خستی] و [خوستی] دایە ، دووەم پیتی [و] ی لەناوەڕاستەوە زیاترە لەووشەی یەکەم .

جـ ـ یا وادەبێ پیتە زیادەکە لەبنەتای ووشەیەکیان دا بێت وەکو نالی دەڵێ :

رەقیب و مودەعی وەك [پووش] و [پوشوو] ن
بســـووتێنین کە وەك بەرقـــین لەبەر قـــین

جارێ لەنیوەی دووەم رەگەزدۆزێك لەنێوانی [بەرقین] و [بەرقین]دا هەیە و رەگەزدۆزی تەواویشە ٠ ووشەی یەکەم لە ناوێك و راناوێك پێك هاتووە [بەرق ـ ین] ، دووەمیش لە ناوێك و لەپاژەیەکی ووشەی پێشەوە پێك هاتووە [بەر ـ قین] ، ووشەی [قین] مانای رق و کینە و تووڕەیی دەگەیەنێ ، [بەر] یش پاژەیەکە لەووشەی [لەبەر] کە لەپێش [قین]ەوە هاتووە ٠ ٠ ٠ ئەمەشیان رەگەزدۆزی ناوێتەیە ٠ ٠ ٠ لە نیوەی یەکەمیش دا رەگەزدۆزی کەوتۆتە نێوان [پوش ـ پوشوو] ، پوش : ئەو گیا ووشك و نەرم و خۆڕسکەیە کە لە بوورو بەیارا دەڕوێ و کەمترین پرۆشکە ئاگری بکاتێ کڵپە دەسێنێ و ئاگر دەگرێ ٠ پوشوو : شتێکی نەرم و ووشـــکی پفەڵەیە لەهەندێ دار پەیدا دەبێ ، بە بەردو ئەستێ دائەگیرسێنرێ(١) لـە ناوچەی هەولێر بە [قاوە] باوە ٠ [پوشوو] پیـــتی ـ وو ـی زیاترە لە ـ پوش ـ ئەم زیادەش لەبنەتاو کۆتایی ووشەکە هاتووە ٠

٢ـ جۆری دووەمی رەگەزدۆزی زیاد ئەوەیە کە ئەو دوو ووشـــەیـەی رەگەزدۆزی‌یان لێ کەوتۆتەوە یەکێکیان دوو پیت لەوەی دی پترێت ئەم دوو پیتە زیادەیەش دەبێ بەدوای یەکەوەبن ، جا ئەو دوو پیتە زیادەیـە لە سەرەتا یا لەکۆتایی یا لەناوەڕاستی ووشەوە بێت :ـــ

أ ـ وا دەبێ دوو پیتە زیادەیەکە لەسەرەتای ووشەکەوە بن ٠

ئەمخول لە تاك رەگەزێك دا ـ الیتیم ـ(٢) دەڵێ :ـــ

---

(١) فەرهەنگی خاڵ ب [١]

(٢) تاك رەگەز : ئەوەیە هۆنەر دێڕە هۆنراوەیەك بەتەنیـــا بهۆنێتەوە ، ئەمەش بە عەرەبی پێی دەگوترێ « البیت الیتیم » ٠

Scanned with CamScanner

١

لەبەر زار و کرین چاوم خەریکی پەردە پۆشینە
لەعەشقی نەوجەوانێ سوخمەکەی نالەوکەوا شینە

رەگەزدۆزی لە ووشەی [پۆشین] و [شین] دایە ، یەکەمیان مانای داپۆشین‌و شاردنەوە دەدات‌و دووەمیان رەنگێکە . ووشەی یەکەم دوو پیت ـ پۆ ـ لە ووشەی دووەم پترە ، ئەم دوو پیتە زیادەش ـ پۆ ـ لە سەرەتای ووشەی یەکەمەوە هاتوون .

ب ـ یا وادەبێ ئەم دوو پیتە زیادەیە بکەونە ناوەراستی ووشەیەکیانەوە ، وەکو پیرەمێرد دەڵێ :—

ئەمەندە وێـلی بەرگ و خۆراکین
نازانین خۆمـان خۆراکی خاکین

ووشەی [خۆراکین] پیتەکانی ـ ۆر ـ ی زیاترە لەووشەی خاکین ، ئەم دوو پیتەش لەناوەراســتی ووشەکەوە هاتوون .

ج ـ یا وادەبێ دوو پیتە زیادەکە لەبنەتا و کۆتایی ووشــەکەوە هاتبن ، رەشوانی دەڵێ :— سەر دەبێ شەیدای سەر سەرین نەبێ
دوور پەرێز خۆشی و تـاڵی ژین نەبێ

رەگەزدۆزی لە ووشەی [سەر] و [سەرین] دایە ، ووشەی [سەرین] لەبنەتاوە ئەم دوو پیتەی [ین] لەووشەی [سەر] زیاترە . . .

دووەم : رەگەزدۆزی جودا :

ئەو جۆرەش وادەبێ دوو ووشە یا زیاتر بێنێ کە ژمارەو شێوەو ریزی پیتەکانیان یەك بێ بەلام جۆری هەموو پیتەکانیان یەك نەبێ و لە تاکە پیتێك دا لێك جودابن . . نالی دەڵێ :—

یەعنی کولاوی تودسە کلاوێ دەفع دەکا
ئەو خاکە پاکە چاکەو ئەو ئاوە مطهرە

Scanned with CamScanner

جگە لەوەی کە رەگەزدۆزی زیاد شاپەڕی بەسەر ووشەی [کولاو] و [کلاو] داکێشاوە . رەگەزدۆزی جودا کەوتۆتە نێوان ووشەکانی [خاکە، پاکە ، چاکە] . ئەم سێ ووشەیە ژمارەی پیتەکانیان هەندی یەکە ، ریزی پیتەکان لەهەموو ووشەکاندا وەکو یەکە ، شێوەی پیتەکانیشیان هەر یەکە، بەلام جۆری پیتەکانیان یەك نییە ، هەرسێکیان لەپیتی یەکەم لەیەك دادەبڕێن کە پیتی یەکەم لەووشەی یەکەم [خ] و لەووشەی دووەم [پ]و لەووشەی سێیەم [چ] ە . . . مەولەوی دەڵێ :—

قازان چون یاران ئاواتە خوازان
تەتارە بەستەن مەکەران رازان
بێ لەیل ئاخ ئامێ جە ئێلاخەوە
پەی ئاخ داخ تەك دان بە [ئاخ داخ] ەوە

ئامێ : هاتن ، تەك دان : پاڵ دان ، پاڵیان داوە. ئاخ داخ : کێوێکە نزیك قەسری شیرین . . .

قازەکانی کوێستان لەبەر سەرماو بەستەلەکی زستان سەریان هەلگرت و رووە و گەرمەسێر هاتنەوە ، وەك هاوڕێ و برادەری موشتاق بە ئاواتەوە ریزیان بەستووە و راز و نیازی دلیان بۆ یەکتر هەلدەرێژن ، بەلام داخی داخانم لەیلایان لەگەل دا نەبوو . . بەتەنیایی و بێ لەیل لەوسەرەوە بەئاخ و ئۆف و حەسرەتەوە هاتنە خوارەوە ، لەداخ و خەفەتو پەشێوی و سەرگزی و ناڕەحەتی دا چوون پالیان بەکێوی [ئاخ داخ] ەوە دا ، لەپێش دا رەگەزدۆزی لەنێوانی [ئاخ داخ] ی یەکەم و [ئاخ داخ] ی دووەم هاتووە ، یەکەم بریتییە لەدوو ووشەی هاوتا کەبۆ دەربڕینی خەم و خەفەت و پەژارەو پەستی بەکاردێن دووەمیش ناوێکە ، ناوی شاخێکە لە نزیك قەسری شیرین ، ئەوەشیان بەر رەگەزدۆزی ساوێتە دەکەوێ وەك لەپێشەوە باسمان کرد . .

Scanned with CamScanner

١

جگە لەمەش [ئاخ] و [داخ] ی یەکەم رەگەزدۆزییان ای دەکەوێتەو
چونکە تەنیا پیتی یەکەمیان جودایە ، بۆیە رەگەزدۆزییەکە رەگەزدۆز
جودای پێ دەکوترێ ٠

سێیەم : رەگەزدۆزی لار :

ئەوەش وا دەبێ ، دوو ووشە یا پتر بێنێ ، لە ژمارە و جۆر و ریز
پیتەکانیان وەکو یەك بن ، بەلام شێوەیان جودابێ ، شێوە جوداییەکە ا
یەکێ لەمانەی خوارەوە دەبێ :

أ- لەبەر هەبوون و نەبوونی خاڵ [٠] وەکو پیتی [ر-ز] کە ئێسکو
بنەڕەتییان یەکە بەلام بەهۆی یەك خاڵ لەیەك جودا دەبنەوە یا وەکو [ح
خ-ج] یا وەکو [ف-ق] ٠٠

ب- لەبەر هەبوون و نەبوونی نیشانەی [٧] وەکو پیتی [ڕ-ر] یا وەک
[ل-ڵ] یا وەکو [و-ۆ] یا [ی-ێ] ٠

أ- ئەگەر دوو ووشەکە لەبەر هەبوون و نەبوونی خاڵ لێك جودا بکرێنەو
وەکو صافی دەڵێ :—

ئەی نیگارا بەسیە با دەرگەی وەفا بکرێتەوە
تا بەکەی هەر دڵ لەزیندانی جەفا بکزێتەوە

ئەم دوو ووشەیە [بکرێتەوە - بکزێتەوە] ئێسك و تەشك و کەلەخیا
یەکە ، بەلام ئەوەندە هەیە لەووشەی دووەم خاڵێك پەڕیوەتە سەر پیت
[ر] و بووە بە [ز] ، واتە [بکرێتەوە] بووە بە [بکزێتەوە] ، ئەمەشیا
بەبێ ئەوەی شێوەی بنەڕەتییان بشێوێ ، بەدانانی یەك خاڵ تەواوی دەنگ
ئاوازو واتای ووشەکە لە بن و بۆتکەوە دەگۆڕێ ٠

لەگەڵ ئەوەشدا دەتوانین بڵێین ئەم دوو ووشەیە بەر رەگەزدۆزی جو
دەکەون ، پیتی سێیەمیان جودایە - ر ، ز - ، بەم جۆرە هەموو رەگەزدۆزێک

Scanned with CamScanner

لار بەر رەگەزدۆزی جودا دەکەوێ چونکە بەخاڵێك یا بە [٧] ێك لێك جودا بوونەوە مانای وایە دوو ووشەکە لەم دوو پیتە دا جیاوازییان هەیە کە یەکێکیان [٠] یا [٧] ی لەسەرە یا لەژێرەو ئەوەی‌تر نیەتی ٠٠ بەلام مەرج نییە هەموو رەگەزدۆزێکی جودا رەگەزدۆزی لار بێت ، چونکە لە رەگەزدۆزی جودادا ئەوەندە بەسە کە دوو ووشەکە پیتێکیان جودابێ، جا پیتەکان لەبنەڕەتەوە جودابن وەك [ل٠ م] یا [ك٠ ق٠] یا بەهۆی [٧] یا [٠] لێك جودابن ٠٠ واتە هەموو رەگەزدۆزێکی لار رەگەزدۆزی جودایە بەلام هەموو رەگەزدۆزێکی جودا رەگەزدۆزی لار نییە ٠

ب- یا وادەبێ دوو ووشەکە لەبەر هەبوون و نەبوونی نیشانەی [٧] بەسەر یا لەژێر پیتێکەوە دەنگو واتای ووشەکان بگۆڕێ و بیانکا بە رەگەزدۆزی لار٠ نالی دەڵێ :—

ئاو دەلاقەی تێ دەخا چشت و مەکی پێدا دەبا

من لەوێ حەیران دەبم وەك ماڵ بڕاو ماڵ براو

ئێـك و شێوەی ئەم دوو ووشەیە [ماڵ بڕاو ، ماڵ براو] یەکە بـەلام ئەوەندە هەیە [ر] ی ووشەی یەکەم بەم نیشانەیە [٧] قەڵەو کراوەو بەم قەڵەوکرانەش مانای گۆڕاوە ٠٠ واتە هەریەکەیان مانایەك دەدات ، ئەوەش رەگەزدۆزی لارە ، چونکە ماڵ بڕاو ، ئەوکەسەیە کە ماڵی بڕاوەو شتی لێ دزراوە ، ماڵ براویش ئەوکەسەیە کە خەڵکی‌تر هاتوون ماڵیان بردووە جا دیارە هەریەکە لەم دوو ووشەیە واتایەك دەدات و لەرواڵەت و ئێسکیشدا زۆر لە یەك نزیکن ، ئەوەشیان هەر وەکو بەشەکەی‌تر بـەر رەگەزدۆزی جودا دەکەوێ ، چونکە لەم هەردوو ووشەیەدا پیتی -ر- جودایە ، لەیەکێکیان قەڵەو و لەوەی‌تر لاوازە ، ئەو دوو پیتەش [ر-ڕ] دەنگیان جودایــە ، نووسینیان جودایە ، کەواتە ئەم دوو ووشەیە لە پیتێك جودان کە لە پیتێکیش جودابن دەبێتە رەگەزدۆزی جودا ٠٠٠

١

چوارەم : رەگەزدۆزی ئاڵۆز :

رەگەزدۆزی ئاڵۆز ئەوەیە دوو ووشە یا پتر بێنیٚ کە ژمارە و شێوە و جۆری پیتەکانیان یەك بیٚ بەلام ریزی پیتەکانیان یەك نەبیٚ ، واتە پیتەکان پاش‌و پێش کرابن‌و شوێنیان ئاڵوگۆڕ کرابیٚ وەکو : [بەرداش شابەردێکی زلە] ٠

[شابەرد ـ بەرداش] ئەم دوو ووشەیە کەوتوونەتە ژێرسێبەری رەگەزدۆزی، ژمارەی پیتەکانیان هەندی یەکە هەر یەکە لە شەش پیت دروست بووە ، جۆری پیتەکانیشیان یەکە و هەردووکیان لەم پیتانە (ش. ا. ب. ە. ر. د.) پێك هاتوون‌و هیچ پیت نی‌یە کە لە یەکێکیاندا هەبیٚ‌و لەوەی‌تردا نەبێت هەروەها شێوەی پیتەکانیش یەکەو هیچ پیتێك لەپیتەکانی ئەم دوو ووشەیە بەهۆی (٠) یا (٧) شێوەکەی نەگۆڕاوە ٠٠٠ بەلام ئەوەندە هەیە ریــزی پیتەکانیان جودایە ، واتە ئەو شەش پیتەی دوو ووشەکەیان دروست‌کردوە لەهەردوو ووشەدا بەیەك جۆر ریز نەکراون بەڵکو ریزی پیتەکان لەیەکەمەوە دەگۆڕیٚ تادووەم ، ئەوەش پیٚی دەگوتریٚ رەگەزدۆزی ئاڵۆز. نالی دەڵیٚ :ـ

خاطرێکی شۆخ و خۆشی بیٚ غەم‌و جەمعم هەیە
ئێستە بۆ زولفی کەسیٚ مەشقی پەرێشـــانی دەکا

ووشەی (شـــۆخ) و (خۆش) کە شوێنی پیــتی (ش ـ خ) گۆڕاوە ، رەگەزدۆزی ئاڵۆزیان پێك هێنـاوە٠

هەندیٚ جۆری رەگەزدۆزی

لەسەرەتاوە تائێستا رەگەزدۆزیمان کردە دووبەش : رەگەزدۆزی تەواوو رەگەزدۆزی ناتەواو٠ زانیمان کە رەگەزدۆزی تەواو دەبێتە چوار جۆر : رەگەزدۆزی رەسەن ، رەگەزدۆزی تەبا ، رەگەزدۆزی ئاوێتە ، رەگەزدۆزی ساوێتە ؛ هەریەکە لەمانەمان بەپیٚی توانا روون کردەوەو بەڵگەو نمونەمان

بۆ هێنا. ئەوەشمان زانی کە رەگەزدۆزی ناتەواو چوار بەشە : رەگەزدۆزی زیاد ، رەگەزدۆزی جودا ، رەگەزدۆزی لار ، رەگەزدۆزی ئاڵۆز . هەریەکە لەمانەشمان روون کردەوەو نموونەمان بۆ هاوردن . .

جگە لەو جۆرە رەگەزدۆزییانەی تا ئێستا باسمان کردوون ، هەندێ جۆری تری رەگەزدۆزی هەن کە لەمەودوا دەیانخەینە بەرچاو :ـ

١- رەگەزدۆزی جووت :

ئەوەیە کە ئەو چەند ووشەیەی دەکەونە ژێر ئالای رەگەزدۆزی ـ جا هەر جۆرە رەگەزدۆزییەك بێ ـ لەتەك یەکەوە بێن و هیچ ووشەی دابڕیان لە نێوان دا نەیێت . نالی دەڵێ :

لەگەڵ مورغی چەمەن نالی دەناڵێ
کە یەعنی عاشقی هەم فەردو فەردین

[نالی ـ دەنالی] ، [فەرد] [فەردین] ، ئەمانە کە رەگەزدۆزی زیادیان لێ کەوتۆتەوە ، هەر دوو دوو بە دوای یەکەوە هاتوون و رەگەزدۆزی جووتیان دروست کردووە . . . دوو پارچە بەناوبانگەکەی [زیوەر] ، هەردووکیان بەر ئەم جۆرە رەگەزدۆزییە ـ جووت ـ دەکەون . کەپارچەی یەکەم سەرەتاکەی بەم دێرە دەست پێ دەکا :ـ

با نەچێتە لای رەقیبان یار ئەنیسی خانە بێ
لازمە ئەو ئاسکە لەولا نەبێ لەو لانە بێ

پارچەی دووەمیش سەرەتاکەی بەم جۆرە دەست پێ دەکا :ـ

کێیە تا سەر لەنەزای دەرد و غەمایێ مابێ
ئەوە هەر کوردە کە چاوی لە هەوایێ وابێ

٢- رەگەزدۆزی دووپات :

ئەوەش وا دەبێ دوو ووشە بێنێ کە رەگەزدۆزییان لێ کەوتبێتەوە و

Scanned with CamScanner

هەردووکیشیان لەتەك یەك هاتبن واتە رەگەزدۆزی جووت بن ، سەرەرای ئەمەش دەبێ ووشەی دووەم پیتێك یا دوو پیتی لە بنەتا و کۆتایی یەوە لە ووشەی یەکەم پتر بێت ..

لەم جۆرە رەگەزدۆزی یە کە خوێنەر یەکەمجار ووشەی یەکەم دەخوێنێتەوەو ئاوازو ماناو کاریگەری ووشەکەی دەرژێتە دڵو دەروونو دێتەسەر ووشەی دووەم و نیوەی دەخوێنێتەوە بەکوڕ ئەو هەستەی بە مێشكو دڵو خەیاڵ دا تێ‌دەپەرێ کە ئەمە هەر ووشەکەی پێشووە دووپات بۆتەوە ، کەچی ئەوەندەی پێ ناچێ سەر لەبەردی ئەلحەد دەداتو لەم خەیاڵە دەگەرێتەوە ، ئەوەشیان ئەو کاتە دەبێ کە تەواوی ووشەکە دەخوێنێتەوەو بۆی دەردەکەوێ کە ئەم ووشەیە ووشەیەکی سەربەخۆیە و دووپات‌کردنەوەی ووشەی پێشوو نی‌یە..

ئـەو لەحزە پڕ تاسەو شەوق و خرۆشی‌یەش کە باری دەروونی خوێنەری پێ‌دا دەڕوا تێن و تاێنکی تایبەتی و کاریگەرێکی بەهێز دەکاتە سەر دڵ و ویژدان و دەروونی‌یەوەو لاناوی سۆزو کودازی هەڵدەکات . پیرەمێرد دەڵێ :

شەو شەونمی ئەوانە چیمەن ناو ئەخواتـەوە

رۆژ هەڵمی ناوی چاوی منە سەربەخاتـەوە

[شەو ـ شەونم] دوو ووشەن ، رەگەزدۆزی زیاد باڵی بەسەردا کێشاون ، چونکە ووشەی دووەم دوو پیتی لە ووشەی یەکەم زیاترە ، سەیـر دەکەی کاتێك کە پیاو ووشەی یەکەم دەخوێنێتەوە (شەو) و ئنجا دێتەسەر ووشەی (شەونم) ، لێی ناگیرێ ئەگەر سەرەتا ئەوەی بەدڵ دا تێ بپەرێ کە هەمان ووشەی پێشووە دەبڵێتەوە ، چونکە نیوەی یەکەمی ووشەی دووەم بریتی یـە لە ووشەی یەکەم (شەو ـ نم) . بەلام لەپڕ خەیالی تیژرەوی سەر لەتاسەی ئاسمان دەدات و دەرژێتەوە سەر زەوی لێکدانەوە ، کاتێ کە چاوی بەپیتە زیادەکان دەکەوێ و دەزانێ هەمان ووشەی پێشوو نی‌یە دووپـات بۆتـەوە بەلکو ووشەیەکی سەربەخۆیە .

هەروەها لە رەگەزدۆزی دووپات دا کوردی دەڵێ :

چوار چت قەت مەکە خواهش لەدونیا کوردی تاماوی
لەخۆت ئەقڵو لەدل صیدو لەبەخت امداد لەیار یاری

هەندێ تێبینی :

أ - رەگەزدۆزی جووت دەگونجێ رەگەزدۆزی تەواو بێ ، هەروەها دەشگونجێ رەگەزدۆزی ناتەواو بێ ، ئەوەندە بەسە بۆ رەگەزدۆزی جووت کە ئەو ووشانەی رەگەزدۆزییان لێ دەکەوێتەوە لە تەنیشت یەك بێن ، ئیتر گرنگ نییە هەر جۆرە رەگەزدۆزییەك بن .

ب - هەموو رەگەزدۆزێکی [دووپات] رەگەزدۆزی [جووتە] ، چونکە رەگەزدۆزی جووت ئەوەیە کە ئەو ووشانەی رەگەزدۆزی دەیانگرێتەوە لەتەك یەك بێن ، جا هەر جۆرە رەگەزدۆزییەك بێ هەر دەبێ ، بەڵام لە رەگەزدۆزی [دووپات] دەبێ دوو ووشەکە لە تەنیشت یەکەوە بێن لە هەمان کاتیشدا دەبێ رەگەزدۆزی زیادیان لە نێوان دا بێ ، ئەم زیادەش دەبێ لە کۆتایی ووشەی دووەمەوە بێت... بەڵام مەرج نییە هەموو رەگەزدۆزێکی [جووت] رەگەزدۆزی [دووپات] بێ ، چونکە ئەو دوو ووشەیەی رەگەزدۆزییان پێك هێناوە و لە تەنیشت یەکەوە هاتوون ئەشێ رەگەزدۆزی تەواو یا رەگەزدۆزی رەسەن یا ئاڵۆز یا لار یا رەگەزدۆزی جودا بن...

ج - رەگەزدۆزی دووپات بەر رەگەزدۆزی زیاد دەکەوێ ، واتە هەموو رەگەزدۆزێکی دووپات رەگەزدۆزی زیادە ، بەڵام مەرج نییە هەموو رەگەزدۆزێکی زیاد رەگەزدۆزی دووپات بێ ، چونکە لە رەگەزدۆزی پات هەر دەبێ ووشە زیادەکە یا ووشە زیادەکان لە کۆتایی ووشەی دووەمەوە بێن کەچی لە رەگەزدۆزی زیاد بۆی هەیە لە کۆتاییەوە بێن هەر وەکو بۆیشی هەیە لەسەرەتا یا لەناوەڕاستەوە بێن.. هەروەها ئەشگونجێ ووشەی

١

یەکەم لەووشەی دووەم پتر بێ وەك چۆن ئەکونجێ ووشەی دووەم لەیەکەم پتر بێ ، کەچی لە رەگەزدۆزی دووپات دا هەر دەبێ زیادەکە لە ووشەی دووەمدا بێت و ئەم زیادەیەش هەر دەبێ لە کۆتایی ووشەی دووەمەوە بێ ٠

ـ سەروادار ـ

سەروادار ئەوەیە کە دوو هەڵوێستی پەخشان یا پتر لە سەر یەك پیت یا پتر بوەستن ، سەروای هەڵوێستەکان وەکو سەروای هۆنراوە وایە ٠
ئەوەندە هەیە لە هۆنراوەدا دەبێ کێشیشیان یەك بێ بەڵام لە پەخشان دا مەرج نی‌یە ٠ وەکو :

[تەقیلە لەسەر تەقیلە ، هەرکەس نەیڵێ زەلیلە ، پشکۆ لەسەر سەبیلە]

ئەم سێ هەڵوێستە هەرسێکیان کۆتایی‌یان بەم برگەیە [یلە] هاتووە ئەم یەك کرتنەش لە پیتی یا برگەی کۆتایی دەیانکا بە سەروادار ٠ یاخود وەکو : [بابی بابی ، حەمەدەی رابی ، تەقڵەی لە چەندان دابی](١) دوابەندی ئەم هەڵوێستانە بە [ابی] هاتۆتەوە ٠

ئەوەش بزانین باشە کە سەروادار روو لەم دونیایە دەکا کە قسەی تیا

---

(١) ئەمە یاری‌یەکی منداڵانەیە ٠ پیرەمێردیش لە پەندەکانی دا ناوی ئەم یاری‌یەی هێناوە و دەڵێ :

ئێستا ناوێری لە کون دەرکەوێ
بە (بابی بابی) مەکەر سەرکەوێ

بابی بابیشمان لە بەهـــارایە
بەهاریش هێشتا شەڕ لە کارایە

بڕگە بڕگە دەوەستێ و بڕگەکانیش بەرامبەر یەك رادەوەستن ، ئەم بەرامبەر بوونەش هێزێکی دەروونی توند بەرپا دەکات . لەگەڵ ئەوەش دا سەروادار هەر تەنیا بەهۆی بەرامبەر یەك بوونی بڕگەی هەڵوێستەکان نی یە ، چونکە ئەگەر هەمووی هەر ئەوەندە بوایە ، ئەوەی دەستی قەڵەم بگرێ دەیتوانی شت بخاتە قالبی سەرواداڕەوە ، سەروادار دەبێ ووشەی نەرم و ناسك و هەڵبژاردەو لەجێ بن ، مانایەکی قووڵ و خەست بدا بەدەستەوە . . خۆ ئەگەر بێت و نووسەر هەر بەدوای ووشەدا بگەڕێ و مانا پشت گوێ بخات ئەو حەلە نووسینەکەی ساردو سڕ و خاو و خلیچك دەردەچێ و گیاتێکی وای تێدا ناگەڕێ کە کاریگەرێکی بێ ، بۆیە دەبێ ووشە بۆ مانا بێت و مانایەك دەرببڕێ ، ئەگینا نرخی نابێ . . واتە دەبێ ووشە دەربڕی مانا بێت نەك واتاکان شتی سانەوی بن و شوێن پێی ووشە بژراوەکان بکەون واتە ئەو حەلە سەرواداری ڕاستەقینە دروست دەبێ کە نووسەر واتایەکی لە دڵدا بێت و واتاکە بە تەواوی رابگەیەنێ و بەدەم واتا راگەیاندنەکەوە ووشەکان خۆیان بۆ خۆیان سەروایەك دروست بکەن ، نەك لە پێش دا لە فەرهەنگ بگەڕێ ووشەی سەروادار هەڵبژێرێ ئنجا بێت و لە تەنیشت یەکتریان رابکات و هەوڵ بدات مانایەکیان لێ پەیدا بێ جا هەرچی مانایەك بوو .

توخوا سەیرێکی [مێژووی ئەدەبی کوردی]ت نەکردووە؟ نەتدیوە مامۆستا سجادی پێشەکی شاعیرەکانی بە چ جۆرە سەروادارێکەوە رازاندۆتەوە ؟ هەستیشت بەوە نەکردووە چۆن لە کەڵ خوێندنەوەی ئەم پێشەکی یانە دا پیاو لەناخی ناخەوە دەهەژێ و هەست و سۆزی دەبزوێ و جۆش و خرۆشێکی کەف کردووی دەکەوێتە دڵ و دەروونەوە ؟ . . ئەگەر هێز و تەووژمی سەرواداره سروشتی یەکە نەبێت دەبێ چ شتێ ئەو تەلەسمو ئەفسوون و کاریگەرەی رژاندبێتە ناو ئەو پێشەکی یانە . . . ئەمەش

١

نموونەیەك لەو پێشەکی‌یە کە بۆ نالی نووسیویە :

« لە ئاسـمانی خەیاڵات دا بازی بێ پەروا ، لە زەوی و زاری نوکتەزانی دا سکەیەکی خۆش ڕەوا ، زەوقی بە خاکی پاکی شارەزوور پشکووتوو ، خۆیشی بە چەشمەزاری پڕ نیـگاری کوردستان دڵ تینوو ، شەیدا بە دوڕ و قسەو باسی بەرزەوە ، زانا بە گەوهەری مەعنای جۆار و جۆری سەد تـەرزەوە ، هەندێ قسەی ڕەوان و گەوارا وەکو ئاوی ساف هەندێ ووتەی ڕەق و قایم وەکو تەلیسمی قاف ، هەندیکی شـووشـە نەباتێکە پێی ئەڵێ جناس ، ئەمە بۆ لاف ، ئاوی ژیانی شیعری لە بادەی تەبعی ڕەوانا خواردۆتەوە ، دەمار و فکری جوانی بەبۆنی باخچەی ئەدەب بووژاندۆتەوە ، گیانی بە دەنگ و باسی گەلێ عیلمی بەنرخ گەشاندۆتەوە ، ئنجا بەنازەوە پێی ناوەتە مەیدانی شاعیران و کەوتۆتە ڕەوتەوە . . »

ئایا دوای خوێندنەوەی ئەم پێشەکی‌یە و پێشەکی‌یەکانی دی ناکەویە سەر ئـەو بـاوەڕە کە سەروادار لە زمانی کوردی دا زۆر جوان دێت و زۆر چاکیش لە [سجادی] دەوەشێتەوە و ئەو بڕوایەت لا ئـاپووکێتەو، کە دەڵێ ئەدەبی کوردی. پەخشانەکەی ئەوەندە بـەهێز نی‌یە و بە تەواوی نـاکەویە سەر ئەو باوڕە کە ئەدەبی کوردی زۆر بە هێزەو زۆر چاکیش سەرواداری لێ دەوەشێتەوە . .

ئەمە دەربارەی ئەو سەرواداره‌ی کە لە بەهرەیەکی گەشاوە هەڵدەقوڵی و بەشێوەیەکی تەبیعی دادەڕژێ ، بەڵام ئایا چۆن دەزانین ئاخۆ سەروادار لەسروشتەوە هاتووە ؟ یا دەستکردی خۆکوشین و ئـازار کێشـانە ؟ ئەگەر ئەو ووشانەی بەکار هاتوون هەریەکە بەتەواوی وەك خشتی دیـوار جێگەی خۆی گرتبێ و لادانی ئەو ووشانەو دانانی هەر ووشەیەکی تر لەشوێن ئەوانەوە ماناکە بێ هێز بکا نەك بەهێز ، دیارە سەرواداره‌کە سـروشتی‌یە ودەستـکردی خۆ کوشین نی‌یە . . جگە لەم هەموو مەرج وتەرجـانەش

کە باسمان کردن دەبێ سەروادار هەموو هەڵویستەکانی مانای تایبەتی خۆیان هەبێت و نابێ مانایان یەك شت بێ ..

بەکورتی سەروادار ئەم شتانەی تێدا بەدی نەکرێ تەواو دەرناچێ :

١ ـ لەبارەی ووشەکانەوە ، دەبێ نەرمو ناسك بنو تەڕو پڕو پاراو بن .

٢ ـ لەبارەی بڕکەکانی هەڵویستەکانەوە دەبێ بڕکەکان تەباو تفاق بنو بەرامبەر یەك بوەستنو ووشە یا بڕکەی کۆتاییان وەکو یەك بێ .

٣ ـ ووشەکانی خزمەتی گوزارە بکەن ، نەك گوزارەی لاوەکی بکەونە بن پەلکی ووشەکانەوە .

٤ ـ دەبێ هەر هەڵویستێك واتای سەر بەخۆی هەبێ ، دوور بێ لەواتای هەڵویستەکانی تر ، کە دەڵێم دوور بێ مەبەستم ئەوەیە هەمان شت نەبێ کەوتبێتە بەرکێکی ترەوە بەڵکو تەواو کەری هەڵویستەکانی تر بێت وپێکەوە ماناکە رابگەیەنن .

Scanned with CamScanner

١

سەروادار لە ئەدەبی کوردیدا

کورد لە کۆنەوە لەبەر هەر هۆو سەبارەتێك بووبێ نەیتوانیوە خەریکی نوسینەوەو پێش خستنی زمانو ئەدەبەکەی بێت ، بەڵام کە نەیتوانیوە مانای وانییە دەستە پاچە دانیشتووەو رازی دڵی کردۆتە گرێو دەری نەبڕیوە ، چونکە کورد هەموو رێگایەکی دەربڕینی لێ گیرابێ گەرووی قسە کردنو گۆرانی گوتنی هەر ماوە کە بێێ بە کەلێنێكو دەریای رازی تیا سەربکا ، بۆیەش کورد لەکۆنەوە تائەمرۆ لە هەموو شتێ زیاتر پابەندی گۆرانیو ئاواز خوانی بووە ، چونکە سروشتی کوردستان بەناوو خاكو شاخو دۆڵو هەوایەوە لەلایەك ، چەرخی زەمانەو رۆژگاری دژواریش لەلایەکی ترەوە ، هانیان داوەو سۆزی دەروونیان تەقاندووەو وایان لێ کردووە کە ئەشقی گۆرانی بێت هەر بۆیەشە کورد لە کۆنەوە ئەشقی هۆنراوە بووە ، تابەم دەورانەی دوایی هەر هۆنراوە باوی بووە جا ووردە ووردە پەخشانیش سەری قیت کردەوەو کەوتە ناوەوە ، وا خەریکە ئەویش راست دەبێتەوە بۆ ئەوەی دەست بداتە دەستی هۆنراوەو هێزیان بکاتە یەكو ئەدەبی کوردی بۆ چلەپۆپەی بەرزی بفرێنن . . بەڵام قەیدی چییە ، با بەو دواییە پەخشانی کوردی خۆی بەسەر کاغەزەوە دیبێ ، ئایا ئەوە ئەوە دەردەخا کە کورد پەخشانی نەبووە ؟ نەخێر . چونکە کورد مادام نەتەوەیەکی سەربەخۆیەو رازی دڵی بە زمانێکی تایبەتی گۆڕیوەتەوە کە زمانی کوردییەو بەو زمانە لە هاورەگەزو هاو زمانەکەی گەیشتووەو گەیاندووە ، ئەو گفتوگۆو راز گۆڕینەوەیە پەخشان بووە بانەش نووسرابێتەوە ، جا ئەگەر ئێمە بمانەوێ لە پەخشانی کوردی بدوێین نابێ تەنها چاو بدەینە ئەم چەند ساڵانەی کەپەخشانی تیا کەوتوتە سەر کاغەزو بەرنووکی قەڵەم . . ئەدی چۆن بتوانین پەخشانی کۆن

دەست بخەین‌و زیندووی بکەینەوە ؟ بێ‌گومـان فۆلکلۆری دەوڵەمەنـدی کوردیمان بەچیرۆک‌و داستان‌و ئەفسـانەو بەپەندی پێشینان‌و قسەی نەستەق‌و مەیل‌و مەتەڵ‌و بەستەو گۆرانی‌و . . . تێکرا تیشکێکی ئەدەبی کۆنمان خۆیان بۆ ئەم زەمانە پاراستووەو هێشتۆتەوە . . کە ئێمە باسی بەخشانی کوردی دەکەین مەبەستی هەرە گەورەمان سەرواداره کە جێگەی باسـی ئێرەمانە . . سەرواداریش لە کوردیدا زۆر هەبووەو هەیـە ، بەڵام بۆیە دیارنی‌یە کە نەنووسراوەتەوە ، بەڵکەشمان ئەم هەمـــوو مەیـل‌و مەتەڵ‌و پەندو قسەی نەستەق‌و کۆتەی منداڵان‌و چیرۆک‌و داستان‌و ئەفسـانانەیە کە کە ئێستا پشت بە پشت‌و سنگ بەسنگ ماون‌و پارێزراون . .

جارێ سەروادار لە پەنـدی پێشینان‌دا :

١ ـ نەپێڵاوی تەنگ ، نەخانەی بەجەنگ

٢ ـ هەتا نەینا لە تەبەق نەیکوت سەددەق

٣ ـ ئەوەی سەری نەپۆشی ، ژێری نەفرۆشی .

٤ ـ سم سمی کەرەو چنگ چنگی مەیاسێ ، من ســـەرم لەم کارە نەناوسی .

٥ ـ نەقیر نەیەڵێ لە ئاش بێتەوە ، دەوڵەمەند نایەڵی لە ساج بێتەوە .

٦ ـ کە هەتیوچە سوار ئەبێ ، لای لنگەکەی خوار ئەبێ ، ئـەگـەر نەیگریت هار ئەبێ .

٧ ـ گولۆلەم کەوتە لێژی ، کەس چاکم پێ نانێژی .

٨ ـ ماڵەکەی تۆ ئەخۆم بە بەلاش ، هێنەکەی خۆم ئەخەمە پاش .

٩ ـ من بووم بەتۆ ، تۆ بووی بەمن ، من بووم بەجن ، تۆ بووی بەژن .

١٠ـ نوێژ کەری ئوورێنێت ، فەرمانکەری شیرێنێت .

ئنجا سەروادار لە مەیلی کوردیدا :

١ ـ سەری هەسانە ، بنی قورعانە .

٢ ـ تەیرەك دێ بە هانە هان ، شاقەل سپی دندووك کەوان ، عیسا لە مووسا دەپرسی ، ئەو تەیرە لۆ هەندە برسی .

٣ ـ هەورۆکە ، لێی دەباری بەفرۆکە .

٤ ـ تەپ لەسەر تەپی ، دەست لەناو رەپی .

٥ ـ چوار مامم هەیە لە دۆلەکێ ، تیران داوێنە جۆمەکێ .

٦ ـ سەری قەسپە ، ملی هەسپە ، کلکی دارە ، پێی مشارە .

٧ ـ هانیانو مانیان ، بەردە سپییێکانیان ، دەکری رێی کاروانیان .

٨ ـ کلاوی هەمزە پالەوان ، نەتیکی هەیەو نەدوورمان .

٩ ـ مامەکم هەیە لە دەشتێ ، سیوسێ کون لە پشتێ .

١٠ـ سەری تیژە بنی کونە ، کەرە فامکە سووژنە .

ئنجا سەروادار لە ئەفسانەو چیرۆکی کۆن

ئەم چیرۆك و ئەفسانەو داستانانەی دەم بە دەم بۆمان گێردراونەتەوە ئەگەر نەش نووسرابنەوە بەلام پڕاو پڕی سەروادارن ، بۆ نموونە با باسی چیرۆکی سێ کۆسەکە بکەین :ـ

دەگێرنەوە دەلێن سێ کۆسەی زۆر سەگو فێلباز دەبن ، شەیتان ناوێرێ خۆیان لەقەرە بدا ، پارەیەکی زۆریان دەبێ ، پارەکە لای پیرە دایکیان دادەنێن ، رۆژێك هیچێکیان لەمال نابن کابرایەکی لایدە دێتو بەهەر فرتو فێلێك بێ پارەکە لەبەر دەستی پیرەژن دەردێنێو لێ دەدا دەڕوا ، ئێوارێ کە کوڕە کۆسەکانی دەگەرێنەوە ، پیرەژن هوردوبارێك مەسەلەکەیان بۆ دەگێڕێتەوە . . کوڕەکان دەورە لە پیرەدایك دەدەن و

لێی دەپرسن ئاخر ناوی چی بوو ؟ لەکوێ هـاتو کوێوە چوو ؟ کابرایەکی چۆن بوو ؟ نیشانەی چی‌بوو ؟ پیرەژن گوتی بەخوا هەر ئەوەندە دەزانم (میوانێکی سەر بەپۆت بوو) .. ئیتر ئەم قسەیە بەس بوو بۆ ئەوەی سەرەداوێکیان چنگ بکەوێو. بەم چەشنەی خوارەوە بکەونە راوێژو گفتو گۆ کردنو کابرای دزە بدۆزنەوە :ـ

یەکەم : میوانە .

دووەم : لەسەری پۆتە .

سێیەم : لەسەری پۆتە ، لەبنی هەمبانە .

یەکەم : لەسەری پۆتە ، لە بنی هەمبانە ، هەمبان هەمبانی نانە ،

دووەم : لەسەری پۆتە ، لە بنی هەمبانە ، هەمبان هەمبانی نانـــە ، سێ نووردیان لەناو نانە .

سێیەم : لەسەری پۆتە لەبنی هەمبانە ، هەمبان هەمبانی نانە ، سێ نووردیان لەناو نانە ، دەیبەن لە بۆ کاروانە .

یەکەم : لەسەری پۆتە ، لەبنی هەمبانە ، هەمبان هەمبانی نـانە ، سێ نووردیان لەناو نانە ، دەیبەن لەبۆ کاروانە ، بۆ وولاتی هەمەدانە .

دووەم : لەسەری پۆتە ، لە بنی هەمبانە ، هەمبان هەمبانی نـانە ، ســێ نووردیان لەناو نانە ، دەیبەن لەبۆ کاروانە ، بۆ وولاتی هەمەدانە ، ماڵیان لەگەڕەکی نالبەندانە .

سێیەم : لەسەری پۆتە ، لەبنی هەمبانە ، هەمبان هەمبانی نانە ، ســێ نووردیان لەناو نانە ، دەیبەن لەبۆ کاروانە ، بۆ وولاتی هەمەدانە ، ماڵیان لەگەڕەکی نالبەندانە ، پیاوەکە ناوی مام رەمەزانە .

یەکەم : لەسەری پۆتە ، لەبنی هەمبانە ، هەمبان هەمبانی نانـە ، ســێ نووردیان لەناو نانە ، دەیبەن لەبۆ کاروانە ، بۆ وولاتی هەمەدانە .

١

مالیان لەکەرەکی نالبەندانە ، پیاوەکە ناوی مام رەمەزانە ،
ژنەکەی ناوی پوور خەندانە .

دووەم : لەسەری پۆتە ، لەبنی هەمبانە ، هەمبان هەمبانی نانە ، سێ
نووردیان لەناو نانە ، دەیبەن لەبۆ کاروانە ، بۆ وولاتی هەمەدانە ،
مالیان لەکەرەکی نالبەندانە ، پیاوەکە ناوی مام رەمەزانە ،
ژنەکە ناوی پوور خەندانە ، پارەکە لەناو ئاخوڕێ کایانە .

سێیەم : لەسەری پۆتە ، لەبنی هەمبانە ، هەمبان هەمبانی نانە سێ
نووردیان لەناو نانە ، دەیبەن لەبۆ کاروانە ، بۆ وولاتی هەمەدانە ،
مالیان لەکەرەکی نالبەندانە ، پیاوەکە ناوی مام رەمەزانە ،
ژنەکەی ناوی پوور خەندانە ، پارەکە لەناو ئاخوڕی کایانە ،
دوو قرانیان بەسبیل دانە .

کە کۆسەکان بەم ئەنجامە گەیشتن هەستان و بەرەو وولاتی هەمەدان کەوتنە رێ ، لە هەمەدان چوونە دیوەخانی پاشاو سکالای پارە دزینەکەیان لا کردو گوتیان مام رەمەزان پارەکەی دزیوین دەبێ بۆمان رەت کاتەوە ، پاشا بانگی مام رەمەزانی کرد مام رەمەزانی کەلەکەوێت گوتی حاشاو حاشا من پارەم نەدیوە ، پاشا رووی لە کۆسەکان کردو گوتی بەلگەتان چی‌یە کە مام رەمەزان پارەی دزیون ؟ برا گەورەکە مەسەلەکەی بۆ گێرایەوەو گوتی بەم چەشنە توانیمان مالی دزراومان بەسەر بکرینەوەو کابرای دزە دەست نیشان بکەین ، پاشا گوتی باشە تاقی‌تان دەکەمەوە ئەگەر شتی واتان پێ کرا دیارە راست دەکەن و مام رەمەزان دزە ئەگەرنا ئێوە بوختان کەرو شەڕ فرۆشن و دەبێ شەرەکەتان بە سزایەکی زۆر توند لێ بکرێ .. پاشا سێ کۆسەکەی ناردە دەرەوەو نارنجێکی هێنا لەژێر ئەو مافوورەدا شاردیەوە کە لەسەری دانیشتبوو ، ئنجا بانگی ژوورەوەی کردن و رووی لێ نان

که شتێکی شاردۆتەوە بزانن ئەو شتە چی‌یە ..
یەکەمیان چەند جارێك سەری باداو گوتی هۆۆ هۆ .
دووەم گوتی : خرە وەکو گۆ .
سێیەم گوتی : ترشە وەکو دۆ .
یەکەم گوتی : یـان نارنجە یـان لیمۆ .

پاشا کە ئەمەی دی دەسەر مام رەمەزانی کرد ، مام رەمەزان چوو لە ئاخوڕی کایان پارەکەی دەرهێناو بۆی هێناوەو تەوازۆی خواستەوە کە بەو پارەیە سبیلێکی بە دوو قڕان کریـوە ..

هەرچیو چۆنێك بێ ئەم ئەفسانەیە سەرتا بەخوار هەمووی سەروادارەو هەمـوو هەڵویستەکانی بە (انە) کۆتایی هاتووە ، ئەوانەی بەم دواییەـەش بە (ۆ) کۆتایی‌یان هـاتووە .

بەکورتی سەروادار دوو جۆرە :ـ
یەکەم : سەروداری کورت .
دووەم : سەروداری درێژ .

زۆربەی رەوانبێژی زاناکان باوەڕیان وایە کە سـەروداری کـورت ئەوەیە کە هەر هەڵویستێك لە هەڵویستەکانی ژمارەی ووشەکانی لە (دە) رەت نەکا ، خۆ ئەگەر لە (دە) رەت بوو ئەوا دەبێ بە سـەروداری درێژ . بەڵام بەلای منەوە دەبێ سەروداری کورتو درێژ بەهۆی بڕگەوە دیار بکرێن نەك ووشـە ، چونکـە بۆی هەیە دوو هەڵویـست ژمارەی ووشەکانیان هەندی یەك بێ بەڵام ووشەکانی یەکێکیان لە ووشەکانی ئەوەی تر درێژتربن ، بۆیە باشترین رێگا بۆ ناسینی سەروداری کورتو درێژ ئەوەیە کە بە بڕگە بکێشرێو بەلای منەوە سـەروداری کـورت ئەوەیە ژمارەی بڕگەی هەڵویستەکانی لە (١٠) بڕگە پتر نەبێ ، وە سـەروداری درێژ

ئەوەیە ژمارەی بڕگەی هەڵویستەکانی لە (١٠) بڕگە پتر بێ .

سەرواداری کورت وەکو :

« دووی زەق ، دووی لەق ، دووی رەق ، چاری چەق . »

سێ هەڵویستەکەی بەرایی یەکەو دوو بڕگەن بەلام چوارەمی سێ بڕگەیە . یاوەکو :-

« سەری قەسپە ، ملی هەسپە ، کلکی دارە ، پێی مشارە »

هەریەکە لەم هەڵویستانە چوار بڕگەیە .

یا (علاءالدین سجادی) دەڵێ :

« رەندو دێوانەو قەلەندەر ، خواناس‌و پارێزکارو هەردەکەڕ »

یەکەم هەڵویست (٨) بڕگەیەو دووەم هەڵویست (١٠) بڕگە

(سەرواداری درێژ) یش وەکو مامۆستا سجادی دەڵی :-

« کڵپەو گڕەی دەروونی لە شۆڕی عەشقەوە کێوێکی ئاگرین کەمەو نەوای زەبوونی لەبەشقی شەوقەوە بلوێرێکی ئاسنین . »

یەکەم (١٩) بڕگەیە ، دووەم (٢٠) بڕگەیە .

سەروادار کورت بێ یا درێژ بە تێکرایی دەکرێ بە سێ بەشەوە

یەکەم : ئەوەیە هەردوو هەڵویستەکە لەبارەی کێشەوە وەکو یەك بن و ژمارەی بڕگەیان هەندی یەك بێ ، خۆ دیارە هەردووکیشیان لەسەر یەك سەروا دەڕۆن . جا دیارە بەشی یەکەم ئەوەیە ئەو هەڵویستانە بەر ئەم جۆرە سەرواداره دەکەون لە بارەی کێش‌و سەرواوە ی بکرنەوە . وەکو :

(تەپ لەسەر تەپی ، دەست لەناو رەپی)

ئەم دوو هەڵویستە کێش‌و سەوایان یەکە .

یا وەکو (علاءالدین سجادی) دەڵێ :

« پابەندی ووردی مەعنا بـە هەمـــوو هێزێکیەوە ، دڵبەندی پیزی قسە بە هەموو تینێکیەوە . . »

ئەم دوو هەڵویستە هەردووکیان (١٤) بڕکەیین ، هەردووکیشیان سەروایان بە (ێنکەوە) هاتۆتەوە .

دووەم : ئەوەیە کە دوو هەڵویستەکە یا هەموو هەڵویستەکان لەسەر یـەك کێش نەڕۆن ، کێشیان جودابێ ، هەڵویستی یـەکەم لە هەڵویستی دووەم کورت تر بێ بەڵام نابێ ئەم کورتی‌یە ئەوەنـدە زۆر بێ کە سەرواداڕەکە دزێو بکا . . وەکو :

« هەورۆکە ، لێی دەبارێ بەفرۆکە . »

هەڵویستی یەکەم کە ســێ بڕکەیە کەمترە لە هەڵویستی دووەم کە (٧) بڕکەیە .

سێیەم : ئەوەیە کە کێشی هەڵویستەکان یەك نەبێت ، هەڵویستی دووەم لە هەڵویستی یەکەم کورت تر بێ . (علاءالدين سجادی) ئەڵێ :ـ

« هەندێ قسەی ڕەوانو کەوارا وەکو ئاوی ساف ، هەندێ ووتەی ڕەقو قایم وەکو تەلیسمی قاف . »

هەڵویستی یەکەم (١٥) بڕکەیە ، دووەم (١٤) بڕکەیە ، واتـە دووەمیان لە یەکەمیان کورت ترە . . دیسان دەڵێ :ـ

« وەفا نەبوو کەتۆ لە دیاری کامەرانی چاوی نەڕێژیت ، لە بازاری ژیانا بەرگێ نەپۆشیت ، لە ناو یارانا بیرێ نەبەخشیت . . »

ئەمەیان سێ هەڵویستە ، یەکـەم (١٨) بڕکەیە ، دووەم (١٢) بڕکەیە ، سێیەم (١٠) بڕکەیە ، چۆن دووەم لە یەکـەم کەمترە ، ئاواش سێیەم لە دووەم کەمترە ، تا هاتووە هەڵویستەکان کورت بوونەوە .

ـ دابەش کردنێکی تری سەروادار ـ

پێش ئێستا دوو جار سەروادارمان دابەش کرد ، جارێك بۆ سەروادارى کورت‌و سەروادارى درێژ ، جاریکی تریش بۆ ئەو سەوادارەی کێشی هەلّویستەکانی هەندی یەك بێ‌و ئەوەی هەلّویستی یەکەمی لە دووەم کورت تر بێ‌و ئەوەی هەلّویستی دووەمی لە یەکەم کورت تر بێ ، ئێستاش بە جۆرێکی‌تر دەکەینە سێ بەش :ـ

١ ـ سەروادارى هاوسەر : ئەوەیە کە هەلّویستەکان سەروایان یەك بێ بەلّام کێشیان یەك نەبێ ، جا یەکەم لە دووەم کەمتر بێ یا دووەم لە یەکەم کەمتر بێ گرنگ نی‌یە ، گرنگ ئەوەیە کێشیان جوداو سەروایان یەك بێ . . مامۆستا (سجادی) دەڵێ :

« کاهێ لالەزارى زەوى بارەگای بووە ، کاهی جریوەی ئەستێرەی ئاسمان شەو چرای بووە . » ئەم دوو هەلّویستە سەروایان یەکە کێشیان یەك نی‌یە .

٢ ـ سەروادارى دارژراو : ئەوەیە هەلّویستەکان کێش‌و سەرواى گشتی‌یان یەك بێ سەرەرای ئەمەش زۆربەی ووشەکانی هەلّویستی یەکەم لەگەل ووشەکانی هەلّویستی دووەم تەن بەتەن هاوکێش‌و هاوسەروا بن مامۆستا (سجادی) دەڵێ :ـ

« سەرخۆشی مەیخانەی ئاهەنگی زەرپۆشان ، دەنگ خۆشی نەیخانەی یەك رەنگی مەی نۆشان » .

ئەم دوو هەلّویستە سەروایان یەکە (ۆشان) ، کێشیشیان یەکە هەریەکەیان (١٢) برگەیە ، جگە لەمەش ووشەی « سەرخۆشی دەنگ خۆشی » هەر وەها ووشەی « مەیخانەی ـ نەیخانەی » وە ووشەی « ئاهەنگی ـ یەك رەنگی» و ووشەی « زەرپوشان ـ مەی نۆشان » لە

دوو هەڵویستەدا بەکێش‌و سەرواوە بەرامبەر یەك دەوەستن .

٣ ـ سەروادری هاوڕوو : ئەوەش وا دەبێ دوو هەڵویست یا پتر بە شوێن یەك‌دا بێن‌و ووشەی کۆتایی یان لە بارەی کێش‌و سەرواوە وەکو یەك بێ بەبێ چاو دانە بەشەکانی تری هەڵویستەکان . مامۆستا (سجادی) دەڵێ :

« خەرمانی ژیری‌و دانایی ، بووبە هاوڕازی نوکتە بێـژی دەریـای زانایی » هەڵویستی یەکەم بە ووشەی (دانایی) براوەتەوە ، هەڵویـستی دووەمیش بە ووشـــەی (زانایی) کۆتایی هاتووە ، ئەم دوو ووشەیەش « دانایی ـ زانایی » کە لە کۆتایی هەردوو هەڵویستەکەدا هاتوون لە کێش‌و سەروادا یەك شتن ، بگرە رەگەز دۆزیشیان لێ دەکەوێتەوە . .

کەرت کردن

لە پێشەوە باسی سەروادارمان کردو دەرمان خست کە سەروادار بە زۆر لە پەخشان‌دا هەیە بەڵام لە گەڵ ئەوەش‌دا زۆر جـــار سەروادار دەستی دەکاتە کەردنی هۆنراوە وە دەیڕازێنێتەوە ، واتە هۆنەر بێجگە لە سەروای کشتی هۆنراوەکەی لە کاتی هۆنینەوەی هۆنراوەدا سەروادار بـەکار دێنێ و ئەم هونەرەش پێی دەگوترێ (کـەرت کـردن) چونکە لـــە بەر سەروادارەکانەوە وا دەر دەکەوێ کە هۆنراوەکە کەرت کەرت کـرابێ . زیوەر دەڵێ :ـــ

بە توندوتیژی هـــاتە پێشەوە هیتلەر بـــەڵام دوایی
پەتی پچڕا ، هیـوای بڕا ، دەفی دڕا ، نەمـا چاری

سەروادار لەم هۆنراوەدا لە نێوانی هـەڵوێـسە کانی « پەتی پچڕا ، هیـوای بڕا ، دەفی دڕا » دا هەیە .

کەرت کردن لە هۆنراوەدا گەڵێ شێوەی هەیە لەمانـە هەندێکیان بۆ

Scanned with CamScanner

١

نموونه باس دەکەین :ـــ

١ ـ وا دەبێ هۆنراوەکە لە سەرەتاوە تا کۆتایی هەمووی بەیەک جۆرو لە سەر یەک کێش کەرت بکرێ و هەر نیوە هۆنراوەیەک یا هـــەر سێ چوار هەڵوێست پێکەوە سەروایەک دروست بکەن ، هۆنراوە بەناو بانگەکەی (مەلای جەزیری) ـــ من دی سەحەر ـــ باشترین نموونەو بەڵگەیە بۆ ئەم قسەیەمان کە دەڵێ ـــ :

من دی سەحەر ، شـــاهی مەجەر ، لەبسێ دەبەر ، مەخموور بوو
ئەودیم زەری ، سوورموشتەری ، یـــارب پەری ، یا حـــوور بوو
حـۆری وەشە ، شرین مەشە ، کاکـــۆل ڕەشە ، خال حەبەشە
خالین دقەر ، مسکی تەتـــەر ، نازک بـــەشەر ، کانوور بوو
نازک لەتیف ، کەردن خەفیف ، لە بـێ شەریف ، کیخمەو قەدیف
من دی بەوەخت ، ئەونیک بـــەخت ، ئیرۆ لە تەخت ، مەغفوور بوو

ئەم هۆنراوە بەرزەیە لە سەرەتاو تابنەتا هەمووی لـە سەر یەک جۆر دەڕوا ، هەر دێرێکی دابەش (٨) هەڵوێست کـراوە ، هـەر هەڵوێستی چوار بڕگەیە ، بێجگە لـــە سەروای گشتی هەموو هۆنراوەکەش هەموو کەرتەکانی هەر نیوە هۆنراوەیەک سەروایەکی سەر بەخۆیان هەیە .

٢ ـ وادەبێ کە هۆنەر کەرت کردنەکە بەرێک و پێکی نەکات و لـە دێرە هـۆنراوەیەک دا هـــەندێ هـەڵوێستی سەروادار بێنێ و بەس وەکو (زێوەر) دەڵێ ـــ :

بە توندو تیژی هـاتە پێشـەوە هیتلەر بـــەڵام دوایی
پەتی پچڕا ، هیوای بڕا ، دەفی دڕا ، ئەمـــا چاری

دیارە کەرت کردن تەنیا لە نیوەی دووەمە ، کە سێ هەڵوێستی سەروادراری لێ پێک هێنراوەو بەس « پەتی پچڕا ، هیوای بڕا ، دەفی دڕا » ئەمەشیان

Scanned with CamScanner

وا ئەبێ لە دێڕەکانی تریش دا هاتبێ بەڵکو هەر تەنیا لەم نیوەیە دا هاتووە و هیچی تر .

٣ ـ وا دەبێ کە هۆنەر هۆنراوەیەك دابنێ و هەر دێڕێکی بکاتە چوار کەرت و هەر سێ کەرتی بەرایی پێکەوە سەراویەکیان هەبێت و دوا کەرتی هەر دێڕێکیش لە گەڵ دوا کەرتی دێڕەکانی تر سەرواى گشتی هۆنراوەکە پێك بێنێ ، ئەمەشیان لە هۆنراوەی کوردی دا گەلێ زۆرە .

نالی دەڵێ :ــ

سەر بەردەبازی رێتە ، تەن تەختەبەندی جێتە
دڵ مەیلی خاکی پێتە ، روح مالی خۆتە بیبە
شاهینی دیدەبازە ، مەستی شەرابی نازە
دڵدارو دڵنەوازە ، دلکێش و دلفریبە

ــ گێڕانەوە ــ

گێڕانەوە :ــ ئەوەیە کە ووشەیەك یا رستەیەك یا دەستەواژەیەك بێنی کە بە مانایەکی تایبەتی‌یەوە بەسترابێتەوە ، پاشان دووبارە هەمان ووشە یا رستە یا دەستەواژە بێنیتەوە بەڵام ئەمجارە پەیوەندی بەشتێکی ترەوە هەبێت . (ئەدەب) دەڵێ :ــ

لێوکوڵی ، طلعت کوڵی ، روومەت کوڵی ، روخسار کوڵ
کوڵ عوزاری ، نازداری ، دلشکاوی خووسەرم
کەر عقابە هەر بەسە ، نازە بەسە ، جەوورە بەسە
وا بکە ئاخر چاوەکەم ئەمنیش بە بارێ دەر بەرم

لە نیوەی یەکەم چوار جار ووشەی (کوڵ) ی هێناوە ، هەر جارەی بە شتێکەوە بەسراوە ، یەکەم بە لێو ، دووەم بە طلعت ، سێیەم بە روومەت ، چوارەم بە روخسار . بەم جۆرە چوار جار ووشەی (کوڵ) ی

Scanned with CamScanner

١

کێڕاوەتەوە و هەر جارەی بۆ شتێکی کێڕاوەتەوە هەر وەها لە نیوەی یەکەمی دێڕی دووەم سێ جار ووشەی (بەسە) ی کێڕاوەتەوە ، ئەوەندە هەیە هەر جارەی ئەم (بەسە) بۆ شتێکە ، جارێك بۆ (عقابە) و جارێکی تر بۆ (نازە) و جارێکی تریش بۆ (جەورە) . . .

هەر وەها هەژار دەڵێ :ـــ

بەژن شۆڕ و کەزی شۆڕ و خەزێم شۆڕ
سەرەو شۆڕم دەکەن ، سەر شۆڕ بەرەو گۆڕ
هەژارو خوارو لەش بیمارو دڵدار
دەبا وام لێ بێ مافي خۆمە هەی کۆڕ

زۆر جار ووشەی (شۆڕ) هاتووە ، هەر جارێکیش پەیوەندی بە شتێکي تایبەتی‌یەوە هەیە .

وا دەبێ کە هۆنەر ـ شاعر ـ پارچە هۆنراوەیەك بهونێتەو لە سەرەتاوە تا کۆتایی لە هەموو دێڕێك ووشەیێك بکرێتەوە و ئەوەندە هەیە دەبێ هەر جارێك لە گەڵ شتێکی تازە دا بیکونجێنێ و بەویوە بیبەستێتەوە . وەکو ئەم پارچە هۆنراوەی [زیوەر] کە لە سەرەتاوە تا کۆتایی ووشەی [درۆیە] ی لە هەموو دێڕەکان کێڕاوەتەوە کە دەڵێ :ـــ

بلێسەی خەرمەنی دەولەت درۆیە
شەرارەی مەزرەعەی سەروەت درۆیە
بجسم بێ صداقت مانکە یا رۆژ
ئەما مەعنای شەوی زولمەت درۆیە (١)

ـــ هێنانەوە ـــ

هێنانەوە لە هۆنراوەو لە پەخشاندا دەبێت ، بریتی‌یە لەوەی کە هۆنەر یا نووسەر ووشەیەك لە سەرەتا یا لە ناوەڕاستی هەڵوێست یا دێڕ،

[١] بۆ ئەم هۆنراوەیە سەیرێکی دیوانی زیوەر بکە ل ٢٥ / ٢٦

هۆنراوەیەك بێنی پاشان هەمان ووشە لە کۆتایی هەلوێستەکە یا دێرە هۆنراوەکە بێنێتەوە . وەکو :ـــ

« سوار تا نەکلێ نابێ بە سوار .»

ووشەی [سوار] لە سەرەتای رستەکە هاتووەو لە دوابەندیش هاتۆتەوە .

نالی دەلێ :ـــ

شەوی یەلدایە یا دەیجوورە ئەم شەو
کەدەیدەم دوور لە تۆ بێ نوورە ئەم شەو

(شەو) کە لە سەرەتا و بنەتای نیوەی یەکەم هاتووە ، لە دوابەندی هۆنراوەکەش هاتۆتەوە .

ئەم ووشەیەی کە جارێك دێتو دووبارە لە کۆتاییەوە دەهێنرێتەوە سێ جۆر دەبێ :ـــ

١ ـ یا واد بێ ئەم ووشەیەی کە دوابەندی پێ دێتەوە، هەر هەمان ووشەکەی بەرایی بێتو دووپات بووبێتەوە ، نەشێوەو نەماناشی نەگۆرابێ . نالی دەلێ :ـــ

فەرقی کورو کچ رەوشەن وەك فەرقی مەهو مەهرە
وەك فەرقی شەو و رۆژە ئەم فەرقە لە کور تا کچ

ووشەی (کچ) لە ناوەراستی نیوەی یەکەم هاتووە ، لە کۆتایی هۆنراوەکەش هاتۆتەوە ، کە هاتۆتەوەش هەر ووشەی جاری یەکەمە دووپات کراوەتەوە و هەر مانای ئەو دەدات .

٢ ـ یا وادەبێ ئەم دوو ووشەیە لە شێوەو روالەت دا یەك بن بەلام هەر یەکەیان واتایەك بدا بە دەستەوە ، واتە رەگەزدۆزییان لە نێوان دا هەبێ . حاجی قادری کۆیی دەلێ :ـــ

ئەگەر خالت بلێم مشکی خەتایە
عەزیزی من ئەمەم عەینی خەتایە

١

(خەتایە) کە لە کۆتایی نیوەی یەکەم هاتووە ، لـە کۆتایی دێرە هۆنراوەکەش هاتۆتەوە ، کە هاتۆتەوەش وەنەبێ هەمـان شت بێو دووپات بوبێتەوە و هەمان مانا رابگەیەنێ بەلکو هـەر جارەی مانایەک دەدات ، (خەتا) ی جاری یەکەم ناوی شوێنێکە لـە ناوەراستی ئاسیا بە ئاسکی مسک دار بە ناوبانگە جـاری دووەمیش مـانای سووچو تاوانـ دەدات

بەمەوەش رەگەز دۆزیان لە نێوان پەیدا بووە چونکە لە رواڵەتدا یەک شتنو لەماناشدا جودان .

٣ ـ یا وا دەبێ کە دوو ووشەکە کتو مت یەک نەبن ، بـەڵام رەگەزو بنەرەتیان یەک بێتو لەیەک رەگەوە وەرگیرابن .. نالی دەڵێ :

ئەو گەوهـەری نیکتەی کە لە نالی دەدزن خەلق
ئـاوی نی یـە وەک ئـاگری بێ شـــەوقی دزانـە

(دەدزن) کە لەناوەڕاستی نیوەی یەکەم هاتووەو (دزانـە) کە لە کۆتایی هۆنراوەکە هاتۆتەوە ، یەک شت نین ، یەکەمیان کردارەو کرداری رانەبوردووە ، دووەمیان ناوی کۆیە . هەردووکیان لەیەک رەگ وەرگیراون

ئیستا باسی هێنانەوەو شوێنی ووشەکان لە هۆنراوەدا دەکەین ، ئێمە کوتمانـ هێنانەوە ئەوەیە ووشەیەک لە ســـەرەتا یا لە ناوەڕاستی دێر هۆنراوەیەک بێنی پاشان هەمان ووشە لەکۆتـایی دێرە هۆنراوەکە دووبـار بێنیتەوە . کەواتە هەر دەبێ ووشەی دووەم لە کۆتایی دێرە هۆنراوەکەو بێت ، دەمێنێتەوە سەر ووشەی یەکەم ، ئەویش لەیەکێ لەم شوێنانە دێت :

١ ـ وا دەبێ ووشەکە بکەوێتە سەرەتای هۆنراوەکە . نالی دەڵێ :

شەوبۆی ســـەری سونبولی زولفت لە سەری دام
ئێستەش سەرەکەم مەستە لەبەر نەشئەی شـەوبۆ

٢ ـ یـا وا دەبێ ووشەکە بکەوێتە نـاوەڕاستی نیوەی یەکەمی دێر هۆنراوەکە (کەمالی) دەڵێ :

Scanned with CamScanner

ئەگەر شیرین دەمێکی چەشنی تۆ بیوایە ئەم چەرخە
مەحالە چۆن ئەبوو فەرهادی بێکەس عاشقی شیرین

٣ ـ یا وا دەبێ ووشـــەی یەکەم لەکۆتـایی نیوە دێری یەکـەم بێت (ئەدەب) دەڵێ :ـ

بۆ ئەو کەسە عیشقی بێ فەرقی نی‌یە کوڕ یا کچ
هەر چەندە کە مەعلوومە فەرقی نی‌یە کوڕ یا کچ

٤ ـ یا وا دەبێ ووشـــەی یەکەم لە سـەرەتای نیـوەی دووەمی دێرە هۆنراوەکەدا بێ ؛ حاجی دەڵێ :

چوومە پارێزی کە موژگانی بڕۆم دی لـە کەمین
تیری من بوو بە کەمان ، پشتی کەمان بووە تیر .

* * *
* *
*

Scanned with CamScanner

١

«پـــات کردنـەوە»

ئەوەیە هۆنەر یا نووسەر ، ووشەیەك یا دەستەواژەیەك یـا رستەیەك بێنێو چـــەند جارێك پاتی بکاتەوە ، بۆ چەند مەبەستێکی تایبەتی ، بە مەرجەی هەموویان واتایان یەك بێت‌و لە جارێکەوە بۆ جارێکی تر واتایان نـەگۆڕێ ، واتـە : نـابێ ووشەکان نە لە ڕواڵەت‌و نە لە گوزارەدا هیچ گۆڕانیـان بە سەردا بێت . مەلا محمدی کۆیی دەڵی :

ژیـانی وا بـە ئـالام‌و بـە میحنـــەت
بە لەعنەت بێ بە لەعنەت بێ بە لەعنەت

ووشەی (لەعنەت) سێ جار هاتووە ، هەموویان واتایان یەکە پـات کردنەوەکەش خزمەتی دەربڕینی ئەم داخ‌و کەسەرە دەکا کە شـاعـ بەرامبەر بە ئێش‌و ئازارو ناخۆشی ژیان لە دڵ‌و دەروونیدا پەیدا بووە کاکەی فەلاح دەڵێ :

ئەی تەمی ڕەش ، ئەی بادەی‌ـخەم نازانم بۆ نازانم بۆ ـ
وا دام ئەگـری دێت‌و ئەچی ناکـەم لە تۆ ناکەم لە تۆ

(نازانم بۆ ناکەم لە تۆ) ی دووپات کردۆتەوە .

هۆنەر یا نووسەر کە ووشەیەك یا چەند ووشەیەك دووپات یا سێ پا دەکاتەوە ، دەبێ مەبەستێکی لەم پات کردنەوەدا هەبێ با خۆیشی ئـاگـ ڕاستەوخۆی لە مەبەستەکە نەبێ‌و سۆزی هەڵچووی دەروون‌و هەستی گەر هەناوی وایان لێ کردبی کە شتەکە دووپات‌و سێ پات بکاتەوە . . ئەوە هەندێ لەو مەبەستانە :ـ

١ ـ بۆ چەسپاندنی واتاکە لە مێشکی گوێگرو بردنە دڵیەوە :
کۆران دەڵێ :ـــ

فەرمانێ ئەی کۆمەڵ ! فەرمانێ ! فەرمانێ !

بـــــۆ دەردی بێ کاری چارەیەك دەرمانێ !

[گۆران] پڕ بەدەم هاواری ئەم کۆمەڵە دەکات بـۆ فەرمانێك ، بـۆ دۆزینەوەی داو و دەرمانێك بۆ دەردی بێ کاری ، جا بۆ ئەوەی قسەکەی کار بکات و خوێنەر بهەژێنێ و ئاگاداری کارەساتی بێ کاری بکات و هانی بـدات تا بە دوای دۆزینەوەی کاردا بکەرێ ، هـاتووە سێ جـار ووشەی [فەرمانێ] دەڵێتەوە ، کە سێ جاریش دەیڵێتەوە هەر بۆ ئەوەیە کوێکر رابکێشێ و شتە مەبەستەکەی بیاتە دڵەوە . . یا وەکو نالی دەڵێ :ـــ

بحمدالله دووچـاوی یـــــارم ئـــۆخەی

بە بێ مەی مەستی بێ مەی مەستی بێ مەی

لـە بـــوستانی ئیرەم دا قـــــەت نییە وەك

شەمـامەی وەك شەمـامەی وەك شەمـامەی

نیوەی دووەمی هەر دێرە هۆنراوەیەك لەم هۆنراوەی سەرەوەدا بریتی‌یە لە دووپات و سێ‌پات کردنەوەی چەند ووشەیەك ، بـەڕاستی ئەم پارچە هۆنراوەیە نمونەیەکی زۆر پڕ سۆزە و نیشانەی هونەرمەندیو وەستایەتی‌و شارەزایی‌یە . . داڕشتن‌و هێنان و پاتکردنەوەی وا جوان‌و لە جێ و بە تەئسیر مەگەر هەر لە قەڵەمی رەنگینی وەستایەکی وەك مەلا خدری نـالی بوەشێتەوە .

٢ ـ بۆ پێشاندانی داخ‌و خەفەت‌و پەرۆشی .

گۆران دەڵێ :ـــ

تاقە ترووسکەی وەجاخێ بوو ئاخ   تاقە ئەمامی ناو باخێ بوو ئاخ

ووشەی [ئاخ] خۆی بۆ دەربڕین و پیشاندانی خەم و ماتەمین و ئێش و کەسەری دڵ بەکاردێ [گۆران] ئەم ووشەیەی دوو جار هێناوە .

Scanned with CamScanner

١

دووپاتکردنەوەکەشی هەر بۆ دەربڕینی رادەی داخ و حەسر
دەروونییەتی .

٣ ـ بۆ دامەزراندنی کێشی هۆنراوە : (١)

زۆر جار هۆنەر لە سەرەتای پارچە هۆنراوەکەی دا چەند ووشە یا نیو دێر دووپات دەکاتەوە ، ئەمەشیان هەر بۆ ئەوەیە تا هەستی دەروو بکەوێتە رێژگەی ئەو کێشەوە کە دەیەوێ هەستەکەی پێ دەر ببڕێ هەر وەها بۆ ئەوەی خۆ ئامادەکردنێکی دەروونی بۆ پەیدا بێ و رێ بەردەمی تەخت بێ و زنجیرەی هۆنراوەکە بە نەرم و لووسی

(١) عەرەبەکانیش ئەدەبی کلاسیکییان شتی وای زۆر تێدایە و زۆر هۆنەر لە سەرتای هۆنراوەکەیدا هەندێ ووشە دووپات دەکاتەوە تا جۆ کێشەکەی بۆ مل کەچ بێ و بیخاتە بن رکێفی خۆیەوە . وەکو :ـ

ومن من ومن من ثم من من ومن   ومن وجنتی سلمی أقبل لم أ

یا وەکو :ـ

وکم کم وکم کم ثم کم کم وکم وکم   اسائل عنها کل من راح وارت

یاخود وەکو [نعم لا] کە دەڵێن [خەلیل] بە بنەڕەتی زانیاری عەرو داناوە .

وەکو لە عەرەبیدا هەیە ، لە ئینگلیزیش ئەم جورە شتە هەیە ئەوەتا [درایدن dryden] لە ئاهەنگی ئەسکەندەردا دەڵێ :ـ

Fallen Fallen Fallen Fallen
Fallen from his high state
and welteriag in his blood .

Scanned with CamScanner

خوارەوە . سەلام دەڵێ :

تۆزێ لەنجەولار   تۆزێ لەنجەولار
ناسك و نازدار   تۆزێ لەنجەولار

لەم دێرەی سەرەتادا سێ جار (تۆزێ لەنجەولار) هاتووە ، ئەوەش هەر بۆ ئەوەیە کە کێشی هۆنراوەکەی بۆ بکرێتەوە وسۆزی هەناوی هەڵبڕژێت و تێکەڵ کێشەکە ببێ .

٤ - بۆ بڕینەوەی هۆنراوەو بەجێ هێشتنی کاریگەرێکی بەهێز :

زۆر جار وا دەبێ هۆنەر لـە کۆتایی هونراوەکەی دا ووشەیەك یـا چەند ووشەیەك چەند جارێك دەڵێتەوە ، بۆ ئەوەی شەوت و تەئسیری ئەم دووپات کردنەوەیە لـە دڵ و دەروونی گوێگر بزرنگێتەوەو سەدای هـەر بمێنێ ئەو کاتەی کە هۆنراوەکە بەجێ دێڵێ ، ئەمەشیان بە تایبەتی لـە شیعری هاوچاخدا هەستی پێ دەکرێ و لە شیعری کلاسیکیدا کەمتر دەست دەکەوت . . وەکو شێرکۆ بێکەس دەڵێ :ـ

ئێمەش خاکی سك سووتاومان . .
پیتی داخ کراوی ناومان
جێ ناهێلین
جێ ناهێلین

کە لـە کۆتایی هۆنراوەکەدا [جێ ناهێلین] دووپات دەکاتەوە ، بۆ ئەوەیەتی کاریگەری ئەم جێنەهێشتنە لە دڵی گوێگر یا خوێنەر دا دەنگ بداتەوە بۆ ماوەیەکی زۆر هەر بمێنێ .

٥ - بۆ داکرتنی هەموو لایەنێکی شتە باسکراوەکە :

سەلام دەڵێ :

ڕۆژێ ڕاوکەرێ بـۆ ڕاووشکار

وورد وورد ئەکەڕا بنەدار بە بنەدار

کە دەڵێ [بن دار بە بنەدار] مانای وایە یەکە یەکە پێدا هاتووە و بن دارەکانی پشکنیوە و هیچێکیانی بازنەداوە و پشکنینەکە هەموو دارەکانی گرتۆتەوە . . دیسان دەڵێ :

حقووقی قەومی یەك یەك بپرسێ   لە کەس نەترسێ کە

دەڵێ (یەك یەك بپـــرسێ) مانای وایـــە پرسینەکـە هەموو کەسێ بگرێتەوە و کەس نەیێتە لاوە .

***

Scanned with CamScanner

— تێهەڵکێش —

تێهەڵکێش ئەوەیە کە هۆنەر یا نووسەر نێـو دێرە هۆنراوە یا دێرە هۆنراوەیەك یا پارچە هۆنراوەیەکی تەواوی هۆنەرێکی تر بێنێ‌و لە نووسین یا هۆنراوەکەی خۆی هەڵبکێشێ و پێی برازێنێتەوە .

علی کمال باپیر دەڵێ :

مانگت ئەوا گیرا وەکو حەمدی ئەڵێ تا بەر ئـەبێ

« هەر لە تەشتی سینەیی زامارو تەپڵی سەر ئەدەم »

دیارە ـ کەمالی ـ یاری لە بەر چاو وون بووە ، چونکە ئەو یارەش وەك مانگ وایە بۆ ئەو ، بۆیە وون بوونی یارەکەی بە مانگ گیران چواندوە جا کە بزربوونی یارەکەی مـانگێك بێ و گیرابێ دەبێ ئیشێکی وا بکات کە مانگەکە بەری بەر بدرێ و دەربکەوێتەوە ، بـۆ ئەمەش بـە دوای چارەیەکدا دەگەرێ و چارەکەش لە نێودێرە هۆنراوەی [حەمدی] پەدی دەکات و خێرا پەنای دەباتە بەرو وەری دەگرێ و ماناو مەبەستەکەی دڵی خۆی پێ تەواو دەکاو دەڵێ هـــەر لەتەشتی سینگ وتەپڵی سەر دەدەم تا مانگەکە بەر دەبێ .

[حەمدی] لە نێو دێرە هۆنراوەکەیدا رەوشتێکی کـۆنی کوردەواریمان یاد دەخاتەوە ، کە وابوو لە کاتی مانگ گیراندا خەڵکی دەستیان دەکرد بە تەپڵ و دەف لێدان بۆ ئەوەی مانگەکە بەر بێ ، چونکە باوەڕیان وا بوو کە لە کاتی مانگ گیراندا دێوێکی زۆر گەورە هەیە دێتە بەر مانگ‌و نایەڵی تریفەی ئەو مانگە بەم خەڵکە بکات ، جا بۆ ئەوەی دێوکە بترسێنن وەرای‌بەرێنن‌و لە سەر مانگی لا بدەن دەهاتن پۆل پۆل دەستیان بە تەپڵ کوتان‌و دەف لێدان دەکرد تا مانگ بەر نەبوایە وازیان نەهێنا .

١

جا کەمالی دەڵێ چۆن لە کاتی مانک گیراندا خەڵکی دەکەونــە دە
لێدان و تەپڵ کوتان و تا مانگیان لێ دەرنەکەوێتەوە واز ناهێنن ، منی
هەر بەم جۆرە کە خۆشەویستەکەم لــە بەر چاو بزربوە هـــەر لە تە
سەر و سینگی برینداری دەدەم و واز لە شین و شەپۆر ناهێنم تا یارەکی
لێ بەدەر نەکەوێتەوە و دڵم بە تریفەی جوانی‌یا ڕۆشن نەبێتەوە .
تێهەڵکێش دوو جۆرە :
١ — وا دەبێ هۆنەر یــا نووســەر لە کاتی وەرگرتن و تێهەڵکێش کردنی
هۆنراوەیەك ناوی هۆنەرە لێ وەرگیراوەکەش بیات . وەکو پیرەمێرد دێر
هۆنراوەیەکی (مەولەوی) تێهەڵکێش دەکات و دەیخاتە ناو (تاشکەی زەڵم)
ە وەو ناوی خاوەنەکەشی دەبات کە مەولەوی یە :ـ

لـــە دواوان دا کــە یــەك نەکەوێ
دوو مصرعی بۆ بەیتی مــــــــەولەی
« سیروانی ئەم چەم تانجەڕۆی ئەو چەم
بدەن بە یەکدا ئەم چەم تا ئەو چەم »

یا وەکو علی کمال باپیر دەڵێ :
بۆ فەلەك ناکەم تنزل هەر وەکو نوری دەڵێ :
« من بە چەرخی ئاسمانی سپلە استهزا ئەکەم »
وەکو چۆن تێهەڵکێش لە هۆنراوەدا دەبێ ئاوا لە پەخشانیش دەبێ .
وەکو پیرەمێرد لە (وەسیەتنامەکەی) دا دوو هۆنراوەی خۆی تێهەڵکێش
کردووە و ناوی خاوەنەکەشی بردووە کە خۆیەتی و بە راناوی دوونەری
تاك ئیشارەتی بۆ خۆی کردووە . . دەڵێ :ـ
«ئامۆژکاریم ئەوەیە بخوێنن ، کوڕ و کچ تا خوێندەوار نەبن بێ سوودە ،

هەموو شتێك بە علم و فەنەوەیە ، وەكو وتوومە :-

لای من بە خوێندەوارییە ، ئاە خوێندەواری یە
هەر میللەتێ كە فەنی نەبێ دەردی كـــاریە
ئاخ خۆزگە خوێندنیش وەكو من ئارەزووی ئەكەم
ببینم و نەبێتە گرێی قورسی كفنـــــەكەم

ئامۆژكاریم ئەوەیە بە شوێن مادە مەكەون . . . . . .

٢ — یا وادەبێ هۆنەر یا نووسەر لە كاتی وەرگرتن و تێهەلكێش كردنی هۆنراوەیەك ناوی خاوەنەكەی هەر نەبات ، ئەمەشیان لە بەر ناوداری و زۆر بڵاو بوونەوەی هۆنراوەكە . . بۆیە راستەو راست هۆنراوە وەرگیراوەكە لە ریزی هۆنراوەكەی خۆی هەڵدەكێشێ ، بەڵام ئەوەندە هەیە هۆنراوە وەرگیراوەكە دەخاتە نێوان جوو كەوانەوە تا خوێنەر هەر زوو بزانێ ئەم هۆنراوەیە هی خۆی نی یە و وەرگیراوە ،

علی كمال باپیر دەڵێ :

سەیری كە ئەڵێی خوێنی رژای كەشی تۆیە
« سیروانی سروشكم كە ئەكا هاژە لەسەردا »

ئەمە دێرە هۆنراوەیەكە بە پارچەیەكی دوور و درێژ ، كەمالی بە ناوی « شیوەن بۆ شاعیری بە ناوبانگ احمد مختار بەگی عثمانی پاشای جاف » هۆنیویەتەوە و كڵپە و گڕی دەروونی سووتاوی تیادا دەرێژێ ، لە پــر پرۆشكێك لە جەرگی هەڵقرچاوی (طاهر بەگ) ی برای (احمد مختار) بورز دەبێتەوە و لەگەڵ پرۆشكە ئاگرینەكانی هەناوی داگیر ساوی كەمالی تێكەڵ دەبێ و هۆنراوەكە گەرمتر دەكات و كاریگەری پتر دەكات . . واتە - علی كمال - نیودێرە هۆنراوەی طاهر بەگی وەرگرتوەو لە هۆنراوەكەی خۆی هەڵكێشاوەو ناوی خاوەنەكەشی هەر نەبردووە .

Scanned with CamScanner

پێنج خشتەکی

باسی تێهەلکێش ناچارمان دەکا کە ئـــاوڕێك لە پێنج خشتەکی بدەینەوەو بزانین پێنج خشتەکی چی‌یەو چۆن ئەبێ‌و لە چ سەردەمێك دا باوی هەبووە . پێنج خشتەکی ئەوەیە کە هـۆنەر پـــارچە هۆنراوەیەکی هۆنەرێکی تر وەربگرێ‌و هەر دێرێکی سێ نیوە دێری بۆ زیاد بکات ، بەو مەرجەی لە سەر هەمان کێش بێ‌و سەروای هـــەر سێ نیوەکە لە گەڵ سەروای نیوەی یەکەمی هۆنراوە وەرگیراوەکە یەك بێت و دیـارە سەروای کشتی هۆنراوەکەش هەر دەمێنێ . . بەکورتی چامەکە بەش بەش دەبێت ، هەر بەشەی دەبێتە پێنج نیوە هۆنراوە ، سێ نیوەی بەرایی هی هونەرێکەو دووەکەی دوایێش هی هونەرێکی تر . دیـان چوار نیوەی بەرایی لە سەر یەك سەروا دەڕۆن و نیوەی پێنجەم سەروای تایبەتی خۆی دەبێ کــــە لە گەڵ سەروای کشتی هەموو پێنج خشتەکی‌یە کە تێك دەکاتەوە . .

بۆ نموونە ئەگەر هۆنراوەیەك سەرواکەی [س] بێت و هۆنەرێکی تر بێت و ئەم هۆنراوەیە بکاتە پێنج خشتەکی ، دەبێ هـــەر دێرەی سێ نیوە دێری لە سەر هەمان کێشی بخاتە سەرو سەروای هـــەر سێ نیوەش لە گەڵ سەروای نیوەی یەکەم تێك بکاتەوە ، ئەگـەر سـەروای نیوەدێری یەکەم [ا] بێ ، پارچەی یەکەم بەم جۆرە دەبێ .

[ا ، ا ، ا ، ا ، س] . وە ئەگەر سەروای یەکەم نیوەی دێری دووەم [ج] بێت بـــەم جـــۆرە دەبێ (ج ، ج ، ج ، ج ، س) هەروەها ئەگەر سەروای نیوەی یەکەمی دێری سێیەم (ب) بێت ، بە جۆرەی لێ دێ : (ب ، ب ، ب ، ب ، س) .

وەکو ئەم پێنج خشتەکی‌یەی (هـــەردی) کە لـــە ســەر هەلبەستێکی شێخ نوری شێخ صالح دایناوە و دەڵێ :

هەردی

ئەت ئەدەی ئازاری گیانی مەست و بێدارانی شەو
خۆت ئەخەیتە بەر شەپۆلی ئەشکێ بێ پایانی شەو
ئەی کچی خواوەندی جوانی‌و ئەی چرای دیوانی شەو

شێخ نوری

خـۆت بپارێزە لە ئاهی دڵ بریندارانی شەو
ئەك خـوا ناکەرد گیرابێ دوعـای ناڵانی شەو

× × ×

هەردی

وێڵم و تاریکە دەورم ئەرشی رەنگەم مەینەتە
بێ کەسم تەنها ئەناڵم مەرگی خۆمم حەزرەتە
سازی ئاهەنگی شەوانم سۆزی جەرگی لەت لەتە

شێخ نوری

یاوەر و یاری ئەنیسم ئاه و ئەشکی حەسرەتە
ئافەرین ئەی بارك الله دیدەیی گریانی شەو

× × ×

هەردی

وا ئەزانی دەمێ غـەم یادت لە دڵ دا دەرئەکا
ئەشکی خوێنینم دەلیلە بۆ کەسێ باوەڕ نەکا
گیانەکەم بەو تیشکی چاوەی شەڕ لە گەڵ ئەختەر ئەکا

شێخ نوری

دڵ ئەبێتە قەترەێ خوێن‌و لە دیدەم سەر ئەکا
هەرکە رابووڕێ بە دڵما سوحبەتی جارانی شەو

× × ×

١

ساوەمی فەرمووی لەبەرچی کردەوەت گریانە هەر
تـــانی لاوێتە لاوی قەلبـەزەی سەیـــرانە هەر
من ووتم سەیران و خۆشی پێشکەشی شـادانە هەر

— هـەردی

ئەشکی حەسرەت لازمی جەمعی سیا بەختـانە هەر
شەونمی سوبحە دەلیلی قەتـــرەیێك كـریانی شەو

— شێخ نوری

× × ×

هـەولی زۆرم دا لە داوی زولفی ئەو بێ مـروەتە
دەرچم و دوایی بهێنم بەم عـــەزاب و مـەینەتە
پێ‌ی ووتم بێ سوودە هـەولت تاکـوماوی جێگەتە

— هـەردی

نووری لەم پێنج و خەمی زولفە ئەجاتت زەحمەتە
لای سەخی تەبعان مەحالە روخســەتی مێوانی شەو

— شێخ نوری

بێ‌گومان ئەم هونەرە بە زۆری لە شیعری کلاسیکی کوردیمان د باوی هەبووە ، بە تایبەتی لە لای شاعیرانی پاش نالی و کوردی و سالم وە لەو سەردەمیش دا بە زۆری هونەری شیعر لە سەر ئەو بارە بووە کە بکەوێتە شێوەی چامەوەو چامەش دیارە بە زۆری لە سەر کێشی عەرووزی عەرەبی دەڕوات و لە سەرەتا تا کۆتای یەك سەروای هەیەو جگە لەمەش وەك شیعری کلاسیکی عەرەبی دوو نیوەی یەکەمی هەر چامەیەك سەروایان یەك بووە کە بریتی‌یە لە سەروای کشتی هۆنراوەکە .

* پێچان و کردنەوە — اللف والنشر
* دژیەک — الطباق
* بەرامبەری — المقابلة
* جێ گۆڕین — التبديل
* پۆشین — التورية
* جوانی بایس — حسن التعليل
* بادانەوە — الرجوع
* راکومکی ئاشنا — تجاهل العارف
* هووشە کاری — المبالغة
* تێلنیشان — التلميح
* روون کردنەوە — التفسير
* کۆ کردنەوە — الجمع
* لێک کردنەوە — التفريق
* دابەش کردن — التقسيم

Scanned with CamScanner

پێچـانو کردنەوە

ئەوەیە کە ناوی چەند شتێك بە شوێن یەکەوە بێنی و لە تەك یەکتریان دابنێی و ئەیەلێ ووشەی تریان بکەوێتە نێوان ، پاشان پێچانەکە بکەوێتەوە ، واتە چەند ووشەیەکی تر بێنی کە پەیوەندیان بە ووشە پێچراوەکانەوە هەبێت و بۆ ئەوان بگەڕێنەوە ، بە بێ ئەوەی ئەوە دیار بکەی کە کام ووشە بۆ کام ووشە دەگەڕێتەوە چونکە خوێنەر یا گوێگر خۆی توانای ئەوەی هەیە هەر یەکەیان بۆ ئەوە بباتەوە کە پەیوەندی پێوە هەیە . گۆران دەڵێ :

منیش وەك ئێوە لە دونیای گەورە گەردێکم بچووك
هەتا ناشتوانم بفڕم ، بخوێنم ، بەباڵ ، بە دەنووك

لە پێش دا (گۆران) دوو ووشەی هێناوە « بفڕم - بخوێنم » و پێکەوەی پێچاون ، ئینجا هاتووە ئەم پێچانەی کردۆتەوە ، واتە دوو ووشەی تری هێناوە (بە باڵ - بە دەنووك) کە (باڵ) بۆ فڕین و (دەنووك) بۆ خوێندنەکە دەچێتەوە . . ئەم دوو ووشەیەش (باڵ - دەنووك) هەر بە تەنیشت یەکەوە هاتوون ، بێ ئەوەی ئەوە دەست نیشان بکا کە باڵ بۆ فڕین و دەنووك بۆ خوێندنە چونکە خوێنەر یـا گوێگر خۆی ئەمە دەزانێ و دەتوانێ هەر یەکەیان بۆ ئەوی تر بباتەوە . (مەولەوی) دەڵێ :

گەرمی مەی ، نەواو گزەی دەف و نەی
تێکەڵ بوو چەنی زایەڵـەی وەی وەی

مەولەوی لە پێش دا (نەواو گزە) ی هێنـاوە ، پاشان دوو شتی هێناوە کە هـەر یەکەیان ئـالەتی پەیدابوونی یەکێکە لەو دوو دەنگەیە . . ئەوانیش (دەف و نەی) ن کە (نەی)نەوای لێ هەڵدەستێ و (دەف) گزە .

- بەشی دووەم -

* * *

Scanned with CamScanner

— جۆرەکانی پێچان و کردنەوە —

پێچان و کردنەوە گەلێ جۆری هەیە لەوانە هەندێکیان باس دەکەین :

١ — پێچان و کردنەوەی ڕێك ، ئەمەیان وا دەبێ کە نووسەر یا هۆنە
چەند ووشەیەك بێنێ و لە تەنیشت یەك ڕیزیان بکات ، ئینجا دوا بەدوا
ئەوانەوە چەند ووشەیەکی تر بێنێ کە هەر یەکەیان بۆ یەکێ لە ووشەکا
بەرابی بکەڕێتەوە و لە هەر دوو جاریش دا ووشەکان لـە سەر یەك ڕ
بڕۆن ، واتە ووشەی یەکەم بۆ یەکەم و دووەم بۆ دووەم و سێیەم بۆ س
یەم و . . . . بکەڕێتەوە . نـالی دەڵێ :

ئاسمانی حوسنی مەحبوبەم لە ئەبرۆ و زولف و روو
دوو هیلال و دوو شەو و دوو ماهی تابـانی هەیـە

لە نیوەی یەکەم سێ ووشەی (ئەبرۆ ـ زولف ـ روو) هێناوەو
تەنیشت یەکی پێچـــاون ، ئینجا کە دێ ئەم پێچانە بکاتـــەوە ، یەک
(لەو چوو ـ مشبەبە) یان بۆ دێنێ ، لە نیوەی دووەم ئـەم سێ ووش
(دوو هیلال ـ دوو شەو ـ دوو ماهی تابان) یان بۆ دێنێ ، ئەوەش د
ناکا کە کامەیان بۆ کامە دەگەڕێتەوە چونکە لای مەزگەرە خوێنەر یا گوێ
ئەوەی لە باردا هەیە کە هەر یەکەیان بۆ ئەوە بیاتەوە کە پەیوەندی پ
هەیە . . یەکەم کە (دوو هیلال) ە بـۆ ووشـەی یەکەم دەچێتـــەوە
(ئەبـرۆ) یـە ، دووەمیش (دوو شـەو) بـۆ ووشـەی دووەم (زولف
دەچێتەوە و سێ یەمیش (دوو ماهی تابان) بۆ ووشەی سێ یەم (رو
دەگەڕێتەوە . لێرەدا ئەم ووشانەی کە لە تەك یەك پێچراونو ئەو ووشا
کە پێچانەکەیان پێ کراوەتەوە ، بە یەك جۆر لە تەنیشت یەك ڕیز کراو

بۆیە ئەم جۆرە پێچانو کردنەوە پێی دەگوترێ (پێچانو کردنەوەی رنك) .
(مەنفی) گوێ بیست بووە کە گوتوویانە : رۆژو مانگی یەکشەوە و مانگی چواردە قەتاو قەت پێکەوە کۆنابنەوە ، کە رۆژ هەبێ مانگ حوکمی نییە ، کە شەویش بێ دیارە رۆژ بەدەرەوە نییە و ئەگەر مانگ یەك شەوە بێ دیارە لە هەمان کات دا مانگی چواردە نییە ، ئەگەر مانگ لە چواردە بێ دیارە لە هەمان کات دا مانگی یەك شەوە نییە . . ئەمە راستییەکەو قەت نکولو لالووتی لێ ناکرێ بۆیە ، ئەویش باوەڕی پێ هێناوە و ئەوەی لە دڵ چەسپاوە کە ئەم سێ شتە (رۆژ ـ مانگی یەك شەوە ـ مانگی چواردە) قەت پێکەوە کۆنابنەوە . . کەچی کت و پڕ رۆژێ رووی یارو هیلالی دوو ئەبرۆکەیو مانگی چواردەی نیو چەوانی پێکەوە لێی دەرکەوتووەو پێیوایە وا هەر سێکیان پێکەوە کۆ بووینەوە ، دەمو دەست لە باوەڕی پێشووی دا بەزیوە و بەك گەیشتنی ئەم سێ شتەی بە شتێکی زۆر ناسایی زانیوە :ـ

دەڵێن رۆژو هیلال و ماهی چواردە قەت جەمع نابن
لە روو ئەبرۆ و جەبینی یار تەماشا چۆن نمایانە

(رۆژ ـ هیلال ـ ماهی چواردە) ی هێناوە ، کە هەموویان (لەوچوو) ن ، ئنجا بەڕیز (لێ چوو ـ مشبە) کانی بۆ هێناون کە (روو ـ ئەبرۆ ـ جەبینە) ئەمەشیان کردنەوەیەکی رنکە ، چونکە (روو) بە (رۆژ) دەچێتو (ئەبرۆ) بە (هیلال) دچێتو (جەبین) بە ماهی چواردە . .

٢ — پێچان و کردنەوەی ناڕێك : ئەوەش وا دەبێ کە لە پێش دا چەند ووشەیەك لە تەنیشت یەکەوە بێنێ ، ئنجا دوا بە دوای ئەوانەوە چەند ووشەیەکی تر بێنێ کە هەر یەکێکیان پەیوەندی بە یەکێ لە ووشەکانی پێشەوە هەبێت و جۆری ریز کردنی ووشەکانیش لە هەر دوو لادا وەکو

یەك نەبێ ، واتە مەرج نی‌یە لە کاتی کرانەوە دا ووشەی یەکەم بۆ یەکەم و دووەم بۆ دووەم و سێ‌یەم بۆ سێ‌یەم و . . . بچێتەوە ، بەڵکو هەر ئەوە هەیە کە بۆ هەر ووشەیەك لە ووشەکانی پێشەوە شتێك دێنێ و گوێ بەوە نادا کە بەڕێز بیانهێنێ . . دلدار دەڵێ :

دڵ لە بەینی تەلعەتی روو و زولفەکەی دەیجوورتە
کامێ مەیلی شەو ئەکات و کامێ مەیلی نوورتە

لە پێشەوە کە (روو ـ زولف) ی هێناوە ، (رووی) پێش (زولف) خستووە . بەڵام کە بە لێکچواندن دەیانکاتەوە و (روو) بە (نوور) و (زولف) بە (شەو) دەچوێنێ . . (شەو) پێش (نوور) دەخا . . و یەکەم ووشەی کرانەوەکە کە (شەو) ە بۆ دووەم ووشەی پێچان دەچێتەوە کە (زولف) ە و دووەم ووشەش کە (نوور) ە بۆ یەکەم دەچێتەوە کە (روو) ە . . ئەمیشیان پێی دەگوترێ (پێچان و کردنەوەی نارێك)

طاهر بەگی جاف دەڵێ :

برۆ و روخسار و زولف و لێوی ئاڵت
شەو و رۆژ و هیلال و عەقدو مەرجان

٣ ــ پێچان و کردنەوەی رێك و نارێك .

ئەوەش وا دەبێ کە نووسەر یا هۆنەر چەند ووشەیەك لەتەك یەك بێنێ و لەپاتی جارێك دوو جار یا پتر بیان کاتەوە و جاری یەکەم کرد کە بە رێکی بێت و جاری دووەم بە نارێکی . . وەفایی دەڵێ :

من پەرێشانم لە بەر زولفت بە روو دا کەوتووم
زولف و رووی تۆ سونبول و گوڵ یا کەنورو زولمەتە

لە نیوەی دووەم وەفایی (زولف و روو) ی بەدوای یەکەوە هێنا

Scanned with CamScanner

واتە لە تەنیشت یەکی پێچاون ، ئەم پێچانەشی دوو جـــار کردۆتەوە ، جاری یەکەم بە (سونبول و کول) ی کردۆتەوە ، ئەمەشیان کـردنەوەی ڕێکە چونکە (سونبول) کە یەکەم جار هاتووە بۆ (زولف) دەچێتەوە کە ئەویش یەکەم جار هاتووە ، وە (کول) کـە دووەم جار هاتووە بۆ (ڕوو) دەچێتـەوە کە ئـەویش دووەم جار هاتووە . ، ئەمە بە کوێرەی کردنەوەی یەکەم بەڵام کاتێ کە بۆ دووەم جـــار بە (نوورو زولمەت) دەیکاتەوە ، کردنەوەی نارێکە ، چونکە (نوور) کە یەکەمە بۆ (ڕوو) دەچێتـەوە کە دووەمە ، (زولمـــەت) یش کـە دووەمە بۆ (زولف) دەگەڕێتەوە کە یەکەمە .

بەم جۆرە بۆمان دەرکەوت کە وەفایی پێچانەکەی دوو جار کردۆتەوە ، جاری یەکەم بەڕێکی و جاری دووەم بە نارێکی .

٤ — پێچان و کردنەوەی نارێك و ڕێك :

ئەوەش هەروا دەبێ کە هۆنەر یا نووسەر چەند وشەیەك لە تەنیشت یەکەوە بێنێ و پێکەوەیان بپێچێ و لە کاتی کردنەوەدا دوو جاریان بکاتەوە ، جاری یەکەم بە نارێکی و جاری دووەم بە ڕێکی .

سالم دەڵێ :

یارم لە ئەندەروون هـات دەسی ڕەقیب لە دەستا
غەمناك و شادومانم ، ڕەحمـەت عـــەزابی هێنـا

(سالم) دوو وشەی هێناوە (یار ـ ڕەقیب) . . لە کاتی کردنەوەدا دوو جاری کردۆتەوەو جـــاری یـەکەم بە (غەمناك ـ شادمان) ی کردۆتەوە ، کە هاتنی یار مایەی شادمانی‌یە و دەرکەوتنی ڕەقیب جێگەی غەمناکی یە . (غەمناك) بۆ (ڕەقیب) و (شادمـــان) بۆ (یار)

Scanned with CamScanner

دەچێتەوە ، ئەوەش کردنەوەی نارێکە ... سالم هـــەر بەوەندە ناوەس بەلکو جارێکی تریش پێچانەکە دەکاتەوە و ئەمجارە بە دوو ووشەی تـ (رەحمەت ـ عەزاب) دەیکاتەوە ، کە (رەحمـەت) ە کە سەبارەت هاتنی یارو و (عەزاب) ە کە بە هۆی دەرکەوتنی رەقیبە .. ئەمەش پێچانو کردنەوەی رێکە ، چونکە یەکەم شت (رەحمەت) بۆ یەکەم ش (یار) دەگەڕێتەوەو دووەم (عەزاب) بۆ دووەم (رەقیب) دەچێتەوە،

بەم جۆرە دەردەکەوێ کە (سالم) دوو جار پێچانەکەی کـردۆتەوە جاری یەکەم بە نارێکی و جاری دووەم بە رێکی .

٥ — پێچانو کردنەوەی زۆر :

ئەوەش وا دەبێ کە هۆنەر یا نووسەر چەند ووشەیەك لە تەك یەك بێنێ و زیاتر لە دوو جـا بیانکاتەوە ، جـا کردنەوەکان بە رێکی بن یار بە نارێکی . (مصباح الدیوان) ی ئەدەب دەڵێ :

تا چەند بـــە میهروستەم ئەوبیم و ئومێدە
یا بمکوژە یا رووم بدەیە خەوفو رەجا چەند

(ئەدەب) ئەم دوو ووشەی هێناوە (میهر ـ ستەم) دوا بـەدوای ئەوەوە سێ جـار کردووتیەوە ، جـــاری یەکەم بە (بیم ـ ئومێد) ی کردۆتەوە ، ئەوەش کردنەوەی نارێکە . جاری دووەم بە (بمکوژە ـ رووم بدەیە) ی کردۆتەوە ، ئەوەش هەر کردنەوەی نارێکە ، جاری سێیەمیش بە (خەوف ـ رەجا) ی کردۆتەوە ، ئەوەش دیسان هـــەر کردنەوەی نارێکە . بەم جۆرە ئەگەر کردنەوە لە دوو جار پەڕیەوە ، پێی دەگوترێ « پێچان و کردنەوەی زۆر » .

— دژیـەك —

دژیەك بریتی یە لـە هێنانی دوو ووشەی مێمڵ و دژیەك ، یـا روو بە روو کردنی دوو واتای پێچەوانە . جا ئەم دژیەك و پێچەوانەیە داوێك بێ لە تان و پۆی هۆنراوەدا یا تەفنێك بێ لە زنجیرەی پەخشاندا .

وەکو : تاریکی و رووناکی ، پیس و پاکژ ، بەرز و نزم ، رۆژ و شەو ، رەش و سپی ، گەورە و گچکە ، ئەمانە هەموویان دژو پێچەوانەی یەکترن وەکو : « لێکچواندن لە بنەرەتەوە لە سەر ئەوە هاتووە : کەم بە زۆر ، ناتەواوی بە تەواو ، نزم بە بەرز ، بچووك بە گەورە ، کورت بە درێژ ، نەزان بە زانا ، پیس بە پاکژ ، ناشیرین بە جوان ، بێ باکی بە چالاکی ، تەنگی بە شەنگی و خـراپ بە چاك بکەیەنرێ . » لە سەرەتای ئەم پەرەگرافە تا کۆتایی شتی مێـڵو دژیـەك بێ پسانەوە بە دوای یەك هاتوون و هەموویان پێکەوە بەڵگەیەکی زۆر گەشو رووناکنو راستەقینەی دژیەك دەردەخەن .

یا وەکو : (علی کمال باپیر) دەڵێ :

تیشکی عیرفانت بەسە بۆ کەشفی هەورازو نشێو
چاوی دڵ بینا بوو بام چـاوی دڵت بینا نەبێ

ووشەی (هەورازو ـ نشێو) دژیەکن ، واتە جێگایەك هەوراز بێ لە هەمان رووەدا لێژو نشێو نی یە ، ئەگەر نشێو بێ رك و هەوراز نی یە . ئەوەند هەیە هەر شوێنێکە ، بۆ ئـەو کەسەی سەر دەکەوێ هـەورازەو بۆ ئەو کەسەی دێتە خـوارەوە نشێوە . ئەومش هەیـــە کە هەر هەورازێك نشێوێکی بە دواوەیە ، پەندێکی کوردی هەیە دەڵێ :

« هەر هەورازێك نشێوێکی هەیە . »

ئەم دوو ووشەیەی کە دژیەك دەبن جۆریان زۆرە :

١ — وا دەبێ هەر دووکیان ناوبن . وەك ئـــەو نموونەی کە لە سەر
هێنامان ، یا وەکو مامۆستا علاءالدین سجادی لـــە بارەی بنەڕەتی ئا
زەردەشتی یەوە دەڵێ :

« دوو هێز هەیە ، ئەم دووەش بەدرێژایی سال لـە جەنگ دا
دووەکەش یەکی ڕاست و یەکی درۆ ، یەکی ڕووناکی و یەکی تاریکو
یەکی پاك و یەکی پیس ، یەکی چاکە و یەکی خراپە . . . »

نووسەر لەم دەقەدا چەند ناوێکی هێنـاوە ، بە شوێن ئـەو ناوا
دژەکەیانی هێناون و بەرامبەری کردوون کە بریتین لە : (ڕاست ـ در
(ڕووناکی ـ تاریکی) (پاك ـ پیس) (چاکە ـ خراپە) . ئەوانە
هەموویان ناون .

ئەم ووشانەی کـە لـــەم دێرە هـــۆنراوە دا دژیەك دەوە
هەموویان ناون .

٢ — یا وا دەبێ هەر دووکیان پیتی مانا ـ حرف المعنی ـ بن : وەکو
لە وەرگێڕانی هۆنراوەیەکدا کە لە پاشکۆی گـۆڤاری (الادب العراق
بڵاو کراوەتەوە دەڵێ :

لە هەر ساتێکا هەڵئەچێ ئەڵێ (نا) و ئەڵێ (با)

. (نا ـ با) کە دوو پیتی مانان هەر دووکیان دژیەکن .

٣ — یا وا دەبێ هەر دووکیان کردار بن . . جا کردارەکان ڕابوور
بن یا ڕانەبردوو یا داخوازی . وەکو (سەلام) دەڵێ :

هەر دوو یەك تیپن (نوتی) و (وتی) (١)

مودیر کـە بیستی کریـــاو پێکەنی

(کریا ـ پێکەنی) دوو ووشەی دژیەکن ، هەر دووکیان کردار
کرداری ڕابوردوون .

Scanned with CamScanner

— دژیەك دوو جۆرە —

پاش ئەم دابەش کردنەی سەرەوە ئێستا دێینە سەر ئەوە کە دژیەك بە جۆرێکی تر دەکرێتە دوو بەش :-

١ — دژیەکی ئیجاب : ئەوەش وا دەبێ ئەو دوو ووشەیەی کە ناویان دەبرێ و دژیەکیان لێ دەکەوێتەوە لە بارەی رەگەزەوە هیچ پەیوەندی یان پێکەوە نەبێ ، هەر یەکەیان لە رەگەزێکی سەر بەخۆ بێت . وەك ئەو نموونانەی کە لە سەرەوە هێنامان ، یا وەکو ئەوەی [کامەران] دەڵێ :

لە خۆبایی بوون لە سەر کەوتنا
یا نائومێدی لە ژێر کەوتنا
لە ناو دڵێکا پەروەردە نەبێ
تیا نەبێ مانای ژیان و مردن

(لە خۆبایی بوون - نائومێدی) . (سەر کەوتن ، ژێر کەوتن) (ژیان - مردن) ئەمانە دژیەکن . . ئەو دووەی کە دژیەکیشن لە رەگەزەوە هیچ پەیوەندییان پێکەوە نییە ، واتە ئەسلیان جودایە و هەر یەکە لە رەگێکەوە وەرگیراوە .

٢ — دژیەکی سەلب : ئەوەش وا دەبێ کە لە پێشدا ووشەیەك بێنی (ناو بێ یا کردار) ، پاشان ووشەکە نەفی بکەی وەکو (ئەچم - ناچم) (پیاو - ناپیاو) (یار - نەیار) (هەڵسا - هەڵنەسا) . کەواتە دژیەکی سەلب بریتییە لەوە دوو ووشە بێنی یەکێکیان نەفی ئەویکەیان بێت . واتە ووشەکان هەریەکن ئەوەندە هەیە یەکێکیان ئەوزاری نەفی - نەهێشتنی -

هاتۆتە سەر . کاکەی فەللاح دەڵێ :

بەڵام ئەو شتەی لە لای من روونە
لەم کەین و بەینی بون و نە بوونە
ڕێی ناچاری یە ژیان و مردن
لە پاش دەرکەوتن ئەنجام وون بوونە

دژیەکی ئیجاب لە نێوان ووشەی (ژیان) و (مـــردن) بەدەکرێ . لە گـــەڵ ئەمەشدا دژیەکی سەلب لـــە نێوان (بوون) (نەبوون) دا هەیە کە دووەمیان نەفی یەکەمە .

＊＊＊

— دوو سەرنج —

سەرنجی یەکەم : دژیەکی سەلب سەراپا بەر رەگەز دۆزی ناتەواو دەکەوێ چونکە وا دەبێ یەکێ لە پیتەکانی نەفی ـ نەهێشتن ـ (نە ، نا ، مە ، بێ . . .) بخرێنە سەر ووشە ئەژادی یەکە بۆ ئەوەی مانای پێچەوانە ببەخشێ ، دیارە ئەوحەلەش ووشە نەفی‌یەکە ئەو دوو پیتە زیاد کراوەی لە ووشە ئەژادی یەکە پتر دەبێ و بەمەوەش رەگەز دۆزی زیاد دروست دەبێ ، کە یەکێ لە ووشەکان دوو پیت لەوی تر زیاترە . پیرەمێرد دەڵێ :

هەندێ بە جیرەی دڵان بێ هۆش ئەبن
هەندێ بە بۆنی خۆش نەخۆش ئەبن

(خۆش ـ نەخۆش) کە دژیەکی سەلبیان لێ کەوتۆتەوە ، بەر رەگەز دۆزی زیاد دەکەون ، چونکە مانایان جودایە و رواڵەتیان بە یەك دەچێ ئەوەندە هەیە ووشەی دووەم دوو پیتی سەرەتای لە ووشەی یەکەم پترە ، بۆیە رەگەز دۆزی یەکەی نێوانیان رەگەز دۆزی زیادە . . یا وا دەبێ هیچ پیت بۆ ووشە ئەژادی یەکە زیاد نەکرێ بەڵکو پیتی یەکەم یا یەکەم و دووەمی بگۆردرێ بۆ نەفی کردنی مانای ووشەکە وەکو (ئەچم ـ نەچم) ، کە پیتی یەکەمیان جودایەو بەس ، بۆیە لە پاڵ بوونیان بە دژیەکی سەلب رەگەز دۆزی جوداش باڵیان بە سەردا دەکێشی . بە کورتی هەموو دژیەکێکی سەلب رەگەز دۆزی ناتەواوە بەڵام مەرج نی‌یە هەموو رەگەز دۆزێکی ناتەواو دژیەکی سەلب بێ . سەرنجی دووەم : زۆر جار وا دەبێ کە هۆنەر یا نووسەر دوو ووشە دێنێ لە رواڵەت دا یەك شتن بەڵام گوزارەیان دژو پێچەوانەیە ، واتە لە سەرەوە رەگەز دۆزی تەواو دەیان

Scanned with CamScanner

کەیێنێتە یەکتر و لــە ژێرەوەش دژیەکی ئیجاب پێکەوەیان دەبەستێتەوە .
وەکو :

ملی رێ بکرە و بـڕۆ بۆ بەرزی
یا سەرداری یە یا سـەرداری یە

(سەردار) دوو جـــار هاتووە ، یەکێکیان مانای بوونە رابەرو پێشەوا دەدات‌و ئەویتریان مانای چوونە سەرداری تەنارەو خنکان دەدات ، لێرەدا کە (سەردار) دوو جار هاتوو.و هەر جـــارەی واتایەك دەدات رەگەز دۆزی تەواو دروست دەبێ ، لە هەمان کاتیش‌دا گوزارەی (سەردار) ی یەکەم دژو پێچەوانەی (سەردار) ی دووەمـە کەواتـــە دژیەکیان لێ کەوتۆتەوە . . ئەم دوو ووشەیە لـــە لایەکەوە رەگەز دۆزی تەواون‌و لە لایەکی تریش دژیەکی ئیجابن .

* * *

Scanned with CamScanner

— بەرامبەری —

بەرامبەری وەکو دژیـەك وایە ، یـا خود خۆی دژیەکە ، ئەوەندە هەیە جۆرە دژیەکێکی تایبەتی‌یە ، لە دژیەك تەنیا یـــەك ووشە دێنێت و دژەکەی بە شوێنەوە دەهێنرێ بەڵام لـــە بەرامبەری وانی یە ، بەڵکو لە پێشاندا چەند ووشەیەك دێنێ ئینجا بەڕێکی یەکە یەکە دژەکانیان دێنێت ، بێ گومان ئەمەشیان جۆرە پێچان و کردنەوەیەکە وەك لەمەولا باسی دەکەین ، چونکە نووسەر یا هۆنەر لە پێشا چەند ووشەیەك پێکەوە دێنێ ئنجا دەیانکاتەوە کە دەشیانکاتەوە بە دژەکانیان دەیانکاتەوە .

نالی دەڵێ :

طیبە کە یەعنی رۆژ و شەوی طیبی عالەمە
رۆژی کە ووشکە شەو تەڕە کافوری عەنبەرە

لە نیوەی یەکەم (رۆژ ـ شەو) دژیەکن ، چونکە یـــەك ووشە هاتووەو راستەو خۆ دژەکەی بۆ هێنراوە . بەڵام لە نیوەی دووەم بەرامبەری هەیە چونکە یەکەم جار دوو ووشەی بـە دوای یەکەوە هێناوە (رۆژ ـ ووشك) ئنجا بە شوێن ئەوانەوە دژی هـــەر یەکەیانی بـەڕیز هێناوە (شەو ـ تەڕ) و بە ڕێك و پێکی بـەرامبەری کـردوون . کە (شەو) دژی (رۆژ) ە و (تەڕ) دژی (ووشك) ە .

ئەمە بریتی بوو لە بەرامبەر کـردنی دوو شت بـە دژەکانیان واش دەبێ سێ شت بەرامبەر سێ شت بکرێ وەکو : « رۆژ بـە هوشیاری لە

دەرەوە ، شەو بە نووستن لە ژوورەوە ، بە سەر دەبەین . » لە پێشا سێ وشە هاتوون (رۆژ ـ هوشیاری ـ دەرەوە) ئنجا دژەکانیان یەك لە دوای یەك هاتووە (شەو ـ نووستن ـ ژوورەوە) بە کورتی ، بەرامبەری برێتی یە لە هێنانی چەند وشەیەك بە دوای یەکەوە ئنجا هێنانی دژەکانیان کە چی لە دژیەك تەنیا یەك وشە دێنێ و راستە و خۆ دژەکەی بە دواو دەکوترێ ، بۆیە دەتوانین بڵێین بەرامبەری جۆرێکی تایبەتی یە لە دژیەك .

❁ ❁ ❁

Scanned with CamScanner

— سەرنجێك —

لە پێچان و کردنەوەدا گوتمان نووسەر یا هۆنەر لە پێشەوە چەند وشەیەك دێنێ و لە تەنیشت یەکیان ریز دەکا ، ئنجا لە کاتی کردنەوەدا چەند وشەیەکی تر دێنێ کە پەیوەندی یان بە وشەکانی پێشەوە هەبێ ، ئەو پەیوەندیەش وا دەبێ پەیوەندی لێکچواندن بێ ، یا هۆو سەبارەت بێ ، یا دژو پێچەوانە بێ یا . . .

لە (بەرامبەری) ش گوتمان ، ئەوەیە کە لە پێش دا چەند وشەیەك لە دوای یەکەوە بێنێ ئنجا بەریز دژەکانیان یەك لە دوای یەك بۆ بێنێ ، ئەگەر ووردی لەم دوو قسەیە بکەین ئەوەمان بە تەواوی بۆ دەر دەکەوێ کە (بەرامبەری) جۆرێکە لە پێچان و کردنەوەو بگرە پێچانو کردنەوەی رێکە ، چونکە لە (بەرامبەری) دا مەرجە دژەکان بەرێکی یەك لە دوای یەك بێن . . بۆیە دەتوانین بڵێین کە هەموو (بەرامبەری) یەك پێچان و کردنەوەی رێکە ، بەلاّم مەرج نیە هەموو پێچان و کردنەوەیەکی رێك (بەرامبەری) بێت . .

— جێ گــۆڕین —

جێ گۆڕین وا دەبێ کە لە پێش دا دوو ووشە یـا دوو دە
یا دوو رستە بێنی ، ئنجا بە دوای ئەوەوە هەر دوو ووشە یا دەستەو
رستە دووپات بکەیتەوە بەو مەرجەی جێگۆڕیان بکەیت ، ئەوەی پ
تبوو پاشی بخەی ، ئەوەی لە دواوە بوو لە بەرایی‌یەوە بیهێنی .

وەکو : « ئایا خۆشەویست جوانە ، یا جوان خۆشەویستە . »
یەکەم جار دەڵێ [خۆشەویست جوانە] واتە [خۆشەویست
پێش [جوان] هێناوە . بەڵام کە جاری دووەم دوو ووشـەکەی هێ
پاش و پێشی کردوون دەڵێ [جوان خۆشەویستە] ، واتە ووشەی [جو
ی پێش ووشەی [خۆشەویست] خستووە .

مامۆستا علاءالدین سجادی دەڵێ :

« شێخێ کە پیری بە بیری بەرزی پەری بووبێ هەر ئەو بووە ،
کە شێخی لە بیری چاوی شۆخی کـەری بوو بێ هەر ئەو بووە . . . »
لە هەڵویستی یەکەم ووشەی (شێخی) پێش ووشەی (پیری) هێنـ
بەڵام لە هەڵویستی دووەم جێگەی ئەم دوو ووشەیەی ئاڵ وگۆڕ کردوو
ووشەی (پیری) پێش ووشەی (شێخی) هێناوە .

نالی دەڵێ :

ئەو رووی لە کەعبەو کەعبە بە رووی ئەو مشرفە
یـــا جەبینی قیبلە و محراب و مینبــــــــەرە

یەکەم جار (روو) پێش (کەعبە) هاتووە ، دووەم جـــار (کەعبە
پێش (روو) کەوتووە .

Scanned with CamScanner

احمدی خانی دەڵێ :

ئەو جەوهەری تاج و تاجی جەوهەر
ئەو ئەفسەری زیب و زیبی ئەفسەر

لە نیوەی یەکەم شوێنی (جەوهەر - تاج) پاش و پێش کراوە و لە نیوەی دووەمیش جێگەی (ئەفسەر - زیب) گۆڕدراوە .

جێ گۆڕین جۆری زۆرە :-

١ — وا دەبێ ئەو دوو وشەیەی کە جێیان دەگۆڕێ هەر دووکیان دەبن .

نالی دەڵێ :

گەرچی ظاهر سەر لە تەن مەهجورە ئەعا تەن لە سەر
گونبەدی دەواری دەوری عەرشی غەوثی أعظمە

(تەن - سەر) کە جێگایان گۆڕاوە ، هەر دووکیان ناون .

٢ — یا وا دەبێ دوو (راناو) جێیان بگۆردرێ .

سەلام دەڵێ :

نەتۆ بەبێ من ، نەمن بەبێ تۆ ئەژین لە ژیان
ناڵێین بە یەك دا وەکو تان و پۆ یەك لاشە یەك گیان

یەکەم جار (تۆ) ی پێش (من) خستوە ، کە دووپاتی کردوونەتەوە (من) ی پاش (تۆ) خستوە ئەوانەش (تۆ - من) هەر دووکیان راناون و راناوی جوێن .

٣ — یا وا دەبێ ئەم دوو وشەیەی جێگایان دەگۆڕدرێ یەکێکیان (ناو) و ئەوەی تریان (راناو) بێت .

Scanned with CamScanner

شێرکۆ بێ‌کەس دەڵێ :

ئەی شارەکەی نوێی حوزیران
تۆ سەیوانی یا سەیوان تۆی

یەکەم جار (تۆ) ی پێش (سەیوان) هێناوە ، ئنجا (سەیوانی پێش (تۆ) هێناوە . ئەوانەش یەکێکیان ـ تۆ ـ زاناوە و ئەوەی تر ـ سەیوان ـ ناوە .

Scanned with CamScanner

— پۆشین — (١)

پۆشین کە بە عەرەبی پێی دەکوترێ ـ التـــوریە ـ و پیشەیەکی تەشەنکە لە پیشە ڕەوانبێژییەکان مانای ئەوەیە کە هۆنەر یـــا نووسەر ووشەیەك بێنێت ، ئەو ووشەیە دوو واتا بگەیەنێت ، یـــەکی دوورو یەکی نزیك .. کە دەڵێین واتایەکی دوور ، مەبەست ئەوەیە کە پیاو درەنگ بۆی دەچێ و ئەختێ لێکدانەوەی پێ دەوێ . . بەڵام کە دەڵێین مانایەکی نزیك مەبەست ئەوەیە کە گوێگر یا خوێنەر هەر زوو بۆی دەچێ و وەری دەگرێ جا مەرجە لە پۆشین کەهۆنەر یا نووسەر مەبەستی بەم ووشە جووت واتایە ، واتا دوورەکە بێت کە دەبێ بەنیشانەیەکی پـــۆشراو هێمای بۆ بکات . بێ گومان ئەم واتا دوورەش وا نەبێ لە پیاوی زرنگ و هوشیار وونو شاراوە بێت بەڵکو هەر ئەوەندەیە کە سەر لە پیاوی کەم بین دەشێوێنێ و نەزاکە- تێکی تەڕیش پەیدا دەکا . بۆ نموونە شێخ سەلام دەڵێ :

(ژیـان) نـازانم تاوانت چییە ؟

بۆچ لە لای ئێمە ڕەغبـەتت نییە ؟

(ژیان)ووشەیەکە دوو مانا هەڵدەگرێ ، یەکی نزیك کە پیـاو زوو بۆی دەچێ ئەویش ڕابواردنو ژیانی گیان لەبەرە ، وە مانایەکی دوور کە پیـاو پاش زانینی هۆی نووسینی ئەم پارچە هەڵبەستە بـۆی دەردەکەوێ ئـەویش ئەوەیە کە (ژیان) ناوی ڕۆژنامەیەکی هەفتانە بوو پیرەمێردی زیندور لە سلێمانی دەری دەکرد ، جا لێرەدا شێخ سەلام وا نەبێ مەبەستی واتا نزیکە کە بێ کە ژیـانی ڕۆژانەیە بەڵکو مەبەستی مانـا دوورەکەیە کە نـــاوی ڕۆژنامە هەفتانەکەی پیرەمێردە .

---

(١) لـــە ژمارەی تایبەتی ساڵی دووەمی ڕۆژنامەی هاوکاری پوختەی ئـەم باسە بڵاو کراوەتەوە .

— جۆرەکانی پۆشین —

پۆشین جۆری زۆرە لەمانە هەندیکیان بۆ نموونە باس دەکەین :

١ ـ **پۆشینی رووت** : پۆشینی رووت ئەوەیە کە ئەو ووشەیەی پۆشینی لێ دەکەوێتەوە رووت و رووت بێ و تەنها هاتبێ ، واتە پەیوەندی بە هیچ ووشە یا کوزارەیەکی تری رستەکەوە نەبێ ، واتـە نابێ ووشەکە شتێکی وای لە کەڵدا باس کرابێ کە پەیوەندی بە مانـا دوورەکەی ووشەکە هەبێت یا پەیوەندی بەمانا نزیکەکەوە هەبێ .

پیرەمێرد دەڵێ :

ئۆخەی کەلاوێـــژ وا دەرکەوتیەوە

وەك چرای بەختی کورد سەرکەوتیەوە

لێرەدا ووشەی (کەلاوێژ) دوو مانا دەدات ، یەکی نزیك کە زوو دەکەوێتە زەینەوە ، ئەویش ئەستێرەیەکی جریوەدارە پـاش چلەی هاوین دەر دەکەوێ . وە پیرەمێرد مەبەستی ئەم ئەستێرەیە نیە . . وەها مانایەکی دووریشی هەیە کە ناوی گۆڤارێکی کوردی بووە ، گۆڤارە مانگانە ـ کەلاوێژ ـ لە شـاری بەغدا دەر دەچوو و نووسەرو رۆشنبیرانی کورد دەیان بـرد بەرێوە ، پیرەمێـرد مەبەستی بە ووشەی ـ کەلاوێژ ـ ئەم مانا دوورەیە . ووشەی ـ کەلاوێژ ـ کە پۆشینی لێ کەوتۆتەوە هیچ ووشەیەکی وای لە کەڵدا نەهاتووە کەپەیوەندی بە ئەستێرەکەی بەرەبەیانی پاش چلەی هاوینەوە هەبێت ، یا پەیوەندی بە کۆمەڵەی تێکۆشەری کەلاوێژەوە هەبێت . بەڵکو ووشەکە رووت و بە تـاقی هاتووە . . واتە لە هۆنراوەکەدا نەهێماو ئیشارەت بۆ مانا دوورەکە

نە بۆ مانا نزیکەکەش .. ئەم جـــۆرە پۆشینەش پۆشیەی (رووت) ی پێ دەڵێن .

٢ — **پۆشینی پاڵاو** : بریتی یە لەوەی کە ئەو ووشەیەی پۆشیەی ان دەکەیتەوە لە رستەکەدا شتێکی وای لـە گەڵ دا هــاتبێ کە ئەو شتە پەیوەندی بە واتا نزیکەکەوە هەبێت . ئەمەشیان هەر بۆ ئەوەی تـا زیاتر بیروهۆشی کوێکر بۆ لای مانا نزیکە نا مەبەستەکە بچێت و زەین و هۆشی لە مانا دوورە مەبەستەکە دوور بکەویتەوە . پیرە مێرد دەڵێ :

(ابراهیم) لە نـەو (نـار) ا ســووتاوە
(سجـادە) ی تەقـوا بێ رایەڵ مــاوە

ئەم بەیتەی پیرەمێرد دێرێکە لە هۆنراوەیەکی دوور و درێژ کە لە ٢٥ ی ئابی ١٩٤٩ دایناوە ، ئەمەشیان پاش داخستنی گۆڤاری گەلاوێژ کە (ابراهیم احمد) خاوەنی امتیاز و مامۆستا (علاءالدین سجادی) ســەر نووسەری بوو . لەم هۆنراوەیەدا ووشەی (ابراهیم) ، دوو مانای هەیە ، یا دوو (ابراهیم) هەن ، یەکی نزیك کە (ابراهیم) پێغەمبەرە و مەبەست ئەو نی یە . هەر لە بەر ئەوەش پیاو زوو بیری بۆ لای ئیبراهیم پێغەمبەر دەچێ چونکە پیرەمێرد لە هۆنراوەکەدا ووشەیەکی هێناوە پەیوەندی بە (ابراهیم) پێغەمبەرەوە هەیـە ئەمەشیان کە دەڵێ : (لە نـــاو نارا ســووتاوە) . ئەمەیـــان چیرۆك و داستانی (ابراهیم) پێغەمبەرمان بۆ دەگێڕێتەوە کە دەڵێن کاورەکان مەنجەنیقێکیان گرتەوە و حەزرەتی (ابراهیم) یان تێ فرێدا بەڵام نەسووتاوە چونکە خوا فەرمانی بە ئاگرەکە کرد « یا نار کونی برداً وسلاماً علی ابراهیم) » . . ئەمە مانـــای نزیکی ووشەی (ابراهیم) مانا دوورەکەش مەبەست (ابراهیم احمد) . کە خاوەنی

امتیازی گۆڤاری گەلاوێژ بوو . بێ‌گومان ئاشکرا پیرەمێرد ئەم مانا دووره
مەبەستە . لەم هۆنراوەیەدا دەبینین کە ووشەی (ابراهیم) کە پۆشینی
گەوتزنەوە ووشەیەکی تری لە تەك هاتووە ، ووشەی (نار) ی لە گ
هاتووە کە پەیوەندی بە مانا نزیکەکەوە هەیە و نزیکتری دەکاتەوە . هـ
وەها ووشەی (سجادة) دوو مانای هەیە یەکی نزیك کە بەرمالی نوێژ
تەقواو خواپەرستی‌یە ، پیرەمێردیش ووشەی (تەقوا) ی لە تەکەوە هێنا
کە ئەمەشیان زیاتر پیاو بۆ لای بەرمال و خـــوا پەرستی دەبا ، کە
پیرەمێرد مەبەستی ئـەوە نی‌یە ، مەبەستی مانایەکی ترە کە تەختی دوو
ئەویش بریتی‌یە لە مامۆستا (علاءالدین سجادی) کە بـــە (سجادی
ناوبانگی دەرکردووەو سەر نووسەری گۆڤاری گەلاوێژ بووە . . بەم جۆ
ئەگەر ووشەی پۆشین ووشەیەکی وای لە گەڵدا هـــات کە پەیوەندی
مانا نزیکەکەوە بێت ئەوا دەبێتە - پۆشینی پاڵاو - .

مەولەوی دەڵێ :

ئەیاز هەمراز ناڵە و ئاخ و دوود

عەرزش هەن وەخاك ئاسانەی مەحموود

مەحموود دوو مانا دەدات . یـا دوو مەحموود هـەن یەکی نـزیك کە
دەکەوێتە بـەر بیرو خەیالی پیـاو ئەویش « سلطان محمودی کو
مەبەکتەگینی غەزنەوی‌یە » و مەولـــەوی مەبەستی ئەمە نی‌یە . . لـ
هۆنراوەیەدا ووشەی (ئەیاز) هاتووە کە پیاوی سلطان محمود بەگت
واتە ئەو ئەیازە پەیوەندی بـــە مانـــای نزیکی محمودەوە هەیە کە ع
سلطانە . هەر وەها ئەشێ ئەم محمودە مانایەکی تری هەبێ یا محمودێکی
هەبێت . . کە محمود پاشای جافە . . بێ گومان مەولەوی مەبەستی

Scanned with CamScanner

ئەم محمودە بووەو رووی قسەی هەر لـــەو کردووە . وەکاتێ کە ووشەی (ئەیاز) ی هێناوە مەبەستی خۆیەتی کە خۆی بە خزمەتکاری محمود پاشای جاف دانـاوە . .

***

٣ — **پۆشینی ئاشکرا :** ئەوەیە کە لە گەڵ ئەو ووشەیەی پۆشینی لێ دەکەوێتەوە ووشەیەك یـا شتێکی تـر بگوترێ کە پەیوەندی بە مانـا دوورەکەوە بێت و توزێ دەری بخا . جا چونکە بەم ووشە یا ئەم شتـە باس کراوە ـ مانا دوورەکـە نـەختێ ئاشکرا دەبێ بۆیە پێی دەگوترێ پۆشینی ئاشکرا ئەوەی شایەنی باسە مامۆستا (عـلاء الدین سجـادی) لـە (ئەدەبی کوردی و لێکۆلینەوە لە ئەدەبی کوردی) دا ل ١٠٤ بە کورتی چەند دێرێکی لە سەر ئەم پیشە رەوانبێژییە نووسیوە و (توریە) ی بە کوردی ناو ناوە (توانج پۆشی) . . نـازانم مامۆستا سجادی بـە چ مەبەستێکەوە ئەم ناوەی بۆ داناوە ؟ خۆ مەرج نییە ئـەو شتەی دەپۆشرێ هەر توانج بێ تا ناوی لێ بنرێ (توانج پۆشی) . زۆر جار وادەبێ کە هۆنەر یا نووسەر ووشەیەکی وا دێنێ و مانایەکی وا دەپۆشێ کـە هیچ توانج و پلار نییە وەکو ووشەی (ژیان) کە لە سەرەوە باسمان کردو گوتمان مانا دوورو پۆشراوەکە ناوی رۆژنامەیێکی هەفتانـــە بوو پیرەمێرد دەری دەکرد یا وەکو ووشەی گەلاوێژ کە مانا دوورو پۆشراوەکەی نـاوی گۆڤارێکی کوردییە . یا وەکو ووشەکانی (ابراهیم ـ سجادە) کە ناون .

هەر وەها بە کوێرەی نمونەکانی تریش کە خستمانە بەر چاو . جا گەرە
بلێم ئایا بە هیچ چەشنێ ئەم ناوانەی وەکو : « ژیان - کەلاوێژ
ابراهیم - سجادە - محمـــود - » کە پۆشینیـــان لێ کەوتۆتەوە ،
بە هیچ کلوجێك مانا دوورەکەیـان توانج و پلارە ؟ ! بێ گومان نە
کەواتە چۆن و بە چ جۆرێ بەوانە بلێین توانج پۆشی ؟ !

خۆ راستە زۆر جا وا دەبێ کە هۆنەر یا نووسەر توانجێك دەپۆ
ئنجا دەیهاوێتە بەرامبەرەکەی بەلاّم خۆ مەرج نی‌یە هەموو پۆشراوێك ،
توانج بێ . کەواتە بە باوەڕی من (توریە - پۆشین) بریتی‌یە لەوەی
هۆنەر یا نووسەر ووشەیەك بێنێ ، ئەو ووشەیە دوو مانا هەڵبگرێت یە
نزیك و یەکی دوور و خۆی مانا دوورەکەی مەبەست بێ و ئەم مانا دو
لە ژێر مانا نزیکەکەوە دابپۆشێ و بیشارێتەوە جا مانا دوورەکە هەر
هەبێت : توانج بێ ، پیا هەڵدان بێ ، ناو بێ ، باس کردن بێ ، کاڵ
و کەپ پێ . » هەر لە بەر ئەمەشە وای بـــە پەسند دەزانـم کە نا
(پۆشین) بێ نەك (توانج پۆشی) ، چونکە وەکو دەرکەوت (پۆشی
نەختێ فراوانترە و هەموو شتێ دەگرێتەوە بەلاّم (تـــوانج پۆشی) ت
توانج دەگرێتەوەو بەس . جا نازانم مامۆستا علاءالدین سجادی چی دەڵێ

Scanned with CamScanner

— جوانی بایس —

یەکێکی تر لە هونەرە جوانکاریەکان جوانی بایسە ، جوانی بایس ئەوەیە کە داوای سەبارەت و بایسێکی جوان و بەجێ بکرێ بۆ خاسەوێژی شتێك کە ئەو سەبارەتە لە راستی دا سابارەتی خاسەوێژی شتەکە نەبێ . . ئەو داوا کردنەش کە دەکرێ دەبێ بە شێوەیەکی جوان و لێوەشاوە بێت بۆ ئەوەی شەوق و جوانی و رێك و رەوانی یەکێ تر بدا بە هۆنراوەکە . .

(گۆران) دەڵێ :

مانگی بەجێ‌ملو لە سەفەری شەو
زەردە لە ترسی قاسپە قاسپی کەو

زەرد بوونی مانگ لە کۆتایی شەو دا خاسەوێژێکە هەیە . . بێ گومان ئەم زەرد بوونەی مانگ لە راستی دا سەبارەتی تایبەتی خۆی هەیە کە دەرکەوتنی رووناکی و شکانی لەشکری شەوە ، بەڵام (گۆران) چاو لەو سەبارەتە دەپۆشێ ، دێنێ لە خۆیەوە سەبارەتێکی تـر بـۆ ئەو خاسەوێژە دەدۆزێتەوە کە قاسپە قاسپی کەوە . . دەڵێ مانگ کوێ‌ی لە قاسپە قاسپی کەوان بووە بۆیە وا رەنگی زەرد هەڵگەراوە . . بەم جۆرە سەبارەت دەست کرد و خۆکردی یە کە دەبێ بە سەبارەتێکی بناغەیی و سەبارەت رەسەن و راستە قینەش کە دەرکەوتنی رووناکی رۆژە دەبێ بە سەبارەتی دووەمین . . ئەمەشیان سەر بۆ ئەوەی بەو سەبارەت هێنانەوەیە هۆنراوەکە شەوق و جوانی یەك پەیدا بکات و بچێتە دڵەوە .

(جوانی بایس) لە سەر دوو جۆر دەڕوا :

Scanned with CamScanner

یەکەم : ئەوەیە کە خاسەویژەکەی هەیەو گومانی تێدا نی یە ، مەبە
هەر ئەوەند کە بۆ جوانیو نەزاکەتی سەبارەتی راستەقینەی خاسەویژ
پشت گوێ بخرێ و سەبارەتێکی تــری بۆ دروست بکرێ . .
ئەوەشیان دوو جۆرە :

أ ـ ئەوەشیان خاسەویژەکەی هەیە و گـومانی تێـدا نی یە مەبە
ئەوەیە باسی سەبارەتەکەی بکرێ و سەبارەتی راستەقینەیش بەرەوشـ
بە نەریت نابێ بە سەبارەت یاخود ناویستڕێ بکرێ بە سەبارەت ، ،
چەند لە راستی دا لە سەبارەت خالی نی یە . .
(نـالی) دەڵێ :

هێند مونتەزری تۆ بوو هەتا چـاوی سپی بوو
نەرگس کە لە سەر یەك قەدەم و دیدە چەقی بوو

نێرگس خاسەویژێکی ئاشکرای هەیە کە چاو سپێتی یە ، لە رواڵە
سەبارەتی ئەم سپێتی یە دەرناکەوێ ، جا هۆنەر هێناویە سەبارەتی ئەو
سپی بوونەی بەوە لێك داوەتەوە کە زۆر چاوەڕێی یـاری کـردووە
بەر ئەم چاوەڕێ کردنە چـاوی سپی بووە . . کەچی لـە راستیشدا
خاسەویژە ـ کە چاو سپێتی یە ـ سەبارەتی راستەقینەی خـۆی هەیە
چەند شتێکە لە خودی کوڵەکەوە خۆی و سپێتی یە کە دروست دەکەو
بەڵام ئەو سەبارەتە ناهێنرێتە بەر چاو بەڵکو چاوەڕێ کردنەکە دەکر
سەبارەت . . جا ئێمە کە تەملشای بـایس و سەبارەتی راستەقینە دەک
ـ کە هەندێ شتەو لە خودی کوڵەکە دایە ـ بە رەوشتو بە نەریت نا
بە سەبارەت یا خود ناویستڕێ بکرێ بە سابارەت . .

Scanned with CamScanner

ب ـ ئەوەیە کە خاسەویژەکەی هەیە و هیچ گومانی تێدا نی یە ، وە ئەو خاسەویژە سەبارەتێکی دیار و ئاشکرای هەیە کە هەموو کەس دەیزانێ بەڵام مەبەست ئەوەیە هەر بۆ جوانی ئەم سەبارەتە راستەقینەیە بە لاوە بنرێ و شتێکی تر بکرێ بە سەبارەت و بایسی ئەم خاسەویژە . .

(گۆران) دەڵێ :

لــە لێــوار حەوزا گوڵاڵە و بــەیبوون
ساوان ئەلەرزن لـە تـاو نقوم بوون

لێـــرەدا خاسەویژێك هەیـــە کە لەرزینی گوڵاڵەو بەیبوونە ، ئەوەش خاسەویژێکە هەیە و هیچ گومانی تێدا نی یە ، سەبارەتی ئـەم جوولانەوە و لەرزینەش لە راستی‌دا ئەوەیە کە بە دەم کــزەباوە دەلەرزێنەوە ، ئەم بایس و سەبارەتە راستەقینەش لای هەموو کەسێ ئاشکراو دیـارە و کەس نی یە نەیزانێ و بای کەڵێ زۆرە ، کەچی گۆران ناچێ راستەوراست هۆی ئەم لەرزینە بۆ سەبارەتە راستەقینەکە بیاتەوە کە هاتنی کزەبایە ، بەڵکو ئەم سەبارەتە پشت گوێ دەخـات و دەچێ دەگەڕێ سەبارەتێکی تری بۆ دەدۆزێتەوە ، وای لێك دەداتەوە کـە گوایە هۆی لەرزینی ئـەو گوڵاڵەو بەیبوونە ئەوەیە کە پاش باران بارین بینیویانە ئاوی حەوزوکە زیـــادی کردووە و هەڵساوە و نزیـــك بووە ئەوانیش دابگرێ و نقومیان بکات ، ئەوانیش ـ گوڵاڵەو بەیبوون ـ کە ترسی نقووم بوونەکەیان کەیشتووتێ لە هەژمەتان کەوتوونەتە لـەرزو جوولانەوە . . . بەراستی بایـسێکی جـوان و هونەرمەندانەی بۆ لەرزینەکە دروست کردووە . . کە چووە کیانی بە گوڵاڵەو بەیبوونەکە بەخشیوە و وای لێ کـردوون کە وەکـو زیندوو و زیندووی بە ئەقلیش هەست بە نقووم بوون بکەن و ئەم هەستە ترسیان

Scanned with CamScanner

له دل دا پەیدا بکات و ترسەکەش بیانخانە لەرزینەوە بـــەم جۆرە سەبارەتە دروست کراوە « کە هۆی لەرزینەکە بۆ تـــرسی نقووم ! دەباتەوە » دەبێ بە سەبارەتی سەرەکیو پەل بەسەر هۆنراوەکەدا دەکێ هەستی خوێنەر یا گوێگر بە تەواوی بۆ لای خۆی رادەکێشێ و سەبار راستەقینەش لە گەڵ ئەوەدا کە زۆر ئاشکراو بەر چاوە و هـەموو ئ دەیزانێ و هەستی پێ دەکا کە (هـاتنی بایە) لە پەنـا تین و ئەوو دووەمین ، یا هەر بیری لێ ناکرێتەوە .

دووەم : ئەوەیە کە خاسەویژەکە نەبێ و بویستریٚ بوونی بـۆ درو بکریٚ ، ئەمەشیان وانە خاسەویژەکە یا دەشێو دەگونجێ یا هەر ناگونج

ئەوەش دوو جۆرە :

أ — ئەم بەشەیان ئەوەیە کە خاسەویژەکە نەبێ ، یا خود هەبێو گو لێ بکریٚ . جا بویستریٚ بوونێك بۆ ئەم خاسەویژە دروست بکریٚ و تەواوی بچەسپێنریٚ . . ئەم بە خاسەویژ کردنەشی شتێکی گونجاو و شاوەبێت . .

(مەجدی) دەڵێ :

مینەتی ئیحسانی (واشی) م وا لە سەر ئەی ئەهلی شەرق
ترسی ئـــەو بوو رستکار بوو چاوەکانی من لـــە غەرق .

(واشی) ئەو کەسەیە کە قسە لە نێوان دۆست و برادەران دێنێ و بۆ ئەوەی لێکیان بتۆرێنێ و دڵیان لە یەك برەنجێنێ ، ئەم جۆرە کە پێیٚ دەگوتریٚ (قسە چن) چونکە بۆ مەبەستی پیسی خـۆی بـە ئ خۆی قسە هەڵدەبەستێ . . (قسە چن) ئومێدی چاکەی قەت لێ ناک ئەم خاسەویژە « کە ئومێد کردنی چاکەیە لە قسە چن . » لە (قسە

دا نی‌یە ، ئەگەر هەش بێ گومانێکی زۆری لێ دەکرێ . . جا هۆنەر دەیەوێ ئەم خاسەوێژە کە نی‌یە یا هەیە و گومان لە بوونەکەی دەکرێ بە تەواوی بچەسپێنێ و بیباتە دڵی خەڵکەوە کە دەڵێ :

ئەی خەڵکی رۆژ هەڵات ! چاك بزانن کە من مننەتی قسەچنم بە سەرەوەیە چونکە لە ترسی ئەوەی نەوەك قسە چن من لە جۆشی گریاندا بەدی بکات و بچێ ئەم گریانەم بە جۆرێکی تر بگێڕێتەوە ، لەم ترسەوە من گریانەکەم قووت داوە و نەگریاوم ، کە نەش گریـــاوم چاوەکانم بوو مایەوە چونکە ئەگەر بگریابوام ئەوەندە دەگریام تا ئاوی چاوم دادەهات و کوێر دەبووم . . کەواتە منەتباری قسەچنم کە لە ترسی ئەو نەگریام و ئەو بووە هۆی ئەوە کە چاوەکانم بە قازانج بۆ بمێنێتەوە ، دیـــارە لێرە (قسە چن) چـــاکەی هەبوو . . بۆیە (مەجدی) ئەوە دەسەلمێنێ کە (قسە چن) ئومێدی چاکەی لێ دەکرێ ، کە پێش سەلماندن و باس هێنانەوەی ئەو ئەم ئومێدە پێ بوونە جێگەی گومانێکی زۆر بوو .

ب — ئەوەیە کە خاسەوێژکە نەبێ و گومانی لێ بکرێ ، وە بویستری بوونێکی بۆ دروست بکرێ و بکرێ بە خاسەوێژ . . لە گەڵ ئەوەشدا کە ئەم دروست کردنی خاسەوێژەیە ناگونجێ بەڵام هۆنەر هەر دەیهێنێ و بە خاسەوێژی دادەنێ . بێخود دەڵێ :

ئەگەر جەوزا نیـازی بەندەگی شۆخی لـە سەر نەبوای
نەدەبینرا کەمەر بەستە لە سەر ئەو ئەوجی ئەفلاکە

(جەوزا) چەند ئەستێرەیەکن لە شێوەی جووتێ منالی رووت دا بە هەر چوار دەوری ئەم جەوزایە کۆمەڵە ئەستێرەیەك ناخلەیان بەستووە و بووین بە پشتێنێ بۆی کە پێیان دەڵێن « نطاق الجوزاء » . . جا بێخود دەڵێ :

ئەگەر (جەوزا) مەخسەدی ئەوە نەبوایە کە بێ بە بەندەو حەلقە لـ
گوێو خزمەتکاری یار بەم جۆرە لەو سەرەوە پشتێنی بەندایەتی نەدەبەست
پشت .

لێرەدا خاسەوێژی « خزمەت کردنی یار لە لایەن جەوزاوە »
شتێکە نە هەیەو نە دەش گونجێ . جا چۆن ێخود دەیەوێ بوونەکی !
پێك بێنێ ، ئاواش دەیەوێ گونجانی بسەلمێنێ ئنجا گونجانی بەوە لێل
دەداتەوە کە لە سەرەوە کەمەر بەستەو دەست لە سەر دەست بۆ خزمەت
یار راوەستاوە . . ئەمە ناگونجێ جەوزا بۆ خاتری خزمەتی یار چووب
لەوێ کەمەری بەستا بێ بەڵام لە گەل ئەوەش دا هۆنەر هەر دەی
بە خاسەوێژ .

Scanned with CamScanner

— بادانەوە —

بادانەوەش پێشەیەکی تەشەنگی ترە لە پیشە جوانکاری یەکانو بریتی یە لەوەی کە لە پێش‌دا قسەیەك بکەیتو بە دوای قسە کردنە کە راستەو خۆ نکوول‌و لالوتی لە قسەکە بکەیت شتەکە بە جۆرێکی تر هەڵبگێڕیتەوەو لێك بدرێتەوە . . لە فۆلکلوری کوردی‌دا یە دەڵێ :

کاغەز ئەنووسم بە خوێنی دلم ئەیدەم بە شەمال بیبا بۆ کوڵم
نایدەم بە شەمال پێچ و پەنایە بە خۆم بۆی ئەبەم داخم لە دڵایە

لێرەدا لە پێشەوە بڕیارێك دەداو دەڵێ کاغەز بە خوێنی دڵ بۆ یارەکەم دەنووسمو کە نووسیشم دەیدەمە شەماڵی نەرمو ناسك تا هەڵی بگرێ و بیگەیەنێتە لای یارە نازدارەکەم . . پاش ئەوەی لەم بڕیارە دەبێتەوە ، نەختێ بیر دەکاتەوە و لێك دەداتەوە و ئەوەی دێتە بەر چاو کە شەمال بە پێچو پەنایەو لە ترسی ئەوەی نەوەك کاغەزەکەی لەم پێچو پەنایە بزر بێ ، دێ لە بڕیارەکەی پێشووی دێتە خوارەوە و لە قسەکەی بەرایی پەشیمان دەبێتەوە و بڕیارێکی تر دەدا کە ئەم بڕیارە تازەیە بڕیارەکە و قسەکەی پێشوو قووت دەداو دەی سڕێتەوە ، کە دەڵێ (نایدەم بە شەماڵ) ئەمە سەرەتای پەشیمان بوونەوەیە ، کە پەشیمانیش بووەوە دەبێ چارەیەکی تر بکات و ڕێگایەکی تر بدۆزێتەوە بۆ ناردنی کاغەزە خوێناوی‌یەکە ، چارەش هەر ئەوەیە کە دەڵێ : (بە خۆم بۆی ئەبەم) هۆی ئەم بڕیارە نوێ‌یەش بەوە لێك دەداتەوە کە دەڵێ : (داخم لە دڵایە) واتە ئەم داخە گەرمەی دڵیەتی وای لێ کردووە کە متمانە بە (شەماڵ) نەکات و خۆی کاغەزەکەی بۆ یار بەرێت .

Scanned with CamScanner

نالی دەڵێ :

وەرە بنـــوارە دوو دەستی خـەناویت

خەناوی چی ؟ هەمووی هەر خوێنە قـوربان

سەرەتا (نالی) دەمی قسە دەکاتە یارەکەی‌و پێی دەڵێ سەیری دوو دە
خەناویەکەی یەکەی خۆت بکەو لێیان وورد بەوەو بزانە چۆن لە خە
هەڵکێشراون . بەڵام ئەوەندە نابات کە لــە نیوەی دووەمدا بادەداتەو
قـەی پێشووی دەخواتەوە و شتێکی تری لـە شوێن دادەنێ . . ئەوکاتە
کە دەڵێ : خەناوی چی ؟ واتە دەستەکانت خەناوی نین . . چونکە ئـ
پرسیار کردنە پرسیاری نکوڵی‌یە ـ استفهام انکاری ـ ئنجا کە دەستەکا
خەناوی نەبێت ، دەبێ شتێکی تر هەبێت دەستەکانی وا سوور هەڵکێرا
ئەو شتەش دیارە خوێنەو دەڵێ دەستەکانت (هـەمووی هەر خوێنە) .

سەلام دەڵێ :

باسی شەوتان بۆ بکەم جـارێ لە ژووری نووستنا

ژووری چی ؟ خانوو لە کوێ ؟ بەخوا کوڵانە سەک ئەڵێم

کەواتە بە کورتی بادانەوە بریتی‌یە لەوەی کە هۆنەر یا نووسەر لە پێش
قـەیەك بکات و فەرمانێك بدا ، کەچی ئەوەندەی بـە سـەردا ئەچێ ا
قـەیە پاشکەز بێتەوە و بیکێشێتەوەو قـەیەکی تر رەپێش بکات‌و لەجێ
قـەی پێشووی دابنێ ، ئەمەش هەمووی بۆ جوان کردن و شەوق پێدا
هێز بە راختنی هۆنراوەکە .

ئەو تام و بۆ و ئەو جـوانی و خۆشی‌یەی کە لەم پیشە نایابا
هەڵدەقوڵێ لەوەوە دایە کە لە پێشا شتێکی وا دەڵێ کە بە لای خۆیا
زۆر دوورە لە راستی و وا پێشان دەدا کە بە هەڵەو بێ دەستی خ

بە سەر زمانیدا تێپەڕیوە و لە دەمی دەرچووە ، بۆیە کە هۆشی دێتەوە بەر و هەست لە خۆی و لە قسەکەی رادەکرێ پەشیمانی دەکێشێتەوە و دەڵێ نەخێر وانییە ، ئەم قسەیەی کە کردوومە لە سەر زمانمدا ترازاوە و فری بە سەر راستییەوە نییە ، ئنجا بە شوێن ئەم بادانەوەیەدا راستی چۆنە ـ بەلای خۆیەوە ـ وای دەخاتە روو .

لە گەڵ ئەم هێنان و بردن و ئەم قسەکردن و پەشیمان بوونەوەیەدا بیرو هۆشی کوێکر دەکەوێتە لەرینەوە و هات و چۆ ، یەکەم جار بۆ لای شتێك دەچێ و بە سەریەوە دەنیشێ کەچی کت و پڕ لەوێ هەڵدەفڕێنرێ و لە شەقەقەی باڵ دەداو بۆ سەر چڵی درەختی مەبەست دەکەوێتە رێ . بەم جۆرە ئەم هێنان و بردنە دەرگای خۆشی لە پیاو دەکاتەوە و دەیخاتە دونیایەکی گیانی پڕ کامەرانییەوە .

وا بۆ نموونە حەیرانێك دەخەینە بەر چاو کە ئەم هونەرەی زۆر بە جوان و نەزاکەتی تێدا دەدرەوشێتەوە :

« برایینە ! برادەرینە ! ئەگەر ئەمن مردم قەت مەرێن درەنگە . قەبرەکی لۆ من لێ بدەن لە مەعبەینی سینگت و مەمکێ نازدار حەیرانێ ، بەران توخوا لێ مەدەن بە کورینگ و بیران چونکی بیزازی گەلە تەنگە . .

لە بۆم گاز کەنە کۆرپەکانی مەمك نەهاتی ، نەوللا سووکە ژنەکانی دەس بە بازن ، دەبا بێنەوە سەرێنێم شینەکم لە بۆ بکێڕن بە ئاوازو دەنگە . (١) . . . »

---

(١) رسول گەردی لە لاپەڕە (٢٦) ی [بژار] دا ئەم حەیرانەی نووسیوە بەڵام نەختێ جیاوازی لە گەڵ ئەم حەیرانەدا هەیە . .

Scanned with CamScanner

— راگومەکی ئاشنا —

راگومەکی ئاشنا وا دەبێ کە هۆنەر یا نووسەر شتێکی دیارو ئاشکرا زانراو بێنێ ، جا بۆ نوکتەو جوانی ، یا بۆ پێ لێ هەڵبڕین و هووشەکا، خۆی لە شتەکە خەشیم و نەشارەزا بکا ، وەك هەر نەیدیبێ و نەیناسیبێ بە زۆریش وا دەبێ کە بکەوێتە بەرگی پرسیارەوە . . بێ گومان یەکە کە پرسیار لە شتێ دەکا ، دیارە ئەو شتە نازانێ ، یا دەیزانێ و نکوڵی دەکا ، یا بۆ خۆ خەشیم کردنە . . جا کە پرسیار دەکا بۆ ئەوەیە شتەکە بزانێ ، ئەوەش وا دەکەیەنێ یا وا پیشان دەدا کە کابرا شتەکە نەزانێ لە جوانکاری دا ئەم هونەرە بە پرسیار دەردەبڕێ و پرسیارەکە و پۆشی‌یەکی لێ دێت ، بۆ ئەوەی لە پەنا ئەو پۆشی‌یەوە خوێنەر یا گوێگر هەڵبخەڵەتێنێ و وای بیاتە دڵەوە کە نەشارەزایەو پرسیارەکەی لە دڵەوە و بۆزانینی شتەکەیە . . واتـــە خۆی شتەکە زۆر چاك دەزانێ بەڵام پرسیار دەکا پرسیار کردنەکەی هەر بۆ ئەوەیە کە خوێنەر وابزانێ شتە کە نازانێ و ئاگای لێ نی‌یە .

وەفایی دەڵێ :

سەروە یا شمشاڵە یا خۆ عەرعەر یا نارەون ؟
یا چنارە یا کەتوبای قامەتی دلدارییە ؟
نوختەی ئایاتی قورئان یا ئەهیندوی خەتی تۆ ؟
یا سەوادی عەینە ، یا خۆ خالی سەر روخساری‌یە ؟

ئەم هۆنراوە هەمووی و ئەم دێڕەی سەرەوە بە تایبەتی تا دەرك و لێوان

هووشەکاری و پیشەیی « راکومکی ئاشنا » هەڵاخنراوە . . لە دێری یەکەم (وەفایی) قامەتی وەك تووڵە نەمامی یاری دەکەوێتە بەر چاو ، خۆی سووڕ دەزانی کە ئەمە بەژن و باڵای بڵندی یارەو هیچی تر . بەڵام ئەوەندەی لا پەسندو رێك و پێك و رازاوەیە دڵی هەڵناگرێ راستەو راست ورەپ بڵێ ئەمە بەژنی یارە ، بەڵکو دێ خۆی نا ئاشنا دەکات و وەك نەشارەزایەك دێتە پێشەوە ، و دەڵێ : من کە ئەو نەمامە بەرزەم دیوە سەرم سوڕماوە نازانم ئاخۆ (سەروو) ە وا لووس و باریك هەڵچوە ؟ یا شمشاڵە وا درێژو باریکە و ئاوازێکی نەرمی نەێنی لێ هەڵدەسێ و پەردەی گوێچکەی دڵ دەلەرێنێتەوە ! یا خود داری عەرعەرە ؟ کە عەرعەر دارێکی جوان و پیرۆزو بۆن خۆشە . . یا نارەوەنە ؟ . یا چنارە ؟ کە وەفایی ئەم هەموو شتانە دێنێ و دەڵێ ئایا ئەوەی من دیومە بەژنی یارە یا یەکێکە لە مانە ؟ دیارە بەم پرسیار کردنە دەیەوێ وا پیشان بدا کە بەژنی یار ئەوەندە جوان و بە نەزاکەتە لەگەڵ ئەو شتە جوانانە تێکەڵ بووە و وەفایی نایناسێتەوە ، کە نەشی ناسێتەوە دیارە دەبێ پرسیار لەم و لەو بکا تا بتوانێ وەڵامێکی دەست گیر بێ و بەم وەڵامە بەژنی یار لەوانەی تر جودا بکاتەوە . . چونکە پرسینەکە خەشیمایەتی رووکەشی کابرا دەردەخا ، ئەم خۆ خەشیم کردنەش هێزو گوڕو تەوژمێکی زۆر بە تینی تیا دە گەڕێ .

— راگوەکی ئاشنا بۆ زۆر مەبەست دەبێ —

بێ‌گومان هونەر یا نووسەر کە ئەم پیشە جوانکاری‌یە دێنێ و پە دەباتە بەر بۆ دەربڕینی‌هەستی هەڵچوی هەناوی ، دەبێ لـــە دوای پا هێنانی ئەم هونەرە جوانەوە مەبەستێك یا چەند مەستێك هەبێت ، ئەم هەندێ لەو مەبەستانەی کە (راگوەکی ئاشنا) خزمەتیان دەکات :—

١ — **هووشەکاری :** یەکێ لە نیشانەکانی - راگوەکی ئاشنا - ئەم کە بە تەواوی لە دەریای هووشەکاری نقووم دەبێت‌و هەر ئەو هووشەکار پەشە کە بتوانێ هەستی خوێنەر بۆ ئـاسمانی بەرزی خەیـــاڵ بفرێنێ‌و سەرەداوێکی مەبەستی بداتە دەست‌و بۆ کرووزی سووتانەوەی بەندی جگا بە لووتا بکەیەنێ . . .

حاجی قادری کۆیی دەڵێ :

لێت دەشێوێ هەر کە زولفەینی پەشێوی لا بدا
ماهتابی سەرکەلە یا رۆژەکەی سەر بستووە

[حـاجی] نیگای چاو خومـارێك مەستی کـردووە ، شەربەتی چ کولێك سەرخۆشی کردووە ، باڵای خۆش پەیکەرێك روو خۆشی کردو وای داناوە کە ئەوەی رووی تێ کردووە و دەسك دەسك تیشکی سەر ووردی بۆ دەهاوێ وەك ماهتابی سەر کەل یـا رۆژی سەر بستوو وا بۆیە ئەمانەی هەموو لێ تێکەل دەچێ و نـــازانێ کامەیـان کامەیە . ئێمەش لێرە دا نەختێ بسەنگلێنەوە و سەیرێکی ئـەو پەیکەرە بکەین حاجی لە بەر دەمی خۆی‌دا چەقاندوویەتی‌و وەك رووکە رووی تێ کردو

Scanned with CamScanner

که ئەویش شۆخێکی بەدەن ناسکی وەك ئاسکە ، دوو زولفە رەشەکانی بە سەر دوو شەوچراغی بەهەشتا لەنجە دەکەن . . جا دەڵێ : ئەگەر بێت و ئەو نازدارە داوی رەشە زوولفەکانی لە سەر روخساری گەشی پڕ رەونەقی لابدات بە جارێ لێت دەشێوێ ، تا خۆ چی بوو لە ژێر ئەم داوە خاوانە دەرکەوت ؟ ئەلبەت تۆ هەر ناچی بۆ لای روخساری یار ، بەڵکو لێت دەشێوێ‌و واقت وور دەمێنێ چونکە نازانی ئایا ئەو شەوقە شەوقی مانگی سەرکەلە ، یا ئەو تیشکە تیشکی رۆژی سەر بستووە . تەماشای بیری ووردو خەیالی تیژی حاجی بکە چۆن لە مانگ مانگی سەر کەل‌و لە رۆژ رۆژی سەربستووی دۆزیوەتەوە ، هووشەکاری‌و پێ ئێ هەڵبڕین لەم هۆنراوەیەدا لەوەدایە کە خۆی خەشیم‌و نەشارەزا دەکاو ئەو نەشارەزاییەش بە پرسیار پیشان دەدا ، ئەگینا خۆ لە من و تۆ باشتر دەزانی ئەوەی کە دیویە روخساری یار بووە نەك مانگ‌و رۆژ . . یا وەکو ئەم پارچە هۆنراوەی خوارەوە کە (کامەران) لە فارسی‌یەوە وەری‌گێڕاوە .

بەژنی تۆ یا بەژنی ڤینۆس ئەی فریشتەم شەنگترە ؟
خونچە تەنگتر ، یا دەمی تۆ ، یا دڵی من تەنگترە ؟
چاوی کاڵی پڕ لە ووشەت یا کەڵاوێژ گەشترە ؟
خاڵی کۆنای ناسکت یا بەختەکەی من رەشترە ؟
دەنگی دڵبزوێنی تۆ ، یا شیعری من پڕ سۆزترە ؟
پەرچەمی رەیحانەییت یا رۆژگار ئاڵۆزترە ؟
عەشقی من یا کیانی ساوا یا فریشتە پاکترە ؟
ژینی جیایی ، یا مەرگت کامیان لە کامیان چاکترە ؟

Scanned with CamScanner

٢ ـ برژان بە گڕی خۆشەویستی‌یەوە :

نالی لە تاك ڕەکەزێك دا دەڵێ :

صوتی نەغمەی بولبولە ؟ یا چەهچەهەی خرخالی‌یە ؟

دەنکی سۆلە ؟ یا لە ژێر پێی نالە نالی نالی‌یە ؟

(نالی) ئەگەر ئاوازێکی بەر گوێ کەوتبێ زانیویە ئەمە چەهچەهەی دەنگ
ئەوا خوانی بولبول نی‌یە ، ئەگەر چیرە چیرێکی بیستبێ سورو زانیوی
ئەمە ئاوازێکەو لە کەوشی بێ خەوشی یارەکەیەوە هەڵدەسێ ، بەڵام ئ
ئاوازە بۆ جەرگ هەڵقرچاوێکی وەك (نالی) شتێکی ساکارو بێ نمو
نی‌یە کە بە مەرێزەی ئاگری دڵداری هەڵقرچاوەو دامرکاوەتەوە . . جا
دەربڕینی ئەو سووتان و هەڵقرچان و داقرچانە (نالی) دێ و خۆی خەش
نابەڵەد دەکا کە دەڵێ : ئایا ئەوەی بیستم ئاوازی بولبولە ؟ یا خرنگ
هۆڕی خرخاڵە ، یا خشە . خشی سۆلە ، یا نالە نالی (نالی) یە کـ
ژێر پێی یاردا کەوتوەو یارەکەی سەروکوێلاکی پایەمال دەکات و ئـ
دەنگەش کە دەکەوێتە بەر گوێ دەنگی کڕووزانەوەیەتی ؟ بێ گومان
جۆرە پرسین و خۆ نەشارەزا کردنە ، کە کەوتۆتە پێشتی پرسیارەوە
پەڕی سووتان و برژانی نالی پێشان دەدا بە گڕو بڵێسەی خۆشەویستی

٣ ـ بۆ خوسپ و داشۆرین :

وەکو یەکێ کە دوژمن و ناحەزو نەیارەکەی بە هیچ هەڵنەگ
بە سووکی تەماشای بکات و لە کاتی باس کردنیشی بڵێ : « بە خ

Scanned with CamScanner

نازانم ئەوانە ژنن یا پیاون ؟ » بەڵێ دەزانی کە ئەمانەی ئەو مەبەستییەتی پیاون ، بەڵام کە خۆی لەو راستییە گێل دەکا هەر بۆ ئەوەیەتی وا پیشان بدا کە ئەم جۆرە کەسە (پیاوە) لە گەل (ژنان) جیاوازییان نییە . . پرسیارەکەش یا خۆ گێل کردنە یا خزمەتی دەرخستنی ئەو داشۆرینە دەکا .

* * *

Scanned with CamScanner

— هووشەکاری —

ئەوەیە کە نووسەر یا هۆنەر باسی شتێك بکات و لەو باس کردنە بە تەواوی پێی هەڵبپەڕێ و هووش بکاتێ . .

(کوردی) دەڵێ :

کەردنی کــوردی لە کێوی بێستوون مەحکەم ترە
چونکە سەد ساڵە لـە ژێر باری غەمایە و ناتەوێ

باسی توندی و مەحکەمی کەردەنی خۆی دەکات ، لە بـــاس کردنەکە ئەوەندە پێ لێ هەڵدەبڕێ کە دەڵێ کێوی بێستوون کــە لە بەر تیشـ تولنکی ئەرهـادا خۆی راگرت نـاکاتە کەردنی من لە توند و پتەوی دا سەبارەتێکیش بۆ ئەم پێ لێ هەڵبڕینە دینێتەوە و بەوەی لێك دەداتە کە کوایە کەردنی ئەو سەد ساڵێ رەبەق لە ژێر بار کرانی غەم دا بووە نەچەماوەتەوە ، کە سەد ساڵیش خۆی بە رووی غەمەوە راکرتووە و نەچەما دیارە دەبێ لە کێوی بێستوون مەحکەم تر بێ ، ئەگەر لـەو مەحکەم نەبوایە ئەم سەد ساڵە خۆی پێ لە ژێر باری غەمدا رانەدەگیرا .

هووشەکاری پلەی زۆرە ، لە مانە تەنیا دوویان باس دەکەین :

١ — وا دەبێ هووشەکاری و پێ لێ هەڵبڕینەکە لە سنووری ئەقل و نەر - العقل والعادة - تێ نەپەڕێ ، واتە هەم بچێتە ئەقڵەوە و هەم بووش بە رەوشت و نەریت . .

سەلام دەڵێ :

خوا ئەزانێ من بـە رەنگێ عاشقی روخسارتم
لەت لەتم کەن بمکوژن هەر ناعیلاجم بێمە لات

ئەم هووشەکاری‌یە دەچێتە ئەقڵەوە ، چونکە بۆی هەیە ئاگری دلداری

جۆرێ دلی سووتاندبێ و هەناوی جۆش دابێ و جەرگی لەت لەت کردبێ کە بشیکوژن و بە خەنجەر لەت و پەتیشی بکەن ئەم هەر واز ناهێنێ و موکوڕ بێ لە سەر چوونە لای یار . . وەکو ئەمە ئەقل دەیگرێ و بڕوا دەکرێ ئاواش زۆر جار بووەبە رەوشتو نەریت ، چونکە گەلێ جار وا قەوماوە کە پیاوێك لە پێناوی روومەت کولێکا خۆی بەخت کردووەو شەت و پەت کراوە . . یا وەکو ئەم دێڕە هۆنراوەی خوارەوە کە دەڵێ :

با سەریشم دابنێم ممکن نیە دەست هەلگرم
خوا منی بۆ ماچی ئەو لێوانە ئەوسن کردووە .

٢ — وا دەبێ پێ لێ هەڵبڕینەکە ئەستەم و موستەحیل بێ ، نە ئەقل بیگرێ و نەبووش بێ بەرەوشت . شێخ رەزا دەڵێ :

هەزار هەوسارو دەس بێن و کوریسی لێ دروست ئەکرێ
بە سەد باتمان خوری گەر بیکڕی هەرزانە ئەم ریشە

جارێ هیچ ئەقلێك ئەوە قەبول ناکا کە ریشی پیاو هەر چەندە بەر بدرێتەوەو درێژ بێ بایی ئەوە بکا کە یەك هەوسار نەك هەزار هەوسارو کوریس و دەس بێنی لێ دروست بکرێ ، یا ئەگەر بێتو بخرێتە مەزات و مامڵەت ، بە هەزار باتمان خوری بکڕێ و هێشتا هەرزانیش بێ . . چۆن ئەمە بەر ژیری ناکەوێ واتە ئەقل نایبڕێ ئاواش نەبووە بە رەوشتو نەریت ، کە یەکی بچێ ریشی ریشدارێك بێنێ و کۆی بکاتەوە و شەی بکات و بیڕێسێ و بای بداتەوەو هەزار هەوسارو دەسبێن و کوریسی لێ دروست بکا . . یا بچێ تۆپە ریشێك بە سەد باتمان خوری بکڕێ و هێشتا هەر قازانجیشی بێت . ئەمەیە پێ لێ هەڵبڕینی زۆر و هووشەکاری بێ ئامان .

— تێلنیشان —

(تێلنیشان) ئەوەیە کە هۆنەر لە هۆنراوەکەیدا هێما بۆ داستان یا کارەساتێك یا پەندێکی پێشینان یا ئایەتێکی قورئان بکا .

ئەو هۆنراوانەی کە پیرەمێرد دەربارەی پەندی پێشینان دایناون ، هەموو بەو ئەم هونەرە دەکەون (١) وەکو دەڵێ :

بەڵام کە لە پڕ هاتی بووی بە کوڕ
نان خۆری دەبێ سپڵەی سفرەدڕ

ئەم هۆنراوەیە ئیشارەتە بۆ ئەو پەندەی کە دەڵێ (کەس لە پڕ نابێ بە کوڕێ) . .

(بەکر کەردی) دەڵێ :

بە ملەوەزی مەڕۆ ناو شاران
هەموو کەوارەك نایێتە باران
زەمین بخنکێ یا بسووتێ کشت
کەس ناڵێ سامال پشکێ ئاوی رشت

ئەوەش ئەو پەندە دەگرێتەوە کە دەڵێ : (لە هەموو هەوران هەر باران نی‌یە .) نالی دەڵێ :

مطمئن خاطرو ئەیمەن مەبە هەرگیز لە شەڕێ
نەفسی (أمارة) کە ئەم مارە لە گەڵ تۆ شەڕیە

لیرەدا هێما بۆ ئەو ئایەتە پیرۆزە دەکا کە دەڵێ « ان النفس لأمارة بالسوء . »

---

(١) کاکەی فەلاح تا ئێستا سێ بەرگی لەو پەندانەی پیرەمێرد کۆکردۆتەوە و بەناوی (لە پەندەکانی پیرەمێرد) ، وە چاپی کردوون .

Scanned with CamScanner

یـــا ئەوەتە هێما بۆ داستان و کارەساتێك دەکـــا وەکو هەژار دەڵێ :

لـە تاریکایی پـرچت بێ سەرەودەر
دڵم کێژو هورە چـەشنی سکەندەر
بەڵام ئاوی ژیان لاجانگی تۆیــە
بەڵام رەشماری بسکت بۆتە لەمپەر

لە پەنا ئەو هەست دەربڕین و لێکچواندنە شیرینە ، هەژار هێما بۆ داستانی (ئەسکەندەر و خدر) دەکـا ، کـە چوون بە شوێنی ئاوی ژیان (مـــاء الحیاة) دا بگەڕێن ، (خدر) ئاوەکەی دۆزیەوە و خۆی تیا شووشت و لێی خواردەوە ، بەڵام ئەسکەندەر ، چۆن چوو وا گەڕایەوە . . ئەمە وەك داستانەکە دەی گێڕێتەوە .

Scanned with CamScanner

— روون کردنەوە —

ئەوەیە کە هۆنەر یا نووسەر لە پێشا قسەیەك بکا یا باسی ش
بکا ، ئنجا بە دوای ئەوەوە قسەکە روون بکاتەوە و لێکی بداتەوە
خوێنەری ئاشکرا تر بکا .

نالی دەڵێ :

خاڵت چییە ؟ دانەی گەنمی جەننەتی رووتە
چاوت چییە ؟ فیتنەی حەرەمی قیبلەی ئەبرۆ

لە پێشا ناوی خاڵی هێناوە ، یا ویستوویەتی باسی خاڵ بکا ،
لە بەر ئەوەی ئەوەك گوێگر نەزانێ ئەم خاڵە چ خاڵێکە . یا بەشتێک
بە نرخی نەزانێ دێ باسی ئەو خاڵە دەکات و بۆ خوێنەری روون دەکا
کە ئەو خاڵە چییە و دەڵێ : ئەو خاڵە دانە گەنمێکی جوانەو کە
بەهەشتی رووەتی یارەوە .. لە نیوەی دووەمیش کە ناوی چاوی برد
هاتووە باسی دەکاو زیاتر روونی دەکاتەوە کە چییەو چ سیحرو ئەف
تەلەسمێکی تێدایەو دەڵێ : ئەم چاوە گەشە فیتنەی حەرەمی قیبلەی ئا
یارە . . هەروەها دەڵێ :

ئەسیری سیلسیلەی بەندی مەــاری سەرقەتــارت بم
کە دەمکێشیتە روضـەی حی وەکو مەجنونی دیوانــە
چ روضە ، روضەی جەننەت ، چ جەننەت جەننەتی قوربت
چ قوربەت قوربەتی راحەت ، چ راحەت راحەتی جانە

نالی ووشەی (روضە) ی هێنـاوە ، جا لە بەر ئەوەی ئەوە
شتێکی بەم ووشەیە مەبەست بێت و خوێنەر بـە شتێکی لێك بداتـ

هاتووه خۆی ووشەکە روون دەکاتەوە و دەڵێ ئـەم رەوضەیە ، رەوضەی بەهەشتە . . دیسان بەهەشتەکەش روون دەکاتەوە و ئەوە دەردەخا کە بەهەشتی نزیك بوونەوەیە (قوربەت) . . ئەو نزیك بوونەوەیەش هـەر شەرح دەکاو ئەوە دەردەخا کە نزیك بوونەوەی ئیسراحەت و پشوودانە ، ئەو جۆرە راحەت و ئیسراحەت و پشوودانەش هەر روون دەکاتەوە کە دەڵێ راحەتی گیانە . .

مەلا محمدی کۆیی دەڵێ :

وەزیفەی زۆر گەورەیە ، دەزانی ئەویش چی‌یە ؟
منداڵ بوون و تەربیەت ، بێ مەسخەرەو جنێودان

باسی دایك دەکات و دەڵێ وەزیفەی دایك (ژن) زۆر گەورەیە ، جا لە بەر ئەوەی ئەوەك خەڵکەکە نەزانن ئەم وەزیفە گـەورەیە چی‌یە ، دێ رووی پرسیار قیت دەکاتەوە و دەڵێ « دەزانی ئەویش چی‌یە » دیـارە هەر خۆیشی وەڵام دەداتـەوە و بەم وەڵام دانەوەش وەزیفەکە روون دەکاتەوە و بۆ خوێنەری ئاشکرا دەکا کە بریتی‌یە لە منداڵ بوون و بەخێو کردن و پێ گەیاندنی ئەم منداڵە بە شێوەیەکی رێك و پێك .

❁ ❁ ❁

Scanned with CamScanner

— کۆکردنەوە —

کۆکردنەوە وا دەبێ کە کۆمەڵە شتێك پێکەوە کۆبکەیتەوە هەموویان بخەیتە ژێر فەرمانی حوکمێکەوەو یەك فەرمانیان بەسەردا ببڕێ حاجی قادری کۆیی دەڵێ :

کتێب و دەفتەر و تاریخ و کاغەز
بە کوردی کەر بنووسرایە زمانی

مەلاو زاناو پیرو پادشامان
هەتا مەحشەر دەما ناوونیشانی

لە دێڕی یەکەم چوار شتی لە یەك فەرمان دا کۆکردوونەتە (کتێب ـ دەفتەر ـ تاریخ ـ کاغەز) ، کۆبوونەوەکەشیان لەوەدایە هەموویان بە کوردی بنوسرابوونایە . . لە دێڕی دووەمیش چوار جۆر کەسی هێناوە (مەلا ـ زانا ـ پیر ـ پادشا) کە لە مانی ناوونیشان رۆژی حەشر هاوبەشی کردوون . دیارە ئەم مانەوەش هەر بەوە دەبێ نوسین و خوێندەواریمان بە کوردی بێت .

گۆران دەڵێ :

قەلا ، تەلبەن ، شورا ، سەنگەر
حەیوان ، ئینسان ، شاری ، عەسکەر
ژن پیاو ، پیر جوان ، دەست قاچ ، سنگ سەر
پێ شێل کە هەرچیت هاتە بەر

Scanned with CamScanner

ئەمە دوو دێرە لە پارچەیەکی دوور و درێژ کە لە ژێر ناوی (دیاری خوای شەڕ) هۆنیویەتەوە ، گۆران ناوی کۆمەڵە شتێك دەبا (قەلا - قەلبەن - شورا - سەنگەر - حەیوان - ئینسان - شاری - عەسکەر - ژن - پیاو - پیر - جوان - دەست - قاچ - سنگ - سەر -) هەموویان پێکەوە کۆ دەکاتەوە و روو لە خوای شەڕ دەکات و دەڵێ هەر کامێك لە مانەت هاتە بەر پێ شێلی کە . . دیارە ئەم هەموو شتانە لەوەدا کۆبووینەتەوە کە خوای شەڕ بێت و پێ شێلیان بکات .

حەریق دەڵێ :

روح ، دڵو دین ، هەرسیە بجموع بە یەك دەفعە
قوربـــانی سەعلتێکی لەعلی لەبی مەرجـــانت

حەریق (روح - دل - دین) هەر سێکیانی لەوە کۆکردۆتەوە کە ببن بە قوربانی لەعلی لێوی یار . وەکو چۆن کۆکردنەوە لە (ناو) دەبێ ئاواش لە (کردار) دا دەبێ ، گۆران روو دەکاتە خوای شەڕو پێی دەڵێ :

پەلاماردە ، دوست و بـردکە !
بکرە ! ببڕە ! بدڕە ! ووردکە .

Scanned with CamScanner

— لێك كردنەوە —

لێك كردنەوە بە تەواوی پێچەوانەی كۆكردنەوەیە .. لە كۆكردنەو
دوو شت یا پتر پێكەوە لە فەرمانێك یا خاسەوێژێكدا كۆ دەكرێنەوە كا
چی لێرەدا دوو شت یا زیاتر كە پێكەوە دێن لێك دەكرێنەوەو جیاوازی
نێوانیان دەخرێتە ڕوو . شێخ ڕەزا دەڵێ :

تۆ هەتە تیغی دەبانو من هەمە تیغی زبـان
فەرقی ئەو دوو تیغە هەر وەك ئاسمان و ڕیسمـان

دیارە لێرەدا شێخ ڕەزا جیاوازی خستۆتەوە نێوان تیغی تیژی زبانی خۆی
تیغی دەبانی كابرا ، كە تیغی دەبانی كابرا بە چاو تیغی زبانی شێخ هـە
هیچ نییەو جیاوازییان وەك ئاسمانو ڕیسمان وایە .

نالی دەڵێ :

شیعری خەڵكی كەی دەكاتە شیعری من بۆ نازكی ؟
كەی لە دیقەتدا پەتك دەعوا لە كەڵ هەودا دەكا ؟

ئەمانە هەردووكیان پرسیاری نكولی ـ استفهام انكاری ـ ن لە هەمان
كاتدا نالی جیاوازی بەینی شیعرە ووردەكانی خۆیو شیعرە زبرەكانی خەڵك
دەردەخاو بە چاو قلیمیو بە شانازییەوە ئەو ڕاستییە دەداتە بەر گوێ
خەڵك كە شیعری خەڵك بە شیعری ئەو ناكەن ، ئەم جیاوازییەی نێوا
شیعری خۆیو شیعری خەڵكی بە لێكچواندن ڕوون كردۆتەوە ، چـۆ
پەتك ناتوانێ لە بارەی ووردیو باریكییەوە پـەنجە لـە پەنجەی هەو
ـ داوەدەزی ـ بدات ، ئاواش شیعرەكانی خەڵك ناتوانن خۆیان لە قەر
شیعرەكانی ئەو بدەن جیاوازی شیعری خەڵكو شیعری ئەو وەك جیاواز
پەتكە كوریسو داوەدەزی وایە .

— کۆکردنەوەو لێك کردنەوە —

کۆکردنەوەو لێك کردنەوە هەر وەکو لە ناوەکەی دا دەردەکەوێ بریتی‌یە لەوەی کە دوو شت یا پتر لە ژێر فەرمانی شتێك‌دا کۆبکەیتەوە، پاشان دوابەدووای کۆکردنەوەکە لە فەرمانێکی تر یا لە بارەیەکی ترەوە جیاوازی نێوانیان دەربخەی‌و لێکیان بکەیتەوە.

نالی دەڵێ:

هێنـــدە پێم خۆش بوو زمـــانی حالی ئەیوت نالیا
هەردوو حەیوانین، ئەتۆ گوێ کورت‌و ئەمنیش گوێ درێژ

ئەمە زمانی حالی گوێ درێژێکەو نالی بۆ من‌و تۆی دەگێڕێتەوە، وکوایە ئەو راستەقینەی درکاندووە کە نالی ـ مرۆڤ ـ و گوێ درێژ ـ وولاخ ـ هەر دووکیان حەیوانن. هەرواشە هەردووکیان حەیوانن. کەواتە لێرەدا کۆکردنەوەیەك بەدی دەکرێ لە نێوان نالی‌و گوێ درێژەکە ئەویش بوونی هەردوولایە بە حەیوان.. بەڵام ئەوەندەی پێ ناچێ پاش ئەم کۆکردنەوە لێکیان دەکاتەوەو جیاوازی‌یان دەخاتە مەعبێن، جیاوازی‌و لێك کردنەوەکەش لەو بارەوەیە کە وایە هەردووك حەیوانن بەڵام یەکێکیان گوێ کورت ـ نالی ـ و ئەوی تریان گوێ درێژە ـ وولاخەکە ـ..

ئا بەم جۆرە وەك بۆمان دەرکەوت و ساغ بووەوە نالی لەم هۆنراوەیە دا هاتووە لە پێشەوە دوو شتی لە فەرمان‌و خاسەوێژێك دا کۆکردۆتەوەو کەیاندوونیەتە یەکتر، ئنجا پاش ئەم کۆکردنەوەیە راستەوخۆ لێکی کردوونەتەوەو جیاوازی نێوانی پێشان داون. ئەدەب دەڵێ:

چیهرەو دەهەنی وەك گوڵە ئەمما بە تەفاوەت
یەك سوورەیی خەندان‌و یەکێ خونچە بەتەنگی

که دەڵێ : « چێهرەو دەهەنی وەك گوڵە » مانای وایە ئەم دوو ئەندامە نەرمو ناسکەی یار (چێهرە - دەهەن) پێکەوە لە خاسەوێژێك دا کۆ دەکاتەوە ، کە هەر دووکیان وەکو گوڵ وان . ، کەچی بە دوای ئەمەوە جیاوازیەکیان دەخاتە نێوانو دەڵێ وایە هەر دووکیان واتە (چێهرەو دەهەن) ە کە وەکو گوڵ وان بەڵام لە گەڵ ئەمەش دا هەندێ جیاوازیان هەیە ، جیاوازیەکەش لەوەدایە کە یەکێکیان - مەبەستی روخسارە - سوورەیی خەندانە و ئەوەی تریشیان - مەبەستی دەمە - خونچەی تەنگە .

— دابەش کردن —

دابەش کردن وا دەبێ کە لە پێشەوە دوو شت یا پتر بێنێت ، ئنجا بە شوێن ئەوانەوە یەکە یەکە بۆ شتی تریان بیەیتەوە کە پەیوەندییان پێوە هەبێ . . واتە هەر یەکێکیان بدەیتە شتێك و ئەوەش دیار بکەیت کە کامەیان بۆ کامە دەچیتەوە . .

احمدی خانی دەڵێ :

دەعوا خو دکر بە دەست و ئەزمان
دەستی وی بە سەیفو دەڤ بە قورئان

لە پێش دا دوو شتی هێناوە « دەست ـ زمان » ئنجا ئەمانەی هەر یەکە بۆ شتێك بردۆتەوە ، هەردووکی بۆ (سەیف ـ قورئان) بردونەتەوە ئەویشی دەست نیشان کردووە کە (دەست) ە کە (سەیف) ی تێدایەو (دەم) کە شوێنی (زمانە) قورئانی تێدایە . . . واتـــە لە پێش دا (دەست ـ زمان) ی هێناوە ، ئنجا (سەیف ـ قورئان) ی هێناوەو ئەم دووەی بەم دووایی یەی بە سەر دووەکەی بەرایی دابەش کردووەو لە دابەش کردنەکەدا (سەیف) بە بەر دەست و (قورئـــان) بە بەر (دەم) کەوتووە .

مەولەوی دەڵێ :

مەوج دجلەی چـــەم طغیـــان کەردەوەو
کێج هـــوون.دل جـــۆش ئاوەر دەوە
ئەو سارای بەغداش ئاوەردەن وەتـــەنك
ئێد کـەردەن سارای کەربلا رەنك

طغیان کەردەوە : دیـان هەڵساوەو لافاوی سەند ، گنج : پێچ و لوو
هوون : خوێن ، ئاوەردەن وەتەنگ : بە تەنگ هێناوە .. ئێد : ئەوەی
واتە : دیـان شەپۆلی دیجلەی چاوەکانم هەڵساو لافـاوی سەند ، پ
لوولی خوێنی دلم جۆشی سەندو کەوتەوە کەف و کوڵ ، ئەویـان
شەپۆلی ئاوی چاوبەتی و وەك دیجلە هەڵساوە ، دەشت و سارای بەغ
داگرت و بە تەنگی هێنا ، ئەوەی تریشیان کە خـوێنی دڵی چـ
کرتوویەتی دەشتی کەربەلای کارەسات ئامێزی بـە خـوێن گولگون ک
سووری هەڵگێرا ..
(مەولەوی) لە پێشا دوو شتی هێناوە : « شەپۆلی ئاوی چاو ـ تـەل
خوێنی دل » بە دوای ئەوانیشەوە دوو شتی تری هێنـاوە کە پەیوەندی
بە مانەوە هەیـــە « وەتەنگ هێنانی سارای بـەغدا ـ رەنگ کـ
دەشتی کـەربەلا » بەڵام (مەولەوی) هەر بەوەندە ناوەستێ ، بەڵک
دووەی بەم دواییە بە سەر دوەکەی پێشوو دابەش دەکات و ئەوەدەر
کە وەتەنگ هاتنی سارای بەغدا لە بەر هەڵسانی دیجلەی چـاوی
سوور داگەرانی دەشتی کەربەلا سەبارەت بە هەڵچوونی خـوێنی
سەندووی دلیەتی .
هەر لە دابەش کردنەکە پیرەمێرد زۆر شارەزایە ، بێ گرێ و
بە شێوەیەکی زۆر رەوان و کەوارا ئـەم دیارە بە نرخـە رێك دەی
پێشکەش یاری نازداری دەکات و دەڵێ :

کیانە وەنەوشە و چنـوور لـە کـەل کـوڵ
سەودای دیدەنی ئێویـان کـەوتـە دل

چنوور لە کێوان ، وەنەوشە لە چەم
گوڵ لە گولستان یەکیان گرت سەرجەم

هاتنە لام ووتیان : تۆ رابەرمان بە
ئەمەمان بۆ بکەو تاجی سەرمان بە

ئەوا هەرسێکم بەستن بە دەستە
هاتنە خزمەتت بە دەستی بەستە

هەریەك بە رەنگێ مەرامی پێتە
بۆ نیازی خۆی خاکی بەر پێتە

چنوور بۆ زولفت لوول و پەشێوە
وەنەوشە مل کەچ خاڵی لالێوە

گوڵ کە نازکی گۆنای تۆی دیوە
چقلی خۆی لە ژێر پێی هەڵچەقیوە

تۆ پایە بەرزی شای شیرین ئەندام
با لەسایەتا بکەن بە مەرام

(پیرەمێرد) چووە بە ناو باخ و گوڵزاردا گەڕاوەو چاوی دونیا دیتە و شارەزای خۆی یەکە یەکە بەم گوڵو گوڵوگانەدا گێڕاوە کە سروشتی بە پیتی کوردستان لە دەمە دەمی بەهاردا گیانی بە بەردا کردوون و وەك تەوقی بووکێنی لە سەرو زولفی خۆی داون . . . پیرەمێرد توانیویە بە چەشەی ناسك و زەوقی کوردانەی خۆی سێ جۆر گوڵ لەم هەموو گوڵانە بژێرێو بیان چنێ « وەنەوشە ـ چنوور ـ گوڵ » کە دەیانچنێ پێکەوەیان

Scanned with CamScanner

دەبەستێ‌و دەیانکاتە دەسکە گوڵێکی قەشەنگ‌و پێشکەش یارەکەیان دەکات بەڵام چۆنیەتی هەڵبژاردنی ئەم گوڵانەو چۆنیەتی دەسك بەستنەکەو هەروەها چۆنیەتی پێشکەش کردنەکەی بە شێوەیەکی هونەرمەندانەی وایێشان داو کە سیحرێکی رووتی تیا رشتووەو پیاو سەر سارم‌و سەرەڤکەندە دەکات

دەڵێ : گیانەکەم ـ یارە نازەنینەکەم ـ من بە ئەنقەس نەچووی ئەم گوڵانەت بۆ بێنم و پێشکەشتیان بکەم ، بەڵکو گوڵەکان خۆیا ئارەزووی دیدەنی تۆیان پەرپبوە دڵ . . هەریەکیان لە شوێنێك دا بو (چنوور لە کێوان) (وەنەوشە لە چەم) (گوڵ لە گوڵستان) ئەما هەر سێکیان هەوای عەشقی تۆیان کەوتە سەر و لە داخان وا وێڵ سەر گەردان‌و ئاوارە بوون تا هەر سێکیان لە بەر کاریگەری ئەشقی تـ بە یەك گەیشتن‌و یەکیان گرت . . کە یەکیشیان گرت روویان هەڵنە هێ راستەو راست بەرەو رووت بن . . بەڵکو پەناتایان هێنایە بەر من‌و داوایا لێ کردم کە بیم بە رابەرو رێ نیشاندەریان و بیانهێنمە بارەگای شۆخێ تۆوە ، بۆیە منیش وا هەرسێکم دەست بەستە کردن و هێنامنە خزمە تۆوە . . لەم هاتنەش دا ئەمانە هەر یەکەیان مرازێکی هەیە و مەرامێک تایبەتی پێتە ، هەر بۆیەش وا خۆیان کردوو، بە گەردی بەر پاتەوە تـ مرازەکەیان حاسیل بکەیت و مەرامیان بەجێ بکەیەنیت . (چنوور بۆ زولفت) لوول و پەشێوەو (وەنەوشە بۆ خاڵی لالێوت جەرگی داخ بووەو (گوڵیش بۆ گۆنای ناسکت) شێت و شەیداو سـ گەردان بووە . . دەتۆش ئەی شیرین ئەندام‌و شەکەر گفتار ، ماو ئەوەیان بدە کە لە ژێر سایەی پایە بەرزی تۆدا بە مەرامی دڵیان بگەن

لەم پارچە بە نرخەدا دوو جار دابەش کردن هاتووە .. لە پێشا کە (چنوور - وەنەوشە گوڵ) دێنێ ، پاشان سێ شوێن دێنێ (کێو - چەم - گوڵستان) و ئەم شوێنانە بە سەر گوڵەکان دابەش دەکاو هەر یەکە شوێنێکی بەر دەکەوێ (چنوور لە کێوان) (وەنەوشە لە چەم) (گوڵ لە گوڵستان) .. ئنجا لە دواوە سێ شتی تریش دێنێ (زولف - خاڵ - کۆنا) دیسان ئەوانەش بە سەر (چنوور - وەنەوشە - گوڵ) دابەش دەکاتو (چنوور زولف) و (وەنەوشە خاڵ) و (گوڵ کۆنا) ی بەر دەکەوێ .

— دابەش کردنو پێچان و کردنەوە —

ئەگەر لە (دابەش کردن) و (پێچانو کردنەوە) وورد ببینەوە پێکچوێکی زۆریان لە نێوان بەدی دەکەین ، چونکە لەم هەر دوو پیشە جوانکاری‌یەدا هۆنەر یا نووسەر لە پێشا چەند شتێ بە دوای یەکەوە ناو دەبا ، دوا بە دوای ئەوانیشەوە ناوی هەندێ شتی تر دێنێ کە پەیوەندیان بەوانەی پێشەوە هەیەو بۆ ئەوان دەگەرێنەوە ، بەڵام ئەوەندە هەیە لە (پێچانو کردنەوە) دا هۆنەر یا نووسەر کە ووشەکانی دوایی دێنێ هەر بە رووتی دەیان هێنێ و لە تەنیشت یەکیان ریز دەکا بەبێ ئەوەی دیار بکا کە کامەیان بۆ کامە دەچێتەوە ، چونکە خوێنەر خۆی لە ناوەرۆکی باسەکەدا تێ‌دەگا کە کامەیان پەیوندی بە کامەوە هەیە . . کەچی لە (دابەش کردن) دا هۆنەر یا نووسەر دەبێ یەکە یەکە ئەوە دیار بکا کە کێهانیان بۆ کێهان دەچێتەوە ئەم دیار کردنو دیار نەکردنەش نیشانەی دابری نێوان ئەم دوو هونەرە جوانکاری‌یە یە .

سەرەرای ئەوەش وا دەبێ کە هۆنەر یا نووسەر دوو سێ ووشە بە دوای یەکەوە بێنێ . . پاشان دوو سێ ووشەی تر بێنێ کە پەیوەندی‌یان بەوانەوە هەبێ بەڵام ئەوە دیار نەکا کە کامە پەیوەندی بە کامەوە هەیە ، بەمەوەش (پێچانو کردنەوە) دروست دەبێ . . لە هەمان کاتدا بێتو چەند ووشەیەکی تر بێنێ کە پەیوەندی‌یان بە ووشەکانی هەوەڵەوە هەبێتو یەکە یەکە پەیوەندیدارەکانیش دەست نیشان بکا ، بەمەوەش (دابەش کردن) دروست دەبێ . . واتە ئەگونجێ کە لە یەك شوێن دا هۆنەر یا نووسەر چەند ووشەیەك بێنێو جارێك ئەم ووشانە بکاتەوەو جارێکی تریش چەند شتێکی تریان بەسەر دابەش بکا ، وەکو ئەم هۆنراوەی

پیرەمێرد کە دەڵێ :

بە جووت پەروانەو ماسی کە دڵدادەی چرا و گـۆڵن
نزیکی ئەم ئەسووتێنێ ، لە دووری ناو ئەوان حۆڵن .

پەروانەو ماسی : ئەویان کەسەوداسەری شەوق و رۆناکی ئەمەیـان کە لە ناو ئاودا نەبێ ناژی ، یەکەمیان هەتا لەو گڕو ڕووناکی یە نزیك بێتەوە زووتر پەڕوباڵی هەڵدەکرووزێ و دەبێتـە خۆڵەمێش ، دووەمیشـیان هەتا زووتر ئاوی لێ ببڕێ حۆڵو کێژ تر دەبێو دەخنکێ .

پیرەمێرد لە نیوەی یەکەم دووشـەی لە تەنیشت یەك هێنـاوە (پەروانە ـ ماسی) ، ئەوەندەی پێ ناچێ دوو ووشەی تر دێنێ (چرا ـ گۆڵ) کە چراکە قیبلەی پەروانەو گۆلەکـە دالدەی ماسی‌یە ، بەڵام ئەو ئەوەی دیار نەکردووە کە (چرا) پەیوەندی بە (پەروانە) و (گۆل) پەیوەندی بە (ماسی) یەوە هەیە ، چونکە لای مەزگەر بووە کە خوێنەر خۆی ئەوەی لە باردا هەیە ئەو پەیوەندی‌یانە بدۆزێتەوەو هەر ووشەیەك بۆ خاوەنەکەی بباتەوە ، جا چونکە دیاری نەکردووە کامە بۆ کامە دەچێتەوە ماناى وایە (پێچانو کردنەوە) لێرەدا هەیە ، وە لە بەر ئەوەی یەکەم ووشە بۆ یەکەم (چرا ـ پەروانە) و دووەم ووشە بـۆ دووەم (گۆل ـ ماسی) دەچێتەوە ، بۆیە ئەمەیان (پێچانو کردنەوەی ڕێکـە) . . ئەمە وا ، بەڵام لە نیوەی دووەم کاتێ کە پیرەمێرد دەڵێ « نزیکی ئەم ئەسووتێنێ لە دووری ناو ئەوان حۆڵن » ئەمە دابەش کردنە چونکە دیاری کردووە کە نزیك بوونەوە و سووتانەکە بۆ پەروانەیەو حۆلی و لە نـاو دوور کەوتنەوەکە بۆ ماسی‌یە . .

— دوا سەرنج —

خوێنەری ئازیز :

وەك لە پێشەکی ئەم بەرگەو لە پێشەکی بەرگی یەکەمیش دا گوتم (رەوانبێژی) بە هەر سێ بەرگییەوە بەرهەمی کردوکۆش و هەوڵ و تەقەڵای دوو ساڵی رەبەقە (١٩٦٨ — ١٩٦٩) . . بە هەزار ژان و ئازارو دەردەسەریەو ئازو فیزی ئەمو ئەو توانیم ساڵی ١٩٧٢ بەرگی یەکەم چاپ بکەمو ئەم ساڵیش وا بەرگی دووەمیم خستە بەر دەستەوە خۆ ئەگەر کاری چاپ و چاپەمەنی کوردی وا بڕوا ، بڕوابکە بەرگی سێیەم دەبێ بە (تەیری عونقاو شاری جابولقاو پلاوی خانقا .) . .

دەمەوێ ئەوەش بڵێم ئەو دوو بەرگەی تا ئێستا لە بن باری گرانی چاپ دا هاتوونەتە دەرێ ، گەلێ گۆڕان و کورت کردنەوەو پالاوتن‌و خەست کردنەوەیان بە سەر داهاتووەو وایان لێ هاتوە ئەو نرخ‌و تامو بۆیەیان نەماوە کە لە نوسخە ئەسلیەکەدا هەستی پێ دەکرا . . جارێ ئەگەر بەرگی یەکەمیم وەك خۆی چاپ بکردایە بەلانی کەمەوە دەگەیشتە (٣٠٠) لاپەرە ، کەچی پاش سێ جار کورت کردنەوەو لێ پچڕین تەنیا (١٠٠) لاپەرەکی لێ مایەوە . . ئەم بەرگەش هەروا ، دەستنوسە ئەسلیەکەی بگەیشتبوایە چاپ (٢٥٠) لاپەرەی پتر لێ دەردەچوو بەلام نەعلەت لە (چلکی دەست) کە ناچاری کردوم سێ جار خەستی کەمەوەو سەدان نموونەو دەیان باسی لێرەو لەوێ لێ فڕێ بدەمو لە ئەنجامدا هەر ئەوەندەی لێ مایەوە کە دەیبینی ، بۆیە نادەوێ باسی بەرگی سێیەمی هەر بکەم . . کورد ئەڵێ (کوێر تا دەمری بە تەمای دوو چاوی ساغە) ، منیش

Scanned with CamScanner

تا دەمرم هەر بە تەمای چاپ کردنی بەرهەمە بێ نـازە تۆزاوی‌یەکانمم و داخی هەرە گەورەشم ئەوەیە کە باری چاپ و چاپکاری لە کوردستـان دا و ئـەرك گرانیشی لەولا بوەستێ ماوەی ئـەوەم بۆ ناهێلیتەوە کە بە دڵی خۆم چاپیان بکەم و بەلانی کەمەوە مقەستیان لە بەر نەنێم و روویـــان لە لەکەی هەڵەی چاپدا خاوێن بکەمەوە . . . بەڵام هەر کوردیشە گوتویە « دونیا بە هومێد خوراوە » . . . دەی ! با بزانین .

تێبینی :—

لە بەر ئەوەی هەر سێ بـــەرگی ئەم (رەوانبێژی) یە باسێکی یەکگرتووەو لە بەرگی یەکەمدا ناوی سەر چاوەکانم نووسیبوو و ئەگەر بۆم کرا بەرگی سێیەم چاپ بکەم ئەوێش سەر چاوەکان دووبارە دەنوسمەوە و ئیدی بە پێویستم نەزانی لـــەم بەرگی دووەمەدا دووبارەی بکەمەوە . .

Scanned with CamScanner

بابەت	لاپەڕە
١٥— جوانی بایس	٨٦
١٦— بادانەوە	٩٢
١٧— راگومکی ئاشنا	٩٥
١٨— هووشەکاری	١٠١
١٩— تێلنیشان	١٠٣
٢٠— روون کردنەوە	١٠٥
٢١— کۆکردنەوە	١٠٧
٢٢— لێك کردنەوە	١٠٩
٢٣— کۆکردنەوەو لێك کردنەوە	١١٠
٢٤— دابەش کردن	١١٢
٢٥— دووا سەرنج	١١٩

• • •

• •

•

نـاواخـــن

بـابەت	لاپەڕە
١ — پێشەکی	٣
٢ — جوانکاری	٥

— بەشی یەکەم —

٣ — ڕەگەزدۆزی	٧
٤ — سەرواداری	٢٧
٥ — کەرت کردن	٤٠
٦ — گێڕانەوە	٤٢
٧ — هێنانەوە	٤٣
٨ — پات کردنەوە	٤٧
٩ — تێهەلکێش	٥٢
١٠— پێنج خشتەکی	٥٥

— بەشی دووەم —

١١— پێچانو کردنەوە	٦٢
١٢— دژیەك	٦٨
١٣— بەرامبەری	٧٤
١٤— جێ گۆڕین	٧٧

Rhetoric

In Kurdish Liteature

V. II

By :

Aziz Gardi

دانەی بە (٤٠٠) فلسە

ژمارەی سپاردنی بە کتێبخانەی نیشتمانی ٢٠٣ ـ ٩٧٥/٣/٣٠

چاپخانەی شارەوانی هەولێر ١٠٠٠/٩٧٦

Scanned with CamScanner